

Agnieszka Potocka
SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny

**Uwarunkowania przemocy instrumentalnej
wobec zwierząt – fundamenty moralne i percepcja umysłu**
Instrumental violence against animals – the role of moral foundations and mind perception

Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem
dr hab. Agnieszki Golec de Zavali
oraz dr Maksymiliana Bieleckiego

Obszar nauk społecznych
Dziedzina nauk społecznych
Dyscyplina: psychologia

Warszawa 2022

Podziękowania

Chciałabym serdecznie podziękować mojej Promotorce Głównej, dr hab. Agnieszce Golec de Zavali, oraz Promotorowi Pomocniczemu, dr Maksymilianowi Bieleckiemu, bez których zaangażowania, pomocy merytorycznej, wskazówek oraz cierpliwości praca ta by nie powstała. Dziękuję też dr hab. Maciejowi Trojanowi i dr Tomaszowi Jarmakowskiemu–Kostrzanowskiemu za pomoc w wyborze tematu i określeniu ram projektu.

Ponadto dziękuję mojej mamie za ukształtowanie we mnie cech, które pozwoliły mi na napisanie tej pracy, oraz siostrze i synowi za wsparcie w trakcie zmagania z badaniami i pisaniem pracy. Składam także podziękowania wszystkim osobom, które uczestniczyły w badaniach wchodzących w skład niniejszej rozprawy.

Na koniec podziękowania dla osób pozaludzkich – dziękuję moim psom Passi i Calli oraz kotu Purkowi, które trwały przy mnie, dostarczały inspiracji oraz wskazywały właściwy poziom podejmowania się niepowodzeniami.

Streszczenie

W pracy poruszono temat przemocy instrumentalnej wobec zwierząt oraz jej psychologicznych uwarunkowań dotyczących moralności i percepcji umysłu. Podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób elementarne składowe ludzkiej moralności – rozumiane jako wrodzone intuicje moralne – łączą się ze sprzeciwem, akceptacją i uczestnictwem w procesie zabijania i wykorzystywania zwierząt dla własnych celów. W pracy powołano się na teorię fundamentów moralnych Haidta, Grahama i współpracowników, w której opisano ukształtowane w procesie ewolucji intuicje moralne jako pięć fundamentów moralnych, pozwalających oceniać ludziom zachowania jako moralne lub niemoralne. Powołano się także na ujęcia teoretyczne Waytza, Graya i współpracowników, opisujące funkcję percepcji umysłu w moralności jako mechanizmu ustanawiania statusu odbiorcy moralnego.

W rozprawie przedstawiono nowe ujęcie tematu i zaproponowano własną definicję przemocy instrumentalnej opartą na definicjach tej przemocy w relacjach międzyludzkich. Zaproponowano również i poddano weryfikacji model mediacyjny, w którym predyktorami były fundamenty autorytetu i troski, mediatorem – status odbiorcy moralnego (oparty na percepcji wymiaru doznaniowego umysłu zwierząt), a zmienną wynikową – przemoc instrumentalna. W projekcie przeprowadzono cztery badania, stosując strategię systematycznie modyfikowanych autoreplikacji Wojciszke, w celu wykazania powtarzalności uzyskanych efektów oraz zwiększenia ich trafności zewnętrznej.

Wyniki ujawniły, że im wyższy poziom fundamentów wspólnotowych, szczególnie autorytetu, tym wyższa przemoc oraz efekt odwrotny dla indywidualistycznego fundamentu troski. Dodatkowo wykazano, że wymiar doznaniowy percepcji umysłu zwierząt odpowiedzialny za status odbiorcy moralnego zmniejsza przemoc instrumentalną wobec zwierząt. Ponadto pełni on funkcję zmiennej pośredniczącej, ułatwiającej ustalenie stanowiska wobec tej przemocy, gdy jest ono zależne od fundamentów moralnych troski i autorytetu. Dodatkowym, ważnym wynikiem badań jest

wykazanie, że sugerowana we wcześniejszych publikacjach funkcja antropomorfizacji, jako czynnika ograniczającego stosowanie przemocy, była przeszacowana i nie znajduje potwierdzenia w danych uzyskanych w tym projekcie.

Dzięki projektowi uzupełniono lukę w zrozumieniu roli moralności intuicyjnej i percepcji umysłu zwierząt w przemocy instrumentalnej wobec zwierząt. W wymiarze praktycznym daje on nowe wytyczne dla doboru osób pracujących ze zwierzętami jako cechujących się wysokim poziomem fundamentu troski i niskim autorytetu. Pozwala też na lepsze opracowanie prozwierzęcych programów edukacyjnych, które powinny być lepiej dopasowane do specyfiki grupy, w której są realizowane, z uwzględnieniem przewidywanego poziomu fundamentów moralnych oraz mechanizmu ułatwiającego akceptację i sprzeciw wobec przemocy instrumentalnej.

Wyniki przeprowadzonych badań pozwalają też na zrozumienie mechanizmów dotyczących granic akceptowanej przemocy wobec zwierząt i mogą stanowić punkt wyjścia dla dyskusji nad skalą wykorzystywania zwierząt w hodowli oraz konsumpcji mięsa i produktów odzwierzęcych. Jest to szczególnie ważne, gdy zwiększającej się populacji ludzi coraz mocniej dotyczy problem zmian klimatycznych, których przyczyny znajdują się między innymi w tej hodowli.

Słowa kluczowe: przemoc instrumentalna, relacje człowiek–zwierzę, teoria fundamentów moralnych, percepcja umysłu, status moralny

Abstract

The present dissertation examines the issue of instrumental violence against animals and its psychological determinants with regard to morality and mind perception. An attempt was made to answer the question of how the fundamental components of human morality, defined as innate moral intuitions, are linked to opposition to, acceptance of, and participation in the process of killing and using animals for one's own purposes. The author makes reference to the Moral Foundations Theory by Haidt, Graham and colleagues which defines the moral intuitions formed during the evolutionary process as five moral foundations that allow people to judge certain behaviors as either moral or immoral. Other theoretical writings referred to in this dissertation include those of Waytz, Gray and colleagues on the function of mind perception in morality as a mechanism for establishing moral patient status.

In the dissertation, a new perspective on the subject matter was proposed, along with the author's own definition of instrumental violence based on definitions of such violence in the context of human to human relationships. The author also put forth and verified a mediation model that employs the foundations of authority and care as predictors, the status of moral patient (based on perception of the experience dimension of animal mind) as mediator, and instrumental violence as the outcome variable. The project included four studies and utilized Wojciszke's Systematically Modified Self-Replications strategy in order to demonstrate the repeatability of outcomes and increase their external validity.

Higher levels of binding moral foundations, particularly authority, were associated with increased violence and an outcome that contradicts the individualizing foundation of care, according to the findings. Furthermore, it was demonstrated that the perception of the experience dimension of animal mind, which is responsible for the moral patient status, reduces instrumental violence against animals. Moreover, it serves as an intermediary variable, facilitating the determination of the attitude towards said violence when that attitude is dependent on the moral foundations of care

and authority. Another significant finding of the studies revealed that the function of anthropomorphization as a factor reducing the use of violence — as proposed in earlier publications — was overestimated and is not supported by the data obtained through this project.

The present project contributed to a better understanding of the role of intuitive morality and animal mind perception in instrumental violence against animals. In practice, this offers new guidelines for the selection of people who work with animals based on a high level of the care foundation and a low level of the authority foundation. What is more, it allows for better formulation of pro-animal educational programs — as such programs would benefit from being tailored to the nature of specific study groups — accounting for the expected level of moral foundations and the mechanism that facilitates acceptance of and opposition towards instrumental violence.

The findings of the aforementioned studies also contribute to an understanding of the mechanisms that govern the limits of acceptable violence against animals and they may serve as a starting point for discussions about the extent of animal use in husbandry and the consumption of meat and products of animal origin. This is especially important in light of climate change concerns, which are becoming more prevalent as the world's population grows and are caused, among other things, by said husbandry.

Key words: instrumental violence, human-animal relationships, Moral Foundations Theory, mind perception, moral status

Spis treści

1. Wprowadzenie.....	10
2. Część teoretyczna	17
2.1. Przemoc instrumentalna wobec zwierząt jako obszar badań	17
2.1.1. Przemoc jako zjawisko społeczne	17
2.1.2. Definicje przemocy w relacjach międzyludzkich	18
2.1.3. Przyjęta w pracy definicja przemocy instrumentalnej wobec zwierząt	19
2.1.4. Akceptacja i uczestnictwo w przemocy wobec zwierząt	22
2.2. Moralne uwarunkowania przemocy wobec zwierząt	26
2.2.1. Różne ujęcia moralności	26
2.2.2. Teoria fundamentów moralnych	28
2.2.3. Znaczenie moralności w relacjach ze zwierzętami	31
2.3. Dylematy moralne i konflikty oraz ich konsekwencje w relacjach człowiek–zwierzę	33
2.3.1. Przyczyny i rodzaje konfliktów	33
2.3.2. Psychologiczne reakcje na konflikt interesów, wartości i celów	33
2.3.3. Status odbiorcy moralnego. Typowanie moralne i percepcja umysłu	35
2.3.4. Percepcja umysłu zwierząt	39
2. 4. Model badań własnych: Autorytet i troska jako przeciwstawne predyktory przemocy instrumentalnej wobec zwierząt, których efekty są pośredniczone przez status odbiorcy moralnego.....	42
2.4.1 Model zaproponowany do weryfikacji empirycznej	42
2.4.2. Hipotezy badawcze	46
3. Część empiryczna	48
3.1. Strategia badawcza	48

	8
3.2. Badanie 1	50
3.2.1. Hipotezy	50
3.2.2. Metoda	50
3.2.3. Wyniki	55
3.2.4. Dyskusja	61
3.3. Badanie 2	64
3.3.1. Badanie pilotażowe	65
3.3.1.1. Hipotezy	65
3.3.1.2. Metoda	65
3.3.1.3. Narzędzia i wyniki	66
3.3.2. Badanie właściwe	67
3.3.2.1. Hipotezy	67
3.3.2.2. Metoda	67
3.3.2.3. Wyniki	69
3.3.2.4. Dyskusja	72
3.4. Badanie 3	74
3.4.1. Hipotezy	75
3.4.2. Metoda	76
3.4.3. Wyniki	78
3.4.4. Dyskusja	82
3.5. Badanie 4	83
3.5.1. Hipoteza	85
3.5.2. Metoda	85
3.5.3. Wyniki	88
3.5.4. Dyskusja	92

4. Dyskusja ogólna	95
4.1 Podsumowanie wyników badań	95
4.2. Ograniczenia badań i dalsze wskazania	107
4.3 Znaczenie teoretyczne projektu	111
4.4. Znaczenie praktyczne projektu	113
4.5 Konkluzje	114
Bibliografia	116
Załączniki	154
Załącznik A	154
Załącznik B	161
Załącznik C	171
Załącznik D	175
Załącznik E	181
Załącznik F	187
Załącznik G	188
Spis rysunków.....	192
Spis tabel.....	194

1. Wprowadzenie

Relacje ludzi ze zwierzętami w toku rozwoju cywilizacji uległy zasadniczym zmianom. Powszechne w epoce kamienia przekonanie o boskości zwierząt oraz towarzyszący mu podziw człowieka dla zwierząt dobiegły końca, a powszechnym podejściem stało się dostrzeganie zwierząt jako produktów we współczesnej przemysłowej produkcji mięsa oraz produktów skórzanym (Baratay, 2014; Böhme, 1998; Bulliet, 2005; Lejman, 2008).

Spółeczny sprzeciw wobec wykorzystywania zwierząt, jako wzrost ruchów prozwierzęcych promujących troskę, wiedzę o zwierzętach, ich prawach, oraz zachęta do wegetarianizmu (Best, 2014; Hamilton, 2006; Munro, 2002; Tulloch i Judge, 2018) współlistnieją z akceptacją i wsparciem dla tradycyjnego modelu wykorzystywania zwierząt (Bulliet, 2005). Od dawna publikacje z obszaru historii, filozofii, animal study czy szeroko rozumianej humanistyki wskazują, że system wykorzystywania zwierząt funkcjonuje analogicznie do innych systemów wyzysku, w tym niewolnictwa, pańszczyzny, kolonializmu, systemowej przemocy wobec kobiet, dzieci lub grup etnicznych (Best, 2014; Bulliet, 2005; Cudworth, 2015; Leszczyński, 2020; Patterson, 2002; Rollin, 1990; Singer, 1995; Środa, 2020).

W niniejszej pracy analizowano psychologiczne uwarunkowania przemocy instrumentalnej wobec zwierząt. Podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób elementarne składowe ludzkiej moralności – rozumiane jako wrodzone intuicje moralne – łączą się ze sprzeciwem, akceptacją i uczestnictwem w procesie zabijania i wykorzystywania zwierząt dla własnych celów. Zaproponowano i poddano weryfikacji model teoretyczny opisujący te uwarunkowania, poniżej zaś opisano najważniejsze jego założenia.

Przed rozpoczęciem badań konieczne było doprecyzowanie, jak w kategoriach psychologicznych należy rozumieć praktyki zabijania i instrumentalnego wykorzystywania zwierząt przez ludzi. W tym celu zaproponowana została własna definicja przemocy instrumentalnej wobec zwierząt opracowana na podstawie ekologicznego modelu przemocy (Bronfenbrenner, 1979; Carp,

2000; Garbarino, 1985; Garbarino i Crouter, 1978; Heise, 1998; Schiamberg i Gans, 1999) oraz definicji przemocy zaproponowanej przez WHO (Krug i in., 2002). Pozwoliło to na uwzględnienie różnych psychologicznych uwarunkowań, reprezentujących poziom indywidualny, relacyjny, wspólnotowy i społeczny przemocy, oraz odróżnienie jej od agresji (Allen i Anderson, 2017; McEllistrem, 2004; Pagani, 2015; Parrott i Giancola, 2007). Na tej podstawie zjawiska, takie jak zabijanie, zaniechanie i wykorzystywanie zwierząt dla osiągnięcia korzyści finansowych w hodowli, opiece i pracy zwierząt udomowionych oraz zabijanie dzikich zwierząt (szkodników) w celu ochrony własnych zasobów, zaklasyfikowano jako przemoc instrumentalną wobec zwierząt.

Następnie, poszukując odpowiedzi na pytanie badawcze dotyczące znaczenia intuicji moralnych w przemocy instrumentalnej wobec zwierząt, powołano się na teorię fundamentów moralnych (*Moral Foundation Theory*, MFT) (Graham i in., 2013; Haidt, 2014). Opisano w niej ukształtowane w procesie ewolucji intuicje moralne jako pięć fundamentów moralnych, pozwalających oceniać ludziom zachowania jako moralne lub niemoralne (Graham i in., 2011, 2013; Haidt, 2014). Trzy z nich są fundamentami wspólnotowymi i służą efektywnemu funkcjonowaniu grup: autorytet, lojalność i świętość. Dwa są indywidualistyczne i służą ochronie jednostki: troska i sprawiedliwość. Za naukowo ważne uznano ujawnienie, które fundamenty moralne wyznaczają akceptację lub odrzucenie przemocy wobec zwierząt i w jaki sposób ludzie je aplikują. Wykorzystując MFT, możliwe było uwzględnienie szerokiego spektrum moralności: od moralności indywidualistycznej, rozumianej jako sprawiedliwość oraz troska i współczucie dla ofiar oraz jednostek słabszych, bardziej specyficznej dla społeczeństw liberalnych, do moralności wspólnotowej, opartej na lojalności, hierarchii i posłuszeństwie wobec władzy, specyficznej dla społeczeństw konserwatywnych (Graham i in., 2009). Ponadto ten rodzaj moralności dostępny jest w podejmowaniu decyzji moralnych podczas działań spontanicznych, rutynowych i automatycznych, w sytuacjach, w których nie ma czasu lub możliwości na rozpatrzenie wielu za i przeciw (Haidt, 2007, 2014). W niniejszej pracy, opierając się na wcześniejszych badaniach (Bowd

i Bowd, 1989; Dhont i in., 2016; Hadarics i Kende, 2018), zaproponowano, że intuicje moralne, rozumiane jako fundamenty moralne (Graham i in., 2011, 2013; Haidt, 2014), odpowiedzialne są za przemoc instrumentalną wobec zwierząt w ten sposób, że fundamenty wspólnotowe są pozytywnie związane z przemocą, a najważniejszym z nich jest autorytet. Ponadto fundamenty indywidualistyczne są negatywnie związane z taką przemocą, a najważniejszym z nich jest troska (Hou i in., 2017; Page i Nowak, 2002; Shapiro, 1994).

Jako że przewidziano przeciwstawny związek fundamentów wspólnotowych i indywidualistycznych z przemocą instrumentalną wobec zwierząt, spodziewano się, że postawom i działaniom mogą towarzyszyć nieprzyjemne wrażenia dysonansu, ambiwalencji lub zagrożenia tożsamości moralnej (Shalvi i in. 2015) na poziomie indywidualnym lub na poziomie relacji społecznych – obawa przed negatywną oceną ze strony innych członków społeczności (Graham i in., 2013; Waytz, Gray i in., 2010). Mając na uwadze, że ludzie, dążąc do zredukowania takich negatywnych doznań i obaw, poszukują dodatkowych ułatwień (Bastian i in., 2012; Lowell, 2012; Parzuchowski i in., 2016; Shalvi i in., 2015; Wojciszke i in., 2014), w niniejszej pracy wskazano takie psychologiczne ułatwienie. Mechanizmem tym jest ustanowienie statusu odbiorcy moralnego¹ (*moral patient*) (Gray i Wegner, 2009, 2012; Waytz, Gray i in., 2010), czyli określenie, w jakim stopniu zwierzę jest odbiorcą moralnym – jednostką ważną moralnie w działaniach skierowanych wobec niej, posiadającą żadne, częściowe lub pełne prawa, a tym samym ochronę w relacjach z ludźmi. Wskazana tu ważność moralna ustanawiana jest na podstawie oceny wartości i złożoności życia wewnętrznego, zdolności do cierpienia oraz możliwości zwierząt do przeżywania różnych stanów psychicznych, co w ujęciu kognitywistycznym określane jest jako percepcja ich umysłu (Gray i in., 2007; Gray i Wegner, 2009). W pracy zastosowano propozycję Waytza, Graya i in. (2010), opisującej przyczyny i konsekwencje percepcji umysłu odpowiedzialnej za odróżnienie odbiorcy i sprawcy moralnego (Gray i Wegner, 2009). Autorzy (Waytz, Graya i in., 2010) wskazują,

¹Tłumaczenie angielskiego zwrotu *moral patient* nie jest jednorodne i jest tematem dyskusji na gruncie językowym (Hoły-Łuczaj, 2018), np. Zarosa (2016, s. 46) proponuje zwrot pacjent moralny. W niniejszej pracy zastosowano zwrot odbiorca moralny, który jest proponowany przez Parzuchowskiego i in. (2016, s. 392).

że jeśli umysł jednostki postrzegany jest wysoko na skali wymiaru doznaniowości, jej status odbiorcy moralnego (*moral patient*) jest wysoki, jest ona ważna moralnie w działaniach skierowanych wobec niej, przysługują jej prawa moralne oraz ochrona, w tym prawo do tego, by nie zostać skrzywdzonym. Dodatkowo, ponieważ percepcja umysłu ma charakter subiektywny, dokonywana jest w oku i umyśle obserwatora (Waytz, Gray i in., 2010), zdolności mentalne zwierząt mogą być oceniane wyżej lub niżej, aby dostosować status odbiorcy moralnego i uniknąć negatywnych emocji lub oceny społecznej. Dzieje się tak wtedy, gdy ludzie, powtarzając określone zachowania, spotykają się z komentarzami otoczenia lub odczuwają ambiwalencję, dysonans lub zagrożenie tożsamości moralnej (Lowell i in., 2012; Shalvi i in., 2015). Tym samym ważne dla sposobu traktowania zwierząt byłyby intuicje (fundamenty moralne), ale także ich uzasadnienia (status odbiorcy moralnego), które ułatwiałyby ustalenie własnego stanowiska, gdy intuicje dają sprzeczne przesłanki lub czyn jest moralnie niejednoznaczny. Zależności te przedstawiono na rysunku 1.

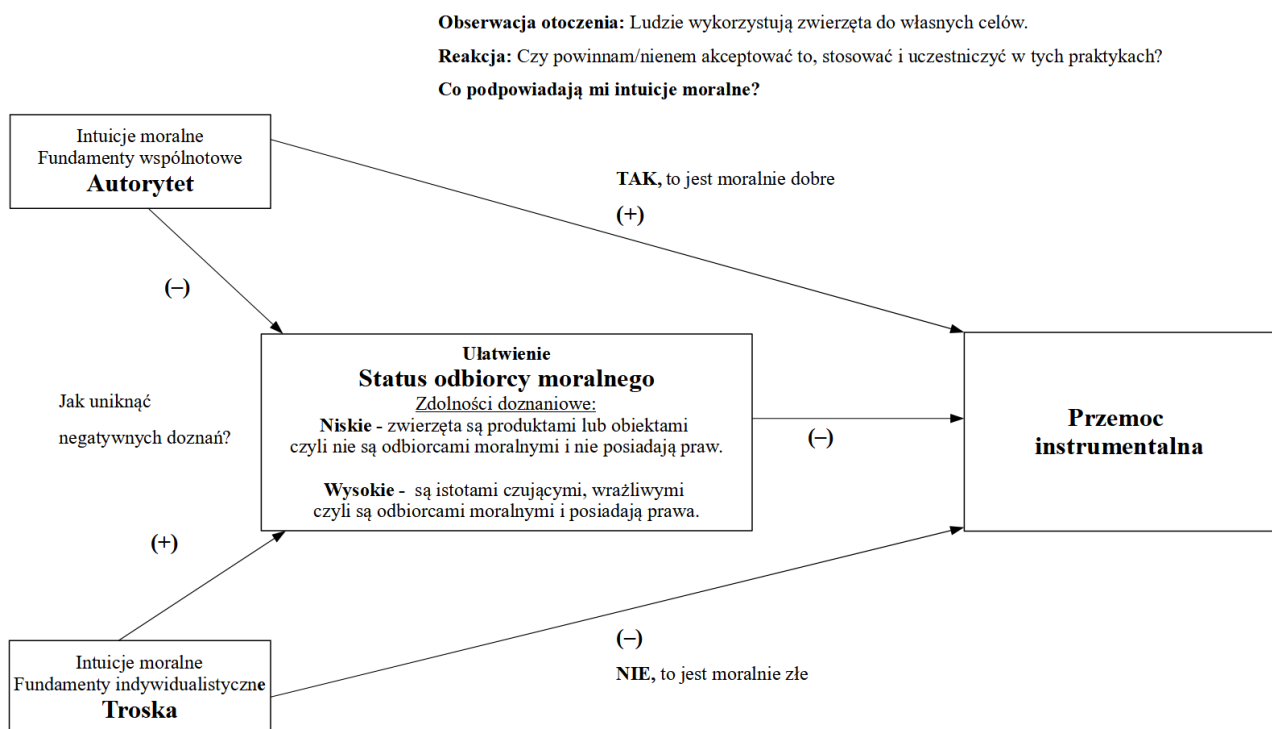
Na podstawie zaprezentowanych powyżej koncepcji teoretycznych postulowano, że percepcja wymiaru doznaniowego umysłu zwierząt jako przyznanie statusu odbiorcy moralnego zwierzętom jest mechanizmem pośredniczącym pomiędzy fundamentami moralnymi a tą przemocą.

Praca ta stanowi istotne rozwinięcie tematu dotyczącego znaczenia moralności w relacjach z innymi, pozaludzkimi zwierzętami. Dotychczasowe badania wskazywały na związek między moralnością, pojmowaną jako rozumowanie moralne, a postawami wobec traktowania zwierząt (np. Cohen i in., 2009; Dunlap, 1989; Galvin i Herzog, 1992). Słabo jednak zbadane zostało znaczenie moralności intuicyjnej rozumianej jako fundamenty moralne (Graham i in., 2011, 2018; Haidt, 2014) w sposobie traktowania zwierząt. Ponadto wskazywano wcześniej na prozwierzęce znaczenie przekonań o umyśle zwierząt (Draheim i in., 2011; Hawkins i Williams, 2016; Hills, 1995; Knight i in., 2004), ich zdolnościach do odczuwania (*sentience*) (Clarke i Paul, 2019; Cornish i in., 2018; Phillips i McCulloch, 2005; Tamioso i in., 2018; Valros i Hänninen, 2018) lub zdolnościach do

przeżywania specyficznych dla ludzi emocji i uczuć (Bilewicz i in., 2011; Wilkins i in., 2015). Brakuje jednak odpowiedzi na pytanie, jaką rolę odgrywa percepcja umysłu (Waytz, Gray i in., 2010) w relacjach pomiędzy intuicjami moralnymi a przemocą wobec zwierząt.

Rysunek 1

Schemat zależności przemoc instrumentalnej wobec zwierząt od fundamentów autorytetu i troski oraz statusu odbiorcy moralnego

Dodatkowo testowanie zaproponowanego modelu i zależności pomiędzy fundamentami moralnymi i statusem odbiorcy moralnego dostarczą argumentów w dyskusji (Graham, 2015; Gray i Keeney, 2015; Schein i Gray, 2015) wokół moralności rozumianej jako fundamenty moralne versus diada moralna opierająca się na obsadzaniu obiektu jako odbiorcy lub sprawcy moralnego.

Przemoc i sposób traktowania zwierząt są społecznie ważnym tematem i istotnym elementem życia społecznego. Większość społeczeństwa posiada zwierzęta, uzależnia swoje

dochody od ich hodowli, a znaczna część konsumuje zwierzęta. Na początku XXI w. W Polsce 59% osób posiadało zwierzę gospodarskie lub domowe, z czego 24% deklaroowało, że są to zwierzęta gospodarskie (świnie, krowy, owce, drób) (Centrum Badania Opinii Społecznej, [CBOS], 2006). W efekcie hodowli w 2020 r. do ubojni trafiło w Polsce blisko 1 miliard i 300 mln zwierząt (Główny Urząd Statystyczny [GUS], 2021), i statystyki te nie uwzględniały ryb. Zwierzęta te były zabijane w celach konsumpcyjnych, na mięso, wędliny, skóry czy tłuszcz. Statystyczny Polak skonsumował w 2019 r. 61 kg mięsa (GUS, 2020), zapewniając tym samym korzyści finansowe hodowcom i przemysłowi mięsnemu. Jednocześnie część Polaków dostrzega problem przemocy wobec zwierząt w procesie ich hodowli i wybiera alternatywne dla mięsa i nabiału źródła białka. W 2021 r. 35% Polaków deklaroowało, że kupuje żywność wegetariańską (IMAS International, 2021), która stanowi zamiennik dla mięsa, sera czy mleka, a kilka lat wcześniej 1–4% Polaków deklaroowało dietę wegetariańską (CBOS, 2014; Domański i in., 2015; Homo Homini, 2013 za: Lightbox, b.d.). Stosunek ludzi do konsumpcji produktów odzwierzęcych ulega zatem zmianie i coraz częściej rezygnują oni z mięsa na rzecz produktów roślinnych. Na świecie blisko 80 miliardów zwierząt (bez ryb) było hodowanych w 2020 r. na potrzeby ludzi (Food and Agriculture Organization [FAO], b.d.). Ważne zatem, z perspektywy psychologii, jest zbadanie, jakie mechanizmy psychologiczne są odpowiedzialne za nasze relacje ze zwierzętami.

Aby zrozumieć te mechanizmy oraz odpowiedzieć na postawione pytanie, najpierw w części teoretycznej określono pole badań oraz przedstawiono definicję przemocy instrumentalnej wobec zwierząt na tle już istniejącej literatury, opisującej przemoc w relacjach międzyludzkich. Następnie wskazano funkcje moralności w ograniczaniu przemocy oraz opisano teorię fundamentów moralnych, dotyczącą moralności intuicyjnej. Przedstawiono również aktualny stan wiedzy dotyczący znaczenia moralności w relacjach ze zwierzętami, a następnie przyczyny konfliktów moralnych oraz ich konsekwencje. Na koniec części teoretycznej opisane zostały sposoby rozwiązywania konfliktów moralnych, w tym rola percepcji umysłu i statusu odbiorcy moralnego.

Przewidywania teoretyczne weryfikowano i omawiano w części empirycznej, zawierającym strategię badawczą oraz wyniki 4 badań: dwóch korelacyjnych, jednego quasi-eksperymentalnego i jednego eksperymentalnego. Rozprawę zamyka omówienie i dyskusja wyników (zbiorcze zestawienie wyników przedstawione jest w tabeli 22) w kontekście teoretycznym oraz na tle wcześniej prowadzonych badań. Interpretowana jest rzetelność, trafność wewnętrzną i zewnętrzną otrzymanych wyników, jak również weryfikacja alternatywnych wyjaśnień mechanizmu mediacyjnego. Wskazane są także ograniczenia w interpretacji i generalizacji wyników oraz możliwości praktycznego wykorzystania przeprowadzonych badań.

Treść niniejszej pracy poszerza wiedzę w czterech aspektach. Po pierwsze, definiuje przemoc instrumentalną wobec zwierząt, a po drugie, pozwala na wypełnienie luki w zrozumieniu roli moralności intuicyjnej w przemocy instrumentalnej wobec zwierząt. Po trzecie, wskazuje, że status odbiorcy moralnego pełni funkcję mediatora w relacjach pomiędzy fundamentami moralnymi i przemocą instrumentalną. Dodatkowo ujawniono funkcję percepcji umysłu zwierząt w związku pomiędzy fundamentami moralnymi i przemocą, odwołując się do opisanych już w literaturze zjawisk przyznawania statusu odbiorcy moralnego, jednocześnie odróżniając to zjawisko od antropomorfizacji.

W wymiarze praktycznym praca ta pozwala na przewidywanie kierunku zmian w sposobie traktowania zwierząt jako pochodnych dominującej w danej społeczności moralności intuicyjnej, specyficznej dla danego kręgu kulturowego. Umożliwia to urealnienie zakresu oczekiwanych zmian społecznych w relacjach ze zwierzętami, w tym środków finansowych przeznaczanych na ich hodowlę, dobrostan, warunki życia, uznawanie praw zwierząt, akceptację i popularność weganizmu i wegetarianizmu oraz wysokość i egzekucję kar za przestępstwa wobec zwierząt. Ma to znaczenie zarówno w działaniach dotyczących zwierząt, jak i dla szeroko rozumianej ekologii, w tym zmian klimatu i globalnego ocieplenia (Jylhä i in., 2021).

2. Część teoretyczna

2.1. Przemoc instrumentalna wobec zwierząt jako obszar badań

W niniejszym podrozdziale doprecyzowano obszar badań oraz zdefiniowano przemoc instrumentalną wobec zwierząt na tle już istniejącej literatury opisującej przemoc w relacjach międzyludzkich. Pozwoliło to na wyznaczenie granic badanego zjawiska jako sprzeciwu, akceptacji, intencji i uczestnictwa w przemocy instrumentalnej wobec zwierząt oraz jej psychologicznych uwarunkowań.

2.1.1. Przemoc jako zjawisko społeczne

W psychologii przemoc ma różne definicje, a dodatkowo w niektórych jest łączona, w innych zaś oddzielana od agresji (Allen i Anderson, 2017; McEllistrem, 2004; Pagani, 2015; Parrott i Giancola, 2007). Przykładowo, Pagani (2015) uznaje, że przemoc nie jest tożsama z agresją, ponieważ agresja stanowi zachowanie skoncentrowane na bezpośredniej krzywdzie innej istoty, która stara się tej krzywdy uniknąć (Anderson i Bushman, 2002; Bushman i Huesmann, 2010) i ogranicza się na ogół do aspektów behawioralnych, pomijając pozostałe. Na szersze ujęcie zjawiska, wychodzące poza zachowania agresywne, pozwala model ekologiczny przemocy (Bronfenbrenner, 1979; Carp, 2000; Garbarino, 1985; Garbarino i Crouter, 1978; Heise, 1998; Schiamberg i Gans, 1999), w którym przemoc opisywana jest na czterech poziomach: indywidualnym, relacyjnym, wspólnotowym i społecznym. Pozwala to na uwzględnienie norm społecznych, kulturowych, cech indywidualnych oraz uwarunkowań biologicznych w relacjach indywidualnych i grupowych. Pełne zdefiniowanie przemocy powinno zawierać zachowania związane z wykorzystywaniem, przestępstwami i nieumyślnym spowodowaniem śmierci (*manslaughter*), umożliwiać natomiast wykluczenie takich zachowań jak wypadki lub samoobrona (Hamby, 2017).

2.1.2. Definicje przemocy w relacjach międzyludzkich

American Psychological Association (b.d. za: Hamby, 2017) definiowało przemoc jako „ekstremalną formę agresji, taką jak napaść, gwałt lub morderstwo” (s. 168). Hamby (2017) wskazuje jednak, że niejasne pozostaje w tej definicji, co należy rozumieć jako ekstremalne – czy chodzi o stopień wyrządzonej krzywdy, czy o intencje? DeWall i in. (2011) twierdzą, że przemoc to „każdy agresywny akt, mający na celu wyrządzenie skrajnej krzywdy fizycznej, takiej jak zranienie lub śmierć” (s. 246), jednak słabość tej definicji tkwi w braku możliwości odróżnienia przemocy od samoobrony (Hamby, 2017). Mimo że Hamby w celu doprecyzowania, czym jest przemoc, proponuje zastosowanie kryterium, że brakuje jej „funkcji przystosowawczej”, argument ten jest kontrowersyjny, ponieważ w świetle teorii ewolucji organizmów na drodze doboru naturalnego należy się spodziewać, że wszystkie cechy behawioralne, morfologiczne czy fizjologiczne organizmów żywych mają wartość adaptacyjną, czyli przystosowawczą. Oznacza to, że umożliwiają przetrwanie osobnika w środowisku i wydanie potomstwa (Danel i Pawłowski, 2009). Ponadto zestaw bodźców, które pierwotnie uruchamiały adaptację, może się rozszerzać, umożliwiając nowe zastosowania (Graham i in., 2013).

Perspektywę ewolucyjną proponuje wielu autorów (np. Gorelik i in., 2012; Liddle i in., 2012), wskazując, że przemoc jest jedną z adaptacji ewolucyjnych, a jej cel stanowi przetrwanie i reprodukcja. Na poziomie międzygatunkowym częstym celem jest pozyskanie pożywienia, a w obrębie gatunku dobór płciowy, rywalizacja o terytorium lub zasoby (Buss i Duntley, 2011; Liddle i in., 2012; Wilson i in., 2004).

Natomiast w perspektywie psychologii społecznej wskazywane są trzy kryteria konieczne do uznania zjawiska jako przemocy: (1) intencjonalność lub racjonalność i celowość, (2) krzywda ofiary oraz (3) niechęć lub unikanie ofiary wobec tych działań (Gomez–Jarabo, 2015 za: Ramirez, 2016; Hamby, 2017).

Dwojakie jest jednak spojrzenie na intencje. Niektórzy autorzy wskazują, że intencją w przemocy jest wyrządzenie krzywdy (DeWall i in., 2011), są to zatem czyny agresywne, inni (Hoffer i in., 2018; Rai i in., 2017; Szlendak i Kozłowski, 2008), że intencją przemocy może być uzyskanie jakiegoś istotnego zasobu, ma zatem charakter instrumentalny, gdy sprawca niekoniecznie pragnie skrzywdzić ofiarę, ale robi to bez emocji, aby osiągnąć inne, ważne dla niego cele.

Definicja zaproponowana przez Światową Organizację Zdrowia łączy obie kategorie intencji jako celowość i określa przemoc między ludźmi w kategoriach działań i skutków, które obejmują: „Celowe użycie siły fizycznej lub władzy, groźby lub rzeczywistej, przeciwko sobie, innej osobie lub przeciwko grupie lub społeczności, które skutkuje lub ma duże prawdopodobieństwo, że spowoduje obrażenia, śmierć, szkody psychiczne, niedorozwój lub deprywację” (Krug i in., 2002, s. 1084). Tym samym definicja WHO wskazuje, że przemoc to nie tylko zachowania jednostki, ale także system dający władzę silnym i umożliwiający im działania przeciwko słabszym. Definicja ta szeroko określa negatywne konsekwencje przemocy, obejmując sferę fizyczną, psychiczną, rozwoju i zaniedbywania.

2.1.3. Przyjęta w pracy definicja przemocy instrumentalnej wobec zwierząt

Przytoczona literatura oraz analiza różnych aspektów przemocy pozwoliła na doprecyzowanie opisywanego w niniejszej pracy zjawiska przemocy instrumentalnej wobec zwierząt. Oparto się na definicji WHO (Krug i in., 2002) z uwagi na fakt, że nie koncentruje się ona na intencjach, które nie zawsze są oczywiste dla sprawcy (Barthelemy i in., 2016; Hernandez, 1990; Ross, 2006; Serrano–Durá i in., 2019), lecz na celach, czyli spodziewanych i osiągniętych za jej pośrednictwem korzyściach lub efektach. Ponadto intencje mają charakter subiektywny i wewnętrzny, często skrywany, a korzyści i efekty charakter łatwiejszy do obserwacji, tym samym bardziej obiektywny. Dodatkowo definicja WHO obejmuje nie tylko zachowania agresywne, ale wskazuje na różne poziomy przemocy zaproponowane w modelu ekologicznym (Bronfenbrenner,

1979; Carp, 2000; Garbarino, 1985; Garbarino i Crouter, 1978; Heise, 1998; Jegatheesan i in., 2020; Schiamberg i Gans, 1999), w tym znaczenie władzy i przewagi w relacjach międzygrupowych. Wykorzystując definicję WHO (Krug i in., 2002), przemoc instrumentalna wobec zwierząt została zdefiniowana jako

użycie siły fizycznej, przewagi lub władzy, jako groźby lub działania, przez ludzi przeciwko zwierzętom jako jednostkom lub grupie, które skutkuje lub ma wysokie prawdopodobieństwo spowodowania obrażeń, śmierci, szkód psychicznych lub zaniedbania, w celu osiągnięcia indywidualnych lub zbiorowych celów zarówno jawnych, jak i ukrytych. Odpowiedzialne za przemoc są cele: (1) ekonomiczne, jako zapewnienie lub zwiększenie dochodów hodowców lub przemysłu, ale także ochrona istniejących dochodów lub zasobów przed szkodnikami oraz wydatkami na opiekę nad zwierzętami; lub (2) smak, zdrowie lub przyjemność dla konsumentów produktów zwierzęcych. (Potocka, 2022, s. 110)

Odnosząc się do zaproponowanej definicji, dokonano analizy, która pozwoliła stwierdzić, że przemocą instrumentalną wobec zwierząt jest ich niewolenie, hodowla, ubój i zaniedbywanie, zmuszanie ich do pracy ponad siły, wykorzystywanie do występów cyrkowych, testowanie na nich leków, produktów chemicznych, zmuszanie do nienaturalnych zachowań, a także łowiectwo i tępienie szkodników oraz konsumpcja produktów codziennego użytku, takich jak mięso, nabiał i jaja, oraz zakup dóbr pochodzenia zwierzęcego. Poniżej przedstawiono analizę uzasadniającą to stanowisko zgodnie z zaproponowanymi w definicji trzema kryteriami.

Pierwsze kryterium dotyczy skutków przemocy – skutkuje lub ma wysokie prawdopodobieństwo spowodowania obrażeń, śmierci, szkód psychicznych lub zaniedbania. Oczywiście jest, że powszechne zabijanie młodych i zdrowych zwierząt, jako finalny etap hodowli, myślistwa i deratyzacji, a także fizyczne uszkodzenie ciała w trakcie hodowli, np. obcinanie ogonów, uszu, rogów, zębów oraz kastrowanie (Cudworth, 2015; Lymbery i Oakeshott, 2014), wywoływanie chorób i niepełnosprawności w trakcie testów medycznych i testów produktów

chemicznych powodują obrażenia, śmierć i szkody psychiczne. Ostatnia kategoria skutków – zaniedbanie zwierząt – została definiowana jako złe traktowanie zwierząt poprzez nieodpowiedzialne zarządzanie warunkami, w jakich żyją, zmuszanie do nienaturalnych zachowań podczas występów cyrkowych oraz pracy ponad siły, co skutkuje ich niskim dobrostanem. Niższy dobrostan zwierząt oznacza niepełne zaspokojenie potrzeb osobniczych i gatunkowych oraz niższą jakość życia (Broom, 2014), a tym samym stanowi przemoc wobec zwierząt. Rozpatrując zakup i konsumpcję produktów odzwierzęcych, jak mięso, tłuszcz, jaja, nabiał, a także zakup produktów skórzanych oraz zawierających pierze i inne elementy zwierzęce, należy zwrócić uwagę, że są one bezpośrednim efektem hodowli, niewolnienia i zabijania zwierząt, ale też podstawą istnienia hodowli i związanej z nią krzywdy zwierząt. Tworzą sprzężenie zwrotne pomiędzy hodowcami i konsumentami, jako współsprawcami przemocy. Kiedy ludzie rezygnują z jedzenia produktów zwierzęcych, czynią to, by uniknąć współudziału w aktach przemocy wobec zwierząt, a mięso ze współczesnych hodowli uznają za symbol przemocy i ucisku zwierząt (Hamilton, 2006).

Drugie kryterium stanowi wymóg użycia siły fizycznej, przewagi lub władzy jako groźby albo działania przez ludzi przeciwko zwierzętom jako jednostkom lub grupie. To kryterium człowiek spełnia od wieków (Baratay, 2014; Bulliet, 2005). Przewaga człowieka wynika z procesów udomowienia zwierząt i sztucznego doboru do dalszej hodowli zwierząt roślinożernych (poza psami i kotami), wykazujących cechy uległości, niezdolnych do sprzeciwu i samoobrony, podczas gdy agresywne i mniej uległe zwierzęta roślinożerne lub zwierzęta drapieżne (np. zebry, lamparty i nosorożce) nie zostały udomowione (Diamond, 2000). Człowiek posiadał i posiada oraz używa swojej przewagi technologicznej, organizacyjnej, intelektualnej i sprawczej wobec zwierząt, by skutecznie zarządzać populacjami zwierząt i podejmować decyzje o ich życiu i śmierci w ramach hodowli, uboju, pracy zwierząt i wykorzystywania ich do badań medycznych, testów produktów chemicznych, zarządzania populacjami zwierząt dzikich i udomowionych (Baratay, 2014; Bulliet, 2005; Helios i Jedlecka, 2017; Rudniański, 1997). Nikt nie pyta zwierząt o zdanie ani

o zgodę na udział w tych praktykach. Same zwierzęta, przynajmniej na poziomie instynktownym, bronią się przed takim wykorzystywaniem, którego skutkiem jest ich okaleczanie (obcinanie rogów, ogonów, kastrowanie, fistulizacja), niedożywienie (chów cieląt na cielęcinę), cierpienie psychiczne (przymusowe zapłodnienie i odbieranie potomstwa), bicie i zastraszanie w trakcie hodowli, a także odwodnienie, brak snu w trakcie długotrwałego transportu oraz, finalnie, odebranie im życia w ubojni (Adamczyk i Mamzer, 2019; Baluška, 2016; Broom, 2014; Craig, 2003; Schulkin, 2003; Walters, 2018).

Rozpatrując trzecie kryterium – celowości – aby osiągnąć indywidualne lub zbiorowe cele, zarówno jawne, jak i ukryte – wykazano, że ludzie w relacjach ze zwierzętami realizują instrumentalne dążenia, jak korzyści finansowe, zdrowotne, związane z przyjemnością i ochroną własnych zasobów. Należy zaznaczyć, że kiedy przemoc jest zbiorowa, ludzie działają, aby osiągnąć cele grupowe, nawet jeśli są one dla nich niejasne, nieznane lub ukryte (Barthelemy i in., 2016; Hernandez, 1990; Jegatheesan i in., 2020; Ross, 2006;). Normy społeczne, polityczne lub ekonomiczne często umożliwiają ich realizację, tworząc zorganizowany system odpowiedzialny za legalną i rytualizowaną przemoc wobec zwierząt (Curtin, 1999). W relacjach ze zwierzętami celem hodowców zwierząt są korzyści finansowe, a dla konsumentów cel stanowi smak, zdrowie i przyjemność. Tak więc hodowcy zwierząt są pierwsi, a konsumenci ostatni w łańcuchu przemocy, usprawiedliwianym przez użycie 4 N, jako „natural, normal, necessary, nice” (naturalne, normalne, niezbędne i dobre) (Piazza i in., 2015, s. 116).

Podsumowując, w odniesieniu do zaproponowanej definicji, relacje ludzi ze zwierzętami związane z ich wykorzystaniem na potrzeby człowieka, należy rozumieć jako przemoc instrumentalną wobec zwierząt.

2.1.4. Akceptacja i uczestnictwo w przemocy wobec zwierząt

W niniejszym podrozdziale zaprezentowano aktualny stan wiedzy dotyczący psychologicznych aspektów przemocy wobec zwierząt.

W świetle zaproponowanej definicji wcześniejsze badania dotyczące wykorzystywania zwierząt (Bradley i in., 2020; Driscoll, 1992; Knight i in., 2009), ich traktowania (Herzog i in., 1991; Taylor i Signal, 2009) i postaw wobec dobrostanu (Kendall i in., 2006; Randler i in., 2021; Tomasevic i in., 2020) można rozumieć jako te dotyczące przemocy instrumentalnej wobec zwierząt.

W przeglądzie badań zastosowany został ekologiczny model przemocy (Bronfenbrenner, 1979; Carp, 2000; Garbarino, 1985; Garbarino i Crouter, 1978; Heise, 1998; Jegatheesan i in., 2020; Schiamberg i Gans, 1999), który uwzględnia uwarunkowania zewnętrzne jako rzeczywistość społeczną, kulturową lub rodzinną oraz wewnętrzne, związane z cechami i charakterystyką jednostki. Kolejno omówione będą najważniejsze badania odnoszące się do społecznych, wspólnotowych, relacyjnych i indywidualnych uwarunkowań przemocy.

Badania dotyczące poziomu społecznego przemocy (makrosystem) wskazują, że ludzie uznają normy kulturowe i społeczne tworzące przemoc w relacjach międzygrupowych (Dhont i in., 2014; Hodson i Costello, 2018; Jylhä i in., 2021) lub interpersonalnych (Podberscek i Gosling, 2000; van Herwijnen i in., 2021) jako priorytetowe traktowanie i dominację ludzi nad zwierzętami. Dzieje się tak, ponieważ zasady, normy i wartości zakorzenione są w religii i kulturze jako tradycyjny konserwatyzm i antropocentryczny światopogląd (Bjerke i Kaltenborn, 1999; Bowd i Bowd, 1989; DeLeeuw i in., 2007; Heleski i in., 2006). Zgodnie z tym ludzie wyznający religię w odłamach fundamentalistycznych i konserwatywnych są bardziej skłonni akceptować przemoc wobec zwierząt (Bowd i Bowd, 1989; DeLeeuw i in., 2007; Heleski i in., 2006), ponieważ tworzy ona wertykalne systemy wartości i zasad, w których wartości zwierzęce, ich życie i potrzeby mają niższą wartość, a same zwierzęta mogą być wykorzystywane dla potrzeb ludzi. Analogiczne efekty widać w poglądach politycznych – konserwatyzm polityczny replikuje tradycyjny system opresji i wykorzystania zwierząt, przeciwnie do liberalizmu, który wyrasta z pragnienia egalitaryzmu społecznego, życia w harmonii ze zwierzętami i naturą, a tym samym zaleca wegetarianizm (Dhont

i in., 2016; Heleski i in., 2006; Stuart, 2011). Podobną funkcję pełni antropocentryzm, przyznający człowiekowi wyjątkową, nadrzędną pozycję wśród innych bytów (Attfield, 1987; Ganowicz-Bączyk, 2014; Keller, 2010; Norton, 1984; Piątek, 1998; Katz, 1999; Taylor, 1986). W efekcie uznawania antropocentrycznego porządku ludzie przedkładają interesy ludzi nad interesy zwierząt (Singer, 1995; Zarosa, 2016).

Podsumowując, uznawanie przez ludzi konserwatywnych i antropocentrycznych norm społecznych, religijnych i politycznych umożliwia akceptację i uczestnictwo w systemie przemocy wobec zwierząt. W efekcie normy te sankcjonują przemoc i zwalniają ludzi od moralnej odpowiedzialności oraz poczucia winy za krzywdy wyrządzone zwierzętom.

Psychologiczne aspekty przemocy na poziomie wspólnotowym odzwierciedlają badania dotyczące grup zawodowych zajmujących się zwierzętami. Ludzie odnoszący korzyści z hodowli i zabijania zwierząt, jak hodowcy i pracownicy przemysłu mięsnego, chętniej akceptują przemoc niż średnia w danych społecznościach (Richards i in., 2013). Natomiast odwrotny efekt ma miejsce w społeczności zajmującej się ochroną zwierząt (Taylor i Signal, 2006). We wspólnotach zajmujących się szkoleniem zwierząt sposób nauczania zwierząt w znacznej części oparty jest na karaniu i zastraszaniu, a zatem na przemocy (Włodarczyk, 2017, 2018; Hiby i in., 2004; Greenebaum, 2010). Oznacza to, że przemoc wobec zwierząt ma charakter instrumentalny i związana jest z czerpaniem korzyści z pracy zwierząt oraz ich samych jako źródła dochodu.

Poziom relacji (mikrosystem) znajduje odzwierciedlenie w badaniach dotyczących traktowania zwierząt domowych (Kendall i in., 2006; Taylor i Signal, 2009) oraz przywiązania właścicieli do swoich zwierząt domowych lub gospodarskich (Hawkins i Williams, 2017; Vittersø i in., 1998; Wilkie, 2005). Wolne od przemocy relacje ze zwierzętami domowymi mają miejsce wtedy, gdy zwierzęta są postrzegane jako członkowie rodziny lub bliscy przyjaciele, żyją w komforcie, bez stresu i strachu, a właściciele okazują im zainteresowanie i miłość (Konecki, 2005; Taylor i Signal, 2009; Templer i in., 1981). Analiza tego poziomu wskazuje, że przemoc występuje

przy braku przywiązania, a w konsekwencji przedmiotowego traktowania zwierząt pozostających pod bezpośrednią opieką – gospodarskich i towarzyszących.

Poziom indywidualny pokazuje różnice wynikające z płci i empatii. Mężczyźni oraz osoby mniej empatyczne są bardziej przemocowi wobec zwierząt niż kobiety i osoby o wysokiej empatii (Daly i Morton, 2006; Driscoll, 1992; Ellingsen i in., 2010; Furnham i in., 2003; Herzog i Mathews, 1997; Signal i Taylor, 2007; Taylor i Signal, 2005), a płeć jest najczęściej wskazywanym czynnikiem należącym do poziomu indywidualnego. Bardziej prozwierzęce postawy kobiet niż mężczyzn należy interpretować zarówno jako wyższy u kobiet poziom empatii (Han i in., 2008; Landazabal, 2009), jak i uwarunkowania kulturowe związane z przypisywaniem kobietom roli opiekuńczej (Gębuś, 2015; Wood, 1994) oraz wyższy poziomowi agresji u mężczyzn (Burton i in., 2007; Lightdale i Prentice, 1994). Choć zaniedbywanie jest dostrzegane zarówno w hodowli, jak i opiece właścicielskiej (Animals' Angels, 2017; Fundacja Czarna Owca Pana Kota, 2016; Towarzystwo Opieki nad Zwierzętami w Polsce, 2020), kobiety i mężczyźni postrzegają je różnorodnie. Zachowania, które mężczyźni uznają za zaniedbywanie, kobiety uważają za czyny okrutne i większą krzywdę zwierząt (Henry, 2009). Niektóre badania wskazują również na zróżnicowanie związane z wiekiem – osoby młode i w średnim wieku oraz lepiej wykształcone prezentowały bardziej pozytywne nastawienie wobec dobrostanu zwierząt (María, 2006), co można interpretować jako efekt zmieniających się w czasie norm kulturowych oraz wzrost ruchów prozwierzęcych (Best, 2014; Hamilton, 2006; Munro, 2002; Tulloch i Judge, 2018), wpływających na kształtowanie się indywidualnych postaw wobec zwierząt. W innym badaniu (Binngießer i in., 2013), przeprowadzonym w 17 niemieckich szkołach, płeć i wiek były ważnymi czynnikami w określaniu stosunku do zwierząt. Wraz ze wzrostem wieku zaobserwowano u dzieci spadek postaw prozwierzęcych i akceptację dla polowań oraz wykorzystania zwierząt gospodarskich. Efekt ten można wyjaśnić socjalizacją – młodsze dzieci częściej postrzegały zwierzęta jako przyjaciół i bliskich, godnych troski, miłości i przyjaźni, a starsze dzieci, w wyniku socjalizacji ukierunkowanej

na przypisanie zwierzętom funkcji użytkowej, traciły partnerskie nastawienie prozwierzęce, przyjmując wobec zwierząt postawy użytkowe (McGuire i in., 2022; Paul, 1996).

Podsumowując, analiza przemocy wobec zwierząt na różnych poziomach modelu ekologicznego pozwala na dostrzeżenie, że jej główną intencją nie jest skrzywdzenie zwierząt, choć i to ma czasem miejsce (Rowan, 1993, 1999), lecz osiągnięcie celów, które człowiek uznaje za ważne dla siebie, takich jak: dochód, ochrona zasobów finansowych, zaspokajanie głodu, pragnień luksusu, wygody i przyjemności. Działania te są strukturyzowane, tworzą system przemocy – opresji, zniewolenia i wykorzystywania zwierząt, a same zwierzęta zostają pozbawione możliwości skutecznej obrony i uniknięcia własnej krzywdy z powodu przewagi, siły, mocy sprawczej oraz władzy sprawowanej przez ludzi nad nimi. Czynniki uwzględniane w czterech poziomach modelu ekologicznego znajdują swoje odzwierciedlenie w preferencjach i cechach jednostki. Akceptacji sprzyjają wyznawane konserwatyzy polityczne, religijne i światopoglądowe, natomiast poglądy liberalne, przywiązanie do zwierząt i empatia generują sprzeciw wobec przemocy.

Niniejszy przegląd nie obejmował jednak kwestii moralnych i percepcji umysłu zwierząt, które przedstawiono szerzej w kolejnych podrozdziałach.

2.2. Moralne uwarunkowania przemocy wobec zwierząt

2.2.1. Różne ujęcia moralności

Moralność jest zjawiskiem złożonym i wielowymiarowym. Obejmuje intuicje, emocje, zasady, normy, dostrzeganie ofiar i sprawców, a także sądy moralne oraz strategie podejmowania decyzji (De Waal, 2013; Haidt, 2014; Gray i Wegner, 2012; Graham i in., 2013; Kohlberg, 1976, 1981; Krebs, 2008). Umożliwia ludziom rozwiązywanie konfliktów interesów oraz maksymalizację korzyści płynących z życia społecznego (De Waal, 2013; Haidt, 2014; Graham i in., 2013; Krebs, 2008). W pierwotnym, klasycznym ujęciu moralność jest opisywana jako mechanizm kontrolowanego przetwarzania informacji, który opiera się na procesach poznawczych oraz wazeniu argumentów różnych stron w taki sposób, aby ocena moralna i działania były zgodne z

systemem norm społecznych i abstrakcyjnych reguł i (Haidt, 2007, 2014; Krebs i Denton, 2005; Kohlberg, 1976, 1981). Takie ujęcie zakłada, że ludzkie postępowanie jest świadome i przemyślane, a cel jasno określony. Jednakże gdy zachowanie jest automatyczne, spontaniczne lub rutynowe, intencja i cele często istnieją w umyśle sprawcy, ale niekoniecznie są przywoływane przy każdym działaniu (Fazio, 1990; Hofer i Bond, 2008; Kahneman, 2012; Thaler i Sunstein, 2017). Badania z początku XXI wieku (Haidt, 2001, 2014) pokazały, że ludzie często dokonują szybkiej oceny moralnej – bez zaangażowania poznawczego, ważenia argumentów i przywoływania skomplikowanych reguł moralnych.

W perspektywie ewolucyjnej te szybkie oceny moralne interpretowane są jako przystosowanie do wyzwań związanych z koniecznością monitorowania różnych obszarów działań własnych i innych członków społeczności, co dawało większe możliwości przetrwania (Graham i in., 2013; Haidt i Graham, 2009; Jarmakowski–Kostrzanowski i Jarmakowska–Kostrzanowska, 2016). Do tak rozumianej moralności odnosi się teoria fundamentów moralnych, w której proponowane są – ukształtowane w toku ewolucji – elementarne składowe ludzkiej moralności. W niniejszej pracy odwołano się do tej teorii, by pełniej zrozumieć moralne uwarunkowania przemocy instrumentalnej wobec zwierząt. MFT (Graham i in., 2011, 2013) opisuje wrodzone intuicje moralne jako fundamenty moralne, pozwalające ludziom odróżnić, co jest moralnie dobre, a co złe, bez poznawczego zaangażowania się w ważenie reguł i zasad. Tak rozumiana moralność wywodzi się z szacunku, wzajemności, współczucia, altruizmu zwrotnego i krewniaczego oraz świadomości, a jej efektem jest możliwość współpracy, wzmacnianie spójności grup, realizacja celów kolektywnych oraz ochrona i pomoc słabszym i cierpiącym (De Waal, 2013; Graham i in., 2013; Haidt, 2007, 2012; Krebs, 2008). Wyznacza też granice dla egoizmu (Broom, 2006, 2014; Darwin, 1928; De Waal, 2010, 2013; Høgh–Olesen, 2010; Wilson, 2004) i przemocy (Gray i Wegner, 2012; Haidt, 2007; Hauser, 2006; Rai i Fiske, 2012; Rai i in., 2017; Trivedi–Bateman, 2021; Turiel, 1983; Wikström, 2014) w relacjach indywidualnych i grupowych.

Decyzja o zastosowaniu MFT wynikała z faktu, że wykracza ona poza tradycyjne rozumienie moralności jako zasady sprawiedliwości i niekrzywdzenia, które okazały się bardziej specyficzne dla społeczeństw liberalnych (Graham i in., 2009, 2013). Opierając się na badaniach społeczności poza zachodnim kręgiem kulturowym (Haidt i in., 1993; Shweder i in., 1990, 1997) MFT opisuje nowe obszary moralności i proponuje moralność wspólnotową, związaną z funkcjonowaniem grup, jako bardziej specyficzną dla społeczeństw konserwatywnych. Tym samym obejmuje szerokie spektrum moralności, uwzględniając moralność specyficzną dla społeczeństw zarówno liberalnych, jak i konserwatywnych (Graham i in., 2011). Ponadto fundamenty moralne odpowiadają też za ocenę moralną w sytuacjach, w których ludzkie zachowanie jest spontaniczne lub rutynowe, nie ma czasu na rozważenie wielu argumentów za i przeciw, a są one powszechnie dostępne z uwagi na ich ewolucyjne pochodzenie (Haidt, 2007, 2014). Jednocześnie warto podkreślić, że w literaturze dotyczącej relacji człowieka ze zwierzętami perspektywa teoretyczna oparta na MFT nie była dotychczas wykorzystywana.

Rozpatrując rolę różnych motywacji odpowiedzialnych za postawy i zachowania, nie należy ich traktować rozdzielnie, jako poznawczych, przemyślanych i jawnych versus nieuświadomionych, utajonych i rutynowych (Greenwald i Banaji, 1995; Kahneman, 2012; Maliszewski, 2011). Procesy te mogą ze sobą wchodzić w złożone interakcje w zależności od czasu, okoliczności i możliwości jednostki (Gawronski i Bodenhausen, 2014; Haidt, 2001; Kahneman, 2012; Maliszewski, 2011; Petty i in., 2006; Wojciszke i in., 2014; Van Gestel i in., 2020). Postawy tworzone w zgodzie z intuicją lub myśleniem skojarzeniowym są w procesie rozwoju i socjalizacji reformułowane, gdy zostają uznane za niewłaściwe lub poszukiwane jest ich racjonalne uzasadnienie (Charlesworth i Banaji, 2019; Maliszewski, 2011; Shalvi i in., 2015; Vasquez i in., 2019).

2.2.2. Teoria fundamentów moralnych

MFT opisuje pięć fundamentów moralnych jako ewolucyjnie ukształtowane elementy ludzkiej moralności (Graham i Haidt, 2012; Graham i in., 2013; Haidt, 2014). Trzy z nich są

fundamentami wspólnotowymi i służą efektywnemu funkcjonowaniu grup: autorytet, lojalność i świętość. Dwa są indywidualistyczne i służą ochronie jednostki: troska i sprawiedliwość.

Graham i in. (2013) wskazują, że autorytet stanowi adaptację pozwalającą na tworzenie korzystnych relacji opartych na hierarchii. Jest aktywowany przez oznaki wysokiej pozycji w społeczności, czemu współcześnie odpowiada pozycja szefa, kierownika, przełożonego lub status szanowanego profesjonalisty. Opiera się na tradycji, a także szacunku i strachu wobec pionowych struktur władzy, norm oraz instytucji formalnych. Za moralne uznawane są: akceptacja wertykalnych struktur władzy, podporządkowanie i uległość instytucjom tej władzy oraz reprezentującym ją jednostkom. Niemoralny jest bunt i nieposłuszeństwo.

Drugim fundamentem wspólnotowym jest lojalność (Graham i in., 2013). Jej funkcją adaptacyjną jest tworzenie spójności w obrębie grupy, a aktywowana jest wyzwaniem i zagrożeniami stojącymi przed grupą. Współcześnie wzbudzana jest także w sportach zespołowych oraz sytuacjach odwołujących się do przynależności narodowej. Opiera się na dumie z własnej grupy, patriotyzmie i samopoświęceniu. Za moralną uznawana jest lojalność wobec grupy, zdrada jest niemoralna, a sami zdrajcy zasługują na potępienie.

Fundament świętości – rozpatrywany z perspektywy ewolucyjnej – odpowiada na wyzwania związane z unikaniem chorób zakaźnych i przejawia się obrzydzeniem wywołanym produktami odpadowymi oraz unikaniem osób chorych (Graham i in., 2013). Współcześnie inicjowany jest także w kontaktach z imigrantami oraz przy ocenie nietypowych zachowań seksualnych. Powiązane są z nim cnoty wstrzemięźliwości, niewinności (*chastity*), pobożności i czystości. Moralne są zachowania dotyczące czystości ciała oraz kontrola impulsów.

Kolejne dwa fundamenty są fundamentami indywidualistycznymi. Troskę aktywują sygnały niezaspokojenia potrzeb oraz oznaki cierpienia, stresu potomstwa, zwierząt, a nawet postaci rysunkowych (Graham i in., 2013). Funkcją adaptacyjną jest ochrona potomstwa, a towarzyszą jej emocje życzliwości i współczucia dla ofiar oraz gniewu wobec sprawców. Inicjuje reakcje i

zachowania pomocowe dla słabszych i pokrzywdzonych. Zachowaniem moralnym jest udzielenie pomocy ofiarom i jednostkom w potrzebie, a niemoralnym – obojętność na krzywdę.

Fundament sprawiedliwości pozwala na rozstrzygnięcia moralne, które dają korzyści z wzajemności i partnerstwa. Opiera się na wdzięczności za prawdziwe dwustronne relacje, wzbudzany jest w sytuacjach współpracy oraz podejrzania lub wykrycia oszustwa albo podstęp. Towarzyszą mu emocje gniewu za oszustwa innych i poczucie winy za własne. Charakteryzują go cnoty sprawiedliwości, uczciwość i wiarygodności. Zachowaniem moralnym jest oddawanie przysług i świadczenie wzajemnych korzyści dla partnera relacji, zaś niemoralnym zachowania nie fair, oszukiwanie i wykorzystywanie (Graham i in., 2013).

Dostępność zestawu różnych fundamentów pozwala na moralną ocenę i reakcję w różnych sytuacjach, w zależności od sygnałów aktywujących jeden lub kilka fundamentów.

Należy jednak podkreślić, że chociaż ewolucyjne pochodzenie fundamentów oznacza ich wrodzony charakter (Haidt, 2014; Haidt i in., 1993), poziom ważności danego fundamentu wynika z doświadczeń jednostki i kultury, w której żyje, a tym samym występują różnice indywidualne i kulturowe (Graham i in., 2013; Jarmakowski–Kostrzanowski i Jarmakowska–Kostrzanowska, 2016). W literaturze wskazywane jest, że kobiety mają wyższy poziom troski, sprawiedliwości i świętości niż mężczyźni (Atari i in., 2020; Efferson i in., 2017). Nie stwierdzono natomiast różnic między płciami w poziomie lojalności i autorytetu (Atari i in., 2020). Efekty płci nie zawsze są jednak replikowane (Prince i in., 2020).

Warto jednak podkreślić, że moralne intuicje jako fundamenty moralne nie są tylko prywatnymi, wewnętrznymi doświadczeniami (Graham i in., 2013). We wszystkich społeczeństwach ludzie rozmawiają o działaniach innych członków wspólnot i społeczności, oceniają pod względem moralności ich zachowania i postawy (Dunbar, 1996; Parzuchowski i in., 2016), zatem fundamenty moralne mają również znaczenie społeczne. Ponadto niektóre cechy, jak np. posłuszeństwo i szacunek, są wysoko oceniane w konserwatywnych subkulturach, a neutralnie

lub nisko wśród społecznych liberałów (Graham i in., 2009, 2012; Haidt i Graham, 2009). Powoduje to, że ludzie, mając świadomość oceny społecznej, dostosowują swoje zachowanie do oczekiwań i zachowań innych członów społeczności, a w konsekwencji unikają negatywnej oceny społecznej, dysonansu i negatywnych doznań (Doliński, 2002; Festinger, 2007; Haidt, 2001; Kulesza, 2017).

Konstrukdami częściowo zbieżnymi z fundamentami moralnymi są wartości według Schwartza (Haidt i in., 2009; Jarmakowski–Kostrzanowski i Jarmakowska–Kostrzanowska, 2016; Zapko–Willmes i in., 2021). Nie są to jednak konstrukty tożsame. Moralność intuicyjna nie obejmuje jedynie wartości, na czym skupia się koncepcja Schwartza, ale też emocje (Graham i in., 2013), pozwalając na rozstrzygnięcia moralne w zależności od konkretnej sytuacji. Natomiast w koncepcji wartości według Schwartza (Cieciuch, 2013) opisane jest szersze spektrum wartości, których funkcję stanowi dążenie do celu niezależnie od bieżącej sytuacji (Cieciuch, 2013). Niektóre wartości, jak na przykład tradycja, władza i życzliwość, mają swoje odpowiedniki w fundamentach moralnych (tu: autorytet i troska), inne zaś, jak bezpieczeństwo osobiste i stymulacja, nie mają odzwierciedlenia w MFT. Ponadto MFT wskazuje pięć ewolucyjnie ukształtowanych fundamentów tworzących dwie nadrzędne kategorie (fundamenty indywidualistyczne i wspólnotowe), kategoryzując je zgodnie z ich funkcjonalnością, natomiast koncepcja Schwartza proponuje kontinuum wartości, wskazując na nieostre, arbitralnie wydzielone granice pomiędzy nimi (Cieciuch, 2013).

Aby rozważyć znaczenie fundamentów moralnych w relacjach ze zwierzętami, najpierw przedstawiono aktualny stan wiedzy dotyczący tej problematyki.

2.2.3. Znaczenie moralności w relacjach ze zwierzętami

Niektórzy autorzy wskazują, że moralność, jako wartości i rozumowanie moralne, pełni ważną funkcję w relacji człowieka z innymi zwierzętami (Cembalo i in., 2016; Galvin i Herzog, 1992; Wuensch i Poteat, 1998). Galvin i Herzog (1992) oraz Pasaribu i in. (2021) wykazali, że

wysoki idealizm i niski relatywizm przyczyniają się do postaw prozwierzęcych, a osobista filozofia moralna jest istotna dla relacji człowiek–zwierzę. Odmienne wyniki zaprezentowali Wuensch i in. (2002) – wśród osób mizantropijnych o nastawieniu relatywistycznym ustalono większe wsparcie dla praw zwierząt niż wśród osób o nastawieniu idealistycznym. Inni autorzy (Su i in., 2021) sugerują, że ideologie etyczne, jak idealizm i relatywizm, mogą mieć różne znaczenie w zależności od kultury oraz cech indywidualnych.

W odniesieniu do teorii rozwoju moralnego zaproponowanej przez Kohlberga (1976, 1981) Dunlap (1989) wskazuje, że można ją stosować, by interpretować moralne rozumowanie dotyczące traktowania zwierząt. Natomiast odnosząc się do rozwoju moralnego (Gilligan, 1993, 1995), koncentrującego się na relacjach, trosce i życzliwości, Shapiro (1994) pokazuje, że chęć opieki (*care*) stanowi istotny element w rozwoju moralnym osób nastawionych prozwierzęco. W organizacjach działających na rzecz praw i dobrostanu zwierząt ważna i stosowana jest także etyka utilitaryzmu (Freeman, 2008), rozumiana jako równe rozważanie i zaspokajanie interesów wszystkich istot czujących (Singer, 2007).

Inny aspekt moralności analizowany był w badaniach dotyczących wartości. Badanie Cembalo i in. (2016), dotyczące znaczenia postaw wobec dobrostanu zwierząt w wyborach żywnościowych, pokazuje związek tych postaw z ogólnymi wartościami ludzkimi zaproponowanymi przez Schwartza (1992, 2006). Ujawniono, że wartości związane z przekraczaniem siebie, obejmujące życzliwość i uniwersalizm, są silnie związane z postawami uznającymi dobrostan zwierząt w ich hodowli za ważny. Dotyczy to zwłaszcza postaw, które wyraźnie odnoszą się do wyborów żywieniowych (Cembalo i in., 2016). Ponadto wartości związane ze sferą umacniania siebie, w tym władzy, osiągnięć i przyjemności, oraz ze sferą konserwatyizmu, w tym tradycji, posłuszeństwa i poczucia bezpieczeństwa, są w znacznym stopniu powiązane z mniej wrażliwym podejściem do dobrostanu zwierząt (Cembalo i in., 2016).

Podsumowując, zasady, ideologia i wartości moralne mogą zarówno wzmacniać, jak i osłabiać przemoc instrumentalną wobec zwierząt. Rodzi to pytanie, co dzieje się, gdy przesłanki te występują jednocześnie i generują konflikt. Zagadnienie to omówiono poniżej.

2.3. Dylematy moralne i konflikty oraz ich konsekwencje w relacjach człowiek–zwierzę

2.3.1. Przyczyny i rodzaje konfliktów

Opisywane w literaturze dylematy moralne (Białek, 2017; Nichols i Mallon, 2006) wskazują, że moralność nie stanowi prostego zestawu norm prowadzących do uniknięcia czynów niemoralnych. Dotyczy to także relacji człowieka z innymi zwierzętami. Schröder i McEachern (2004), badając postawy ludzi wobec zakupów mięsa, stwierdzili, że charakteryzowały się one wewnętrzną niezgodnością. Z jednej strony ludzie uznawali za słuszne moralne zapewnienie wysokiego dobrostanu zwierząt w hodowli, z drugiej strony, ponieważ wartości dobrostanu kolidowały z innymi wartościami, istotnymi w momencie zakupu mięsa, pomijali je podczas wyborów konsumenckich. Na podobny problem wskazali Cohen i in. (2009), prezentując, że w sytuacjach dotyczących zarówno ludzi, jak i zwierząt, wartości i interesy obu stron mogą być sprzeczne, a prawa i wartość życia zwierząt okazać się nie do pogodzenia z prawami ludzi, wartością zdrowia oraz interesami ekonomicznymi lub hedonistycznymi ludzi.

2.3.2. Psychologiczne reakcje na konflikt interesów, wartości i celów

W sytuacjach niejednoznacznych, gdy wartości, interesy lub przesłanki moralne generują konflikt, ludzie godzą się na pewne kompromisy (Kłusek, 2002; Lewicki i in., 1998; Maoz i in., 2005; Thacher i Rein, 2004), ale stosują także strategie opierające się na maksymalizacji korzyści własnych (Hardin, 1968; Lewicki i in., 1998; Methorst i in., 2016). Należy jednak zauważyć, że nawet przy maksymalizacji korzyści, beneficjent nie zawsze ocenia taki rezultat jedynie w pozytywnych kategoriach. Zyskowi, a nawet samej pokusie może towarzyszyć nieprzyjemny dysonans, poczucie winy, obawa przed negatywną oceną społeczną lub zagrożenie dla własnej tożsamości moralnej (Cooper, 2007; Dunbar, 1996; Festinger, 2007; Graham i in., 2013; Shalvi i in.,

2015; Wojciszke i Doliński, 2008). Dysonans wynika z niezgodności działań własnych, powodujących krzywdę, z intuicjami moralnymi, uznawanymi zasadami i przekonaniami moralnymi, ale także jako niezgodność w obrębie samej moralności, jako sprzeczne intuicje lub zasady moralne (Cushman i in., 2010; Greene i in., 2004; Laabs, 2011; Levy i in., 2018; Lowell, 2012). Zagrożenie dla tożsamości moralnej oznacza natomiast negatywną ocenę własnych czynów, i skazę na własnej moralności (Shalvi i in., 2015).

Odczuwana obawa przed negatywną oceną społeczną wynika z faktu, że moralność nie jest wyłącznie sprawą wewnętrzną, a ludzie poddają też ocenie społecznej działania innych członków wspólnot (Dunbar, 1996; Graham i in., 2013). Tym samym strategia maksymalizacji korzyści powiązana z krzywdą partnera relacji może budzić lęk przed negatywną oceną, szczególnie gdy wielokrotnie powtarzana jest komentowana lub konfrontowana z odmiennym stanowiskiem. Aby tego uniknąć, ludzie poszukują zewnętrznych uzasadnień i usprawiedliwień (Bandura i in., 1996; Bandura, 1990; Cooper, 2007; Haslam i Loughnan, 2014; Konovsky i Jaster, 1989; Loughnan i in., 2013; Lowell, 2012; Shalvi i in., 2015). Dodatkowo nawet szybkie oceny moralne oparte na intuicji są wyjaśniane za pomocą dodatkowych argumentów, gdy istnieje taka społeczna potrzeba (Haidt, 2001; Wojciszke i in., 2014). Dotyczy to także relacji ze zwierzętami, gdy oceniane moralnie jest okrucieństwo i zaniechanie zwierząt oraz w praktykach dotyczących zakupu i konsumpcji mięsa, a zatem czynności powtarzanych, rutynowych. Ludzie, uzasadniając antyzwierzęce postawy i działania, wskazywali, że życie wewnętrzne zwierząt jest niewiele warte, a ich mentalność i psychika są ubogie. Zjawisko to badane było jako infrahumanizacja zwierząt, koncentrująca się na odmawianiu zwierzętom emocji wtórnych (Bilewicz i in., 2011; Wilkins i in., 2015), dementalizacja, dotycząca stanów i zdolności umysłowych (Bastian i in., 2012), oraz dehumanizacja zwierząt (Vollum i in., 2004). Poszukując usprawiedliwień przemocy wobec zwierząt, ludzie sięgali do argumentów, że zwierzęta nie mają praw (Aaltola, 2010; Cohen i in., 2009) lub statusu moralnego (Loughnan i in., 2010), a ich życie ma mniejszą wartość niż życie

ludzi (Cohen i in., 2009). Wyjaśniając przedkładanie własnych interesów, powoływano się na prawo do swobodnego zarządzania zwierzętami jako swoją własnością (Vollum i in., 2004). Zaprzeczano negatywnym konsekwencjom przemocy, a także starano się znieczulić (zdesensytyzować) na krzywdę zwierząt (Graça i in., 2016), co autorzy interpretowali też jako mechanizm odłączenia moralnego (Bandura, 1990; Bandura i in., 1996; Camilleri i in., 2020; Graça i in., 2016; Vollum i in., 2004).

Z innej perspektywy opisują to zjawisko Niemyjska i in. (2018), zwracając uwagę, że antropomorfizacja, czyli przypisywanie zwierzętom cech klasycznie i stereotypowo rozumianych jako unikalnie ludzkie, może być przyczyną sprzeciwu stosowania przemocy instrumentalnej wobec zwierząt, gdy odmawiano ich jedzenia.

Podsumowując, w relacjach człowieka z innymi zwierzętami występują dylematy i konflikty interesów i wartości, które są rozwiązywane za pomocą różnych uzasadnień. Wiele z nich, jak dehumanizacja, dementalizacja, infrahumanizacja, status moralny, antropomorfizacja, odwołuje się do zdolności zwierząt do doświadczania stanów mentalnych opartych na emocjach, myśleniu, świadomości i osobowości. Warto podkreślić, że w dotychczasowych badaniach nadal brakuje odpowiedzi na pytanie, jak ludzie radzą sobie z przeciwstawnymi przesłankami płynącymi z fundamentów moralnych w sytuacji, w której z jednej strony intuicje te zezwalają, ale z drugiej strony zabraniają wykorzystywania zwierząt do realizacji własnych celów. Aby uzupełnić tę lukę, w niniejszej pracy powołano się na propozycję Waytza, Graya i in. (2010) oraz zaproponowano, że odpowiedź na taki konflikt stanowi regulacja statusu odbiorcy moralnego zwierząt, ponieważ pozwala na uznanie zwierząt za ważne lub nieważne moralnie oraz posiadające pełne lub częściowe prawa, albo nieposiadające żadnych praw. Temat ten omówiono poniżej.

2.3.3. Status odbiorcy moralnego. Typowanie moralne i percepcja umysłu

W literaturze filozoficznej wskazywano, że status moralny pozwala włączyć jednostkę do kręgu moralnego, w którym obowiązują określone prawa, zasady i wartości, a inne podmioty mają

wobec tej jednostki zobowiązania moralne (Francuz, 2015; Warren, 1997). Posiadanie wysokiego statusu moralnego oznacza również, że wobec danej jednostki lub grupy obowiązują minimalne standardy akceptowanych zachowań oraz że jej interesy, prawa i dobro należy brać pod uwagę (Warren, 1997; Zarosa, 2016), podczas gdy interesy jednostek lub grup o niskim statusie moralnym są mniej ważne w przypadku konfliktu interesów (Warren, 1997; Zarosa, 2016).

W psychologii zjawisko przyznawania statusu moralnego opisano w koncepcji typowania moralnego (*moral typecasting*), która zakłada istnienie dwóch stron i wskazuje moralnego sprawcę (*moral agent*), który pomaga lub szkodzi odbiorcy moralnemu (*moral patient*), a ludzie są postrzegani jako sprawcy lub odbiorcy, zarówno w aktach moralnych, jak i w szerszym kontekście (Gray i Wegner, 2009; Waytz, Gray i in., 2010). Kontrastując te dwie role, można powiedzieć, że status odbiorcy moralnego oznacza posiadanie praw moralnych, a status sprawcy moralnego – ponoszenie odpowiedzialności za własne czyny (Gray i in., 2007; Gray i Wegner, 2009, 2012; Waytz, Gray i in., 2010). Wysoki status odbiorcy moralnego jednostki jest ważny, ponieważ daje jej ochronę przed krzywdą, prawa moralne i ochronę (Gray i Wegner, 2009, 2012; Waytz, Gray i in., 2010).

Sposób, w jaki ludzie dokonują typowania moralnego, pokazały badania Graya i Wegnera (2009) ujawniając, że odpowiedzialną za rozróżnienie odbiorcy i sprawcy moralnego jest percepcja dwóch wymiarów umysłu. Wymiar doznaniowy odpowiada za postrzeganie jednostki jako odbiorcy moralnego a wymiar sprawczy jako sprawcy moralnego. Pierwszy wymiar – doznaniowość (*experience*) – obejmuje zdolności do odczuwania strachu, pragnienia i głodu (Gray i in., 2007), które w podejściu funkcjonalnym określane są jako emocje homeostatyczne, odzwierciedlające behawioralne dążenie do przetrwania i utrzymania się przy życiu (Craig, 2003; Schulkin, 2003). Ponadto w skład tego wymiaru wchodzi zdolności odczuwania przyjemności i emocji wtórnych, takich jak żal, złość, współczucie, duma, wstyd, a także posiadanie świadomości i osobowości (Epley i Waytz, 2010; Gray i in., 2007, 2011), które w ujęciu aksjologicznym rozumiane są jako

generujące wartość wewnętrzną (*intrinsic value*) (Feldman, 2000; Levinson, 2004). Drugi wymiar – sprawczość (*agency*) – obejmuje zdolności racjonalnego działania, takie jak samokontrola, planowanie, rozpoznawanie emocji, komunikacja, pamięć, rozumowanie i myślenie (Epley i Waytz, 2010; Gray i in., 2007).

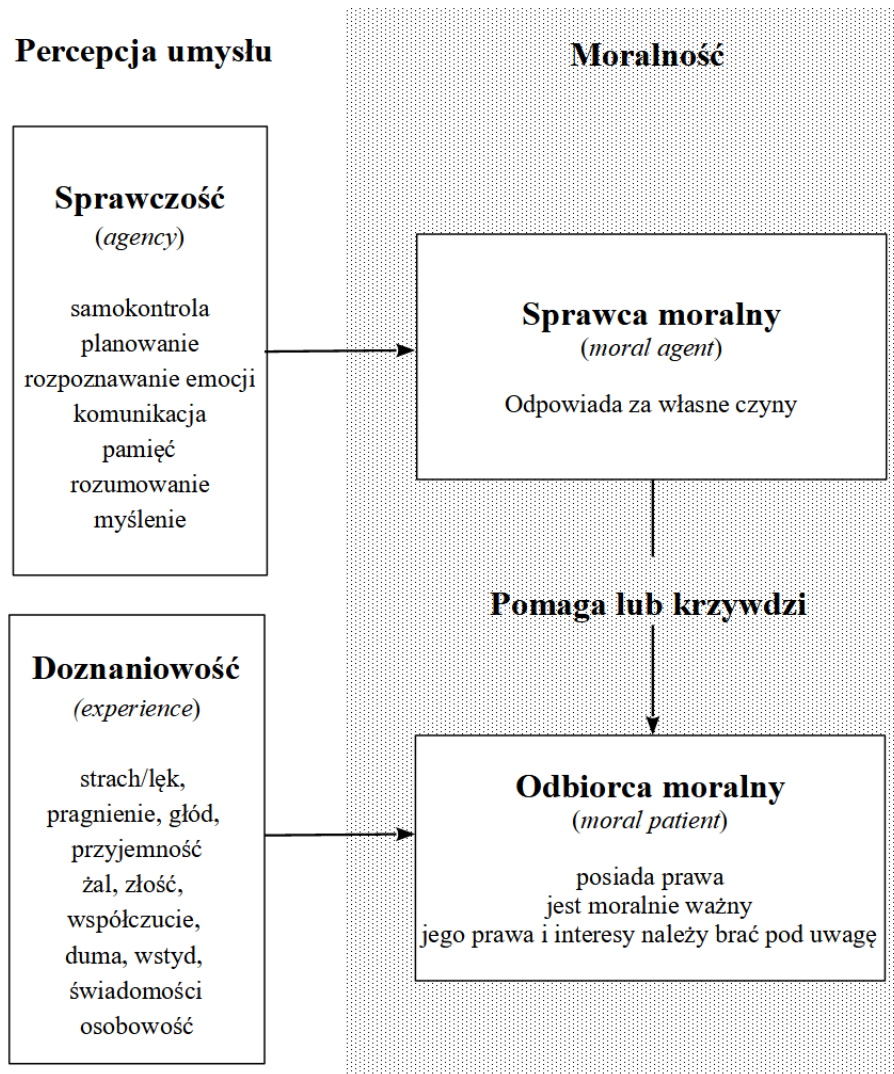
Typowanie moralne i rozróżnienie na sprawcę i odbiorcę moralnego znajdują odzwierciedlenie w modelu opisującym przyczyny i konsekwencje percepcji umysłu (Waytz, Gray, i in., 2010) oraz diadycznej teorii moralności potocznej (Gray i Wegner, 2012). Spójnie wskazano, że jeśli obiekt postrzegany jest wysoko na skali wymiaru doznaniowości, to wysoko jest oceniany jako odbiorca moralny i przysługują mu prawa moralne, w tym prawo do tego, by nie zostać skrzywdzonym. Dzieje się tak ponieważ, obiekt potrafi ocenić charakter wydarzeń ze swoim udziałem, a minimalną umiejętnością jest określenie ich jako przyjemność lub ból (Gray i Wegner, 2009). Jednocześnie oznacza to, że obiekt może cierpieć, co jest kluczowe w moralnej ocenie działań sprawcy (Waytz, Gray i in., 2010). Tak opisaną rolę statusu potwierdzają dane empiryczne pokazujące, że sprawcy przemocy uznają status moralny ofiar za niższy niż osoby niezwiązane z tą przemocą (Bastian i in., 2012; Haslam i in., 2012; Loughnan i in., 2010). Ponad opis odbiorcy moralnego wskazano drugą zależność – gdy obiekt postrzegany jest wysoko na skali wymiaru sprawczości, wyżej oceniany jest jako sprawca moralny i jest moralnie odpowiedzialny za własne czyny. Ujęcie teoretyczne zależności typowania moralnego od percepcji umysłu przedstawiono na rysunku 2.

Należy jednak zaznaczyć, że w propozycji Waytza, Graya i in. (2010) opisane są przyczyny i konsekwencje percepcji umysłu wskazując, że może być ona subiektywna, ponieważ dzieje się w oku oraz umyśle obserwatora i zależy m.in. od jego intencji, sytuacji i cech indywidualnych (np. poczucia osamotnienia). Natomiast teoria diadycznej moralności potocznej kładzie nacisk na kompletowanie diady sprawca–ofiara, a jej autorzy podważają sens podziału na pięć fundamentów

moralnych w MFT (Gray i Keeney, 2015; Schein i Gray, 2015), Wskazują, że moralność intuicyjna sprowadza się do postrzegania krzywdy odbiorcy moralnego za którą odpowiada sprawca moralny.

Rysunek 2

Ujęcie teoretyczne pokazujące typowanie moralne

Adnotacja. Rysunek przygotowano na podstawie Gray i in. (2007), Gray i Wegner (2009, 2012) oraz Waytz, Gray i in. (2010).

Jak pokazały dotychczasowe badania, ludzie oceniają zdolności umysłowe innych ludzi, ale umysł dostrzegany jest także u zwierząt, robotów oraz bytów niematerialnych, jak Bóg, czy

fikcyjnych, takich jak postać z powieści, a nawet w przypadku obiektów nieożywionych (Gray i in., 2007, 2011).

Ponieważ percepcja umysłu obejmuje też relacje ze zwierzętami, poniżej przedstawiony został aktualny stan wiedzy w tym obszarze.

2.3.4. Percepcja umysłu zwierząt

Pierwsze badania realizowane w tym obszarze opierały się na założeniu, że ludzie mają stosunkowo mocno ugruntowane stanowiska dotyczące umysłów zwierząt, i koncentrowały się na temacie postrzegania umysłu jako przekonań o umysłach zwierząt (*belief in animal mind*, BAM). Autorzy analizowali przekonania na temat posiadania przez zwierzęta świadomości, zdolności do odczuwania i przeżywania emocji, myślenia i rozwiązywania problemów (Draheim i in., 2011; Hawkins i Williams, 2016; Hills, 1995; Knight i in., 2004). Wskazywano, że ludzie najwyżej oceniali ssaki, a w dalszej kolejności ptaki, ryby i insekty (Hawkins i Williams, 2016; Hills, 1995).

Inna część badań, głównie z zakresu etologii i dobrostanu, koncentrowała się wokół pojęcia *sentience* (Clarke i Paul, 2019; Cornish i in., 2018; Phillips i McCulloch, 2005; Tamioso i in., 2018; Valros i Hänninen, 2018), które oznacza, że jednostka ma pewien stopień świadomości i zdolności poznawczych, niezbędnych do posiadania uczuć, i obejmuje zdolność do przeżywania pewnych odczuć (*feelings*), jak głód, pragnienie, ból, lęk i strach, oraz emocji, jak też umiejętność oceny działań innych w stosunku do siebie i innych, a także zdolność zapamiętywania własnych działań i ich konsekwencji oraz umiejętność oceny ryzyka i korzyści. Tu podkreślano także zależności ewolucyjne – gatunki znajdujące się wyżej na drzewie filogenetycznym oceniane były wyżej w kategorii *sentience*, wskazano także priorytet dla zwierząt domowych, takich jak pies czy kot (Clarke i Paul, 2019; Cornish i in., 2018; Phillips i McCulloch, 2005; Tamioso i in., 2018; Valros i Hänninen, 2018). Potwierdzano ogólną tendencję niższej oceny emocji wtórnych w przypadku gatunków zwierząt gospodarskich i szkodników niż u zwierząt domowych (Wilkins i in., 2015). Jako że psy często są uznawane przez ludzi za członków rodziny i przyjaciół (Konecki, 2005;

Serpell, 1996), czyli członków wspólnoty, ich zdolności do przeżywania emocji wtórnych oceniane były wyżej niż zdolności świń (Bilewicz i in., 2011), które są wykorzystywane przez ludzi, krzywdzone i status członka rodziny ani wspólnoty im nie przysługuje. Badania te dotyczyły zdolności przynależnych wyłącznie do wymiaru doznaniowego (Epley i Waytz, 2010; Gray i in., 2007).

Warto też podkreślić, że zestaw zdolności opisywanych zarówno jako przekonania o umyśle zwierząt, jak i *sentience* odpowiada zestawowi zdolności opisujących oba wymiary – sprawczy i doznaniowy – percepcji umysłu (Epley i Waytz, 2010; Gray i in., 2007). Ich postrzeganie zależne było od czynników indywidualnych – kobiety wyżej oceniały zdolności zwierząt (Cornish i in., 2018), podobnie jak osoby z większą wiedzą biologiczną i weterynaryjną na temat tych zwierząt (Valros i Hänninen, 2018).

Inną perspektywę reprezentują badania dotyczące zjawiska antropomorfizacji lub personifikacji. Oba odnoszą się do percepcji podobnego zestawu zdolności umysłowych zwierząt. Antropomorfizacja opisywana jest jako „przypisywanie zdolności, które ludzie uważają za wyraźnie ludzkie obiektom, które ludźmi nie są” (Waytz, Cacioppo i in., 2010, s. 221), w szczególności intencjonalności, emocji, myśli, uczuć, motywacji i przekonań, tożsamości, rozumienia zjawisk oraz zdolności przewidywania zachowania innych (Epley i i in., 2007; Serpell, 2003; Waytz, Cacioppo i in., 2010). Podobnie opisywana jest personifikacja, czyli uznanie zwierząt za osoby, rozpatrywane głównie w aspektach prawnych, filozoficznych lub literackich (Chauvet, 2020; Gouabault i in., 2011; Singer, 2007). Osoba określana jest jako jednostka posiadająca pewne cechy psychiczne, takie jak: zdolność do czucia i rozumowania, samoświadomość i autonomia, umiejętność wyobrażania sobie przyszłości, rozumowania i refleksji, odpowiedzialność za własne czyny oraz umiejętność rozważania siebie w różnych kontekstach (Klimski, 1984; Locke, 1955; Singer, 2007). Zestaw zdolności identyfikowanych jako antropomorfizacja lub personifikacja

odpowiada zestawowi zdolności opisujących wymiar sprawczy percepcji umysłu (Epley i Waytz, 2010; Gray i in., 2007; Gray i Wegner, 2009).

Badania antropomorfizacji (Bradshaw i Casey, 2007; Butterfield i in., 2012; Niemyjska i in., 2018; Wang i Basso, 2019) wskazują, że dotyczy ona głównie zwierząt domowych, z którymi właściciele mają bliskie relacje, sprzyja ona wegetarianizmowi oraz niechęci do konsumpcji mięsa. Natomiast z prawnego punktu widzenia nadanie statusu osoby zwierzętom niektórych gatunków lub poszczególnym zwierzętom, czyli personifikacja, zapewnia ochronę i posiadanie praw (Chauvet, 2020; Gouabault i in., 2011).

Podsumowując, badania wskazują, że percepcja umysłu zależy od funkcji zwierząt w świecie ludzi, ale też od gatunku i bliskości na skali filogenetycznej.

Jak wskazano w podrozdziale 2.3.2, percepcja umysłu i stanów mentalnych może pełnić funkcję regulacyjną w sytuacji konfliktu interesów, wartości lub praw ludzi i zwierząt. Możliwości mentalne zwierząt są wtedy zaniżane (dementalizacja, infrahumanizacja, status moralny) lub podwyższane (antropomorfizacja), by uzasadnić przemoc instrumentalną wobec zwierząt lub wyznaczyć jej granice.

Nie ma jednak jasności, czy ustanawianie statusu odbiorcy moralnego opartego na percepcji wymiaru doznaniowego umysłu zwierząt i antropomorfizacja opierająca się na percepcji wymiaru sprawczego pełnią tę samą funkcję w odniesieniu do przemocy instrumentalnej wobec zwierząt, jako mechanizmy niezależne, czy tylko jeden z nich jest istotny, gdy oba są uwzględniane jednocześnie. Jest to istotne z perspektywy badawczej, ponieważ oba zjawiska są silnie ze sobą związane i pozostaje pytanie, czy rzeczywiście pełnią różne funkcje. Warto zaznaczyć, że interpretując oba wymiary w kontekście teorii Waytza, Graya i in. (2010), widać, że różnią się one na bardzo fundamentalnym poziomie. Wymiar doznaniowy pozwala na przyznanie praw i ochronę, podczas gdy wymiar sprawczy nie wiąże się z przyznaniem praw ani ochroną, lecz obciąża odpowiedzialnością za własne czyny.

2.4. Model badań własnych: Autorytet i troska jako przeciwstawne predyktory przemocy instrumentalnej wobec zwierząt, których efekty są pośredniczone przez status odbiorcy moralnego.

Korzystając z przedstawionego wcześniej przeglądu badań i zaproponowanej definicji przemocy instrumentalnej wobec zwierząt, w tej części pracy doprecyzowany został model pozwalający odpowiedzieć na pytanie badawcze: w jaki sposób najbardziej elementarne składowe ludzkiej moralności – rozumiane jako wrodzone intuicje moralne – łączą się ze sprzeciwem, akceptacją i uczestnictwem w procesie zabijania i wykorzystywania zwierząt dla własnych celów? Stanowiło to bezpośrednią podstawę do generowania hipotez weryfikowanych w empirycznej części pracy.

2.4.1. Model zaproponowany do weryfikacji empirycznej

Na podstawie teorii fundamentów moralnych (Graham i Haidt, 2012; Graham i in., 2013) oraz propozycji Waytza, Graya i in. (2010), opisującej przyczyny i konsekwencje percepcji umysłu odpowiedzialnej za typowanie moralne (Gray i Wegner, 2009) zaproponowano model własny.

Rozważając znaczenie fundamentów moralnych w relacjach ze zwierzętami, rozpatrywano je najpierw jako dwie nadrzędne kategorie: wspólnotowe i indywidualistyczne, a następnie w obrębie każdej kategorii wskazano, które fundamenty powinny być istotnymi predyktorami przemocy instrumentalnej wobec zwierząt.

Ponieważ autorytet, lojalność i świętość przewidują tortury i negatywne zachowanie wobec członków grupy obcej (Hadarics i Kende, 2018; Smith i in., 2014), którymi są zwierzęta – jako odrębny gatunek – oczekiwano, że wszystkie fundamenty wspólnotowe są pozytywnie powiązane z przemocą wobec zwierząt. Dodatkową przesłankę dla tej zależności stanowi związek fundamentów wspólnotowych z konserwatyzmami: religijnym (Bowd i Bowd, 1989; DeLeeuw i in., 2007; Heleski i in., 2006), politycznym (Dhont i in., 2016; Heleski i in., 2006) oraz antropocentryzmem

(Bjerke i Kaltenborn, 1999), które wzmacniają przemoc i tworzą jej struktury jako systemy przemocy wobec zwierząt.

Mając jednak na uwadze, że autorytet nie sprzyja pomocy zwierzętom (Kocur i Pyszkowska, 2019), a jednocześnie tradycja i posłuszeństwo – ważne jego składowe – wzmacniają przemoc wobec zwierząt (Cembalo i in., 2016), przewidywano, że autorytet powinien być najsilniej związany z przemocą spośród tych fundamentów.

Odmienny związek był oczekiwany dla fundamentów indywidualistycznych troski i sprawiedliwości. Po pierwsze, składowe tych fundamentów, czyli chęć opieki, współczucie i sprawiedliwość, wiążą się z antyprzemocowym aktywizmem prozwierzęcym (Shapiro, 1994), ale także empatią (Hou i in., 2017; Moudatsou i in., 2020; Page i Nowak, 2002; Singer i Klimecki, 2014), która wzmacnia postawy prozwierzęce (Ellingsen i in., 2010; Furnham i in., 2003; Signal i Taylor, 2007). Po drugie, fundamenty troski i sprawiedliwości są bardziej charakterystyczne dla zachodnich, indywidualistycznych społeczeństw liberalnych (Graham i in., 2009, 2013; Kivikangas i in., 2021), a ważnym elementem rozwoju tych społeczeństw było wezwanie do harmonii z naturą i unikanie krzywdzenia zwierząt, w tym stosowanie wegetarianizmu (Stuart, 2011). Te psychologiczne, historyczne i społeczno-polityczne uwarunkowania wskazują na negatywny związek fundamentów indywidualistycznych z przemocą wobec zwierząt. Można jednak oczekiwać, że troska będzie jedynym predyktorem przemocy instrumentalnej wobec zwierząt, ponieważ fundament sprawiedliwości wyzwala jest potrzebą prawdziwej wzajemnej współpracy (Graham i in., 2013), która nie istnieje w naszych relacjach ze zwierzętami.

Antycypowane związki fundamentów moralnych autorytetu i troski z przemocą wobec zwierząt wskazują, że moralne wskazówki płynące z ich aktywacji mogą zarówno skłaniać do przemocy wobec zwierząt, jak i jej przeciwdziałać. Należy się spodziewać, że jednostka dokonująca oceny moralnej może odczuwać dysonans moralny, ambiwalencję lub zagrożenie tożsamości moralnej, z powodu niejednoznacznych lub sprzecznych przesłanek (Cooper, 2007; Haslam i

Loughnan, 2014; Konovsky i Jaster, 1989; Laabs, 2011; Lowell, 2012; Shalvi i in., 2015; Weder i in., 2020). Dodatkowo, podążając za np. intuicją autorytetu, jednostka może obawiać się negatywnej oceny ze strony tych członków społeczności, którzy wybraliby troskę jako ważną (Boehm, 1999; Dunbar, 1996; Graham i in., 2013; Vollum i in., 2004). Oznacza to, że w zachowaniach powtarzanych, rutynowych oraz przy formułowaniu i reformułowaniu postaw jednostka może używać wcześniejszych usprawiedliwień, racjonalizacji i uzasadnień przemocy instrumentalnej wobec zwierząt, jako bieżących ułatwień przy deklaracji postaw i intencji oraz uczestnictwie w tej przemocy (Lowell, 2012; Shalvi i in., 2015; Rai i in., 2017).

Powołując się na założenia teoretyczne dotyczące przyczyn i konsekwencji percepcji umysłu (Waytz, Gray i in., 2010) odpowiedzialnej za typowanie moralne (Gray i Wegner, 2009), postulowano w niniejszej pracy, że ustanowienie statusu odbiorcy moralnego jest sposobem na ułatwienie (Lowell, 2012; Shalvi i in., 2015) sprzeciwu lub akceptacji przemocy wynikającej z fundamentów moralnych – jest zatem wspólnym mediatorem dla zależności zarówno autorytetu, jak i troski z przemocą instrumentalną wobec zwierząt. Założenie to wynika po pierwsze z faktu, że percepcja umysłu zależy m.in. od sytuacji w jakiej znajduje się obserwator (Waytz, Gray i in., 2010), podlega zatem zmianom. Po drugie w relacjach ze zwierzętami, w sytuacji konfliktu wartości, ludzie dewaluują wartości ważne dla zwierząt, ale i samych zwierząt, ich życie i status moralny, a także dementalizują i infrahumanizują zwierzęta (Aaltola, 2010; Bastian i in., 2012; Bilewicz i in., 2011; Cohen i in., 200; Loughnan i in., 2010, 2012). Dzieje się to za pomocą obniżania potencjału umysłu zwierząt, złożoności ich życia wewnętrznego i stanów mentalnych. Po trzecie, wcześniejsze badania ujawniły, że odmawianie zdolności mentalnych wyznacza granice przemocy instrumentalnej (Rai i in., 2017). W związku z tym założono, że w modelu związek pomiędzy fundamentami moralnymi troski i autorytetu a przemocą instrumentalną wobec zwierząt jest częściowo wyjaśniany przez status odbiorcy moralnego. W konsekwencji przewidywano dwie zależności. Po pierwsze, założono, że osoby o wyższym poziomie autorytetu niżej oceniają status

zwierząt jako odbiorcy moralnego (Waytz, Gray i in., 2010; Zarosa, 2016). Wynika to z faktu, że antropocentryzm i tradycja, jako część autorytetu, tworzą porządek, w którym zwierzęta są gorsze i mają mniejszą wartość wewnętrzną (Cohen i in., 2009; Ganowicz–Bączyk, 2014; Konecki, 2005), co oznacza niższą zdolność zwierząt do przeżywania emocji i uczuć oraz posiadania świadomości osobowości (Feldman, 2000; Levinson, 2004). Niższy status daje zwierzętom mniej praw i jest ułatwieniem dla stosowania wobec nich przemocy instrumentalnej.

Po drugie, założono, że dla ułatwienia przyjęcia stanowiska sprzeciwu wobec przemocy, zależnego od troski, status odbiorcy jest ustanawiany jako wyższy, na podstawie wyższej percepcji wymiaru doznaniowego. Wynika to z pozytywnego związku współczucia – składowej troski – z empatią (Hou i in., 2017; Moudatsou i in., 2020; Singer i Klimecki, 2014) i samej troski z wrażliwością (Tamborini i in., 2012), czyli zdolności odpowiedzialnych za rozpoznawanie stanów psychicznych u innych rozumianych jako zdolności umysłowe.

Status odbiorcy moralnego jako wspólny dla obu predyktorów mediator powinien być negatywnie związany z przemocą instrumentalną wobec zwierząt, ponieważ wysoki status odbiorcy moralnego pozwala na ochronę i prawa moralne, w tym prawo do tego, by nie zostać skrzywdzonym (Gray i Wegner 2012; Waytz, Gray i in., 2010).

Warto podkreślić, że wymiar doznaniowy, odpowiedzialny za ustanowienie statusu odbiorcy moralnego, oraz sprawczy, odpowiedzialny za antropomorfizację, są ze sobą silnie powiązane (Gray i in., 2007). Ważne jest zatem, by zweryfikować, czy status odbiorcy moralnego jest mediatorem niezależnym od efektu od antropomorfizacji (Epley i Waytz, 2010; Kiesler i Goetz, 2002; Serpell, 2003; Waytz, Cacioppo i in., 2010) lub percepcji osoby (Klimski, 1984; Locke, 1955; Singer, 2007) skoro konstrukty te bazują na percepcji umysłu. Uwzględniając powyższe zastrzeżenia, w badanym modelu weryfikowane było alternatywne wyjaśnienie – sprawdzano funkcję percepcji wymiaru sprawczego, by odróżnić efekt ustanowienia statusu odbiorcy moralnego (wymiar doznaniowy) od efektu antropomorfizacji (wymiar sprawczy).

Dodatkowo, z uwagi na fakt, że płeć jest ważnym predyktorem przemocy instrumentalnej wobec zwierząt (Daly i Morton, 2006; Driscoll, 1992; Taylor i Signal, 2005), odpowiada zarówno za psychologiczne, jak i biologiczne oraz kulturowe charakterystyki jednostki (np. kobiety i mężczyźni różnią się w poziomie fundamentów moralnych) (Atari i in., 2020; Efferson i in., 2017), w badaniu poszukiwano efektów psychologicznych ponad już poznane efekty związane z płcią.

Po uwzględnieniu założeń teoretycznych pytanie badawcze zostało reformułowane, doprecyzowane i postawione ponownie: w jaki sposób najbardziej elementarne wrodzone składowe ludzkiej moralności, rozumiane jako fundamenty moralne (Graham i in., 2011, 2018; Haidt, 2014), łączą się ze sprzeciwem, akceptacją i uczestnictwem w procesie zabijania i wykorzystywania zwierząt do własnych celów, czyli z przemocą instrumentalną wobec zwierząt? Dodatkowo zaproponowany model pozwolił odpowiedzieć na drugie pytanie: jaki mechanizm moralny pozwala na ustalenie stanowiska w sprawie przemocy instrumentalnej wobec zwierząt, gdy fundamenty moralne sugerują zarówno akceptację, jak i sprzeciw wobec tej przemocy? Tym samym pozwolił ujawnić, jaka jest funkcja percepcji umysłu zwierząt w moralnym osądzie działań ludzi w relacjach z innymi zwierzętami.

2.4.2. Hipotezy badawcze

W odniesieniu do ram teoretycznych oraz dotychczasowych badań postawiono w niniejszej pracy następujące hipotezy badawcze:

H1. Przemoc instrumentalna wobec zwierząt (przemoc instrumentalna) jest przewidywana przez fundamenty moralne w ten sposób, że (A) im wyższy poziom fundamentów wspólnotowych, tym wyższa przemoc, a (B) najsilniejszym jej predyktorem spośród tych fundamentów jest fundament autorytetu (autorytet). Natomiast (C) im wyższy poziom fundamentów indywidualistycznych, tym niższa przemoc, a (D) najsilniejszym jej predyktorem spośród tych fundamentów jest fundament troski (troska).

H2. Status odbiorcy moralnego jest przewidywany przez troskę i autorytet w ten sposób, że (A) autorytet związany jest negatywnie, a (B) troska pozytywnie ze statusem odbiorcy moralnego.

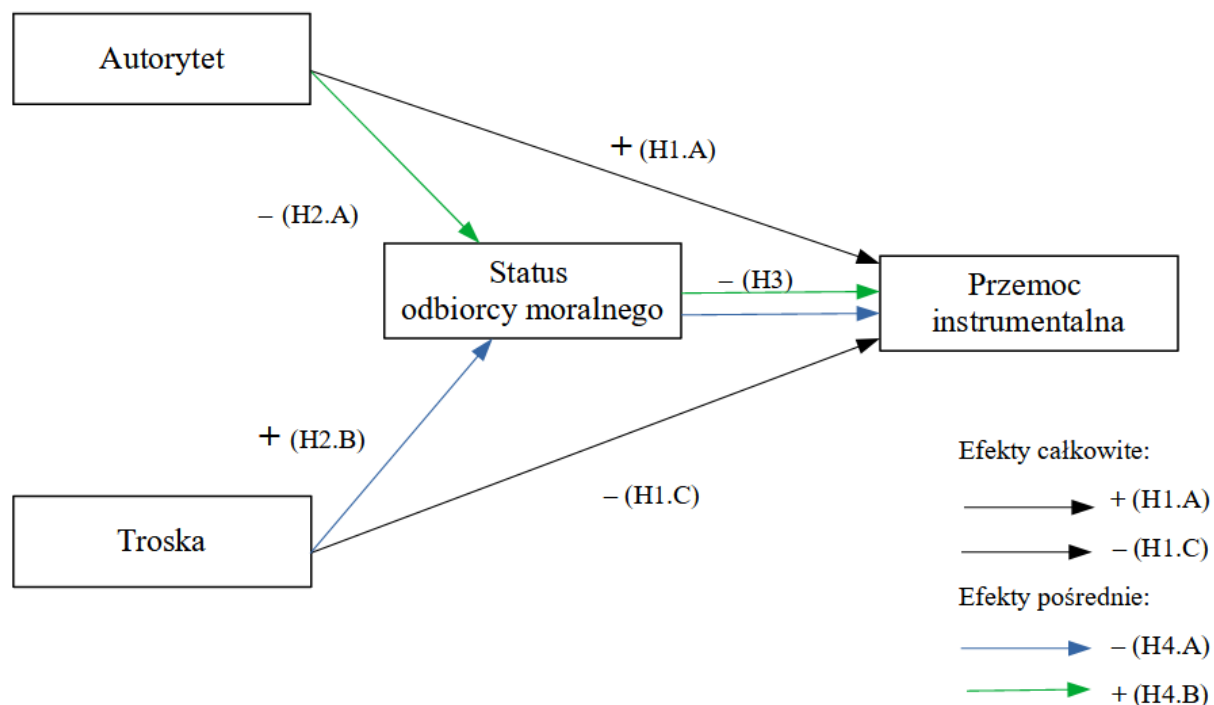
H3. Przemoc instrumentalna jest przewidywana przez status odbiorcy moralnego w ten sposób, że wyższy status oznacza mniejszą przemoc.

H4. Związki autorytetu oraz troski z przemocą instrumentalną są pośredniczone przez status odbiorcy moralnego w taki sposób, że (A) efekt pośredni związku troski ma wartość ujemną, a (B) efekt pośredni związku autorytetu dodatnią.

Model teoretyczny prezentujący przewidywane zależności prezentuje rysunek 3.

Rysunek 3

Model teoretyczny testowany w badaniach

Adnotacja. Do poszczególnych ścieżek przypisano kierunki efektów i numery hipotez.

3. Część empiryczna

3.1. Strategia badawcza

W niniejszej pracy zaprezentowano cztery badania, których celem było opisanie relacji pomiędzy fundamentami moralnymi, statusem odbiorcy moralnego i przemocą instrumentalną wobec zwierząt. Testowano model mediacyjny, w którym fundament troski był negatywnym, a autorytetu pozytywnym predyktorem przemocy instrumentalnej, a wspólnym mediatorem tych relacji był status odbiorcy moralnego (rysunek 3). W pracy zastosowano strategię systematycznie modyfikowanych autoreplikacji (SMAR) w celu wykazania rzetelności uzyskanych efektów (powtarzalności) oraz zwiększenia ich trafności zewnętrznej (Wojciszke, 2004). Dwa badania miały charakter korelacyjny: jedno było w schemacie quasi-eksperymentalnym, a jedno eksperymentalnym i poprzedzone zostało pilotażem.

Badanie 1 przeprowadzono metodą papier-ołówek i sprawdzano w nim najpierw, które fundamenty moralne są najważniejszymi predyktorami przemocy instrumentalnej wobec zwierząt, a następnie testowano hipotezy opisujące model mediacyjny dla trzech kategorii zwierząt: domowych, użytkowych i szkodników.

W celu wykazania powtarzalności efektów podstawowych jako oraz efektu mediacji, a także zwiększenia trafności zewnętrznej wyniki replikowano w kolejnych badaniach na różnych próbach, zmieniając sposób operacjonalizacji zmiennych, naboru respondentów oraz wykorzystując ankiety on-line.

W badaniu 2, kierując się przesłankami metodologicznymi, podjęto próby manipulacji fundamentami troski i autorytetu, aby zweryfikować przyczynowości pomiędzy fundamentami a percepcją umysłu zwierząt oraz przemocą. Ponieważ próby manipulacji nie dały oczekiwanych rezultatów, dane wykorzystano do analiz korelacyjnych. W badaniu 3 zastosowano schemat quasi-eksperymentalny, sprawdzając, czy różnice w fundamentach troski i autorytetu, związane z wybraną ścieżką zawodową, znajdują odzwierciedlenie w różnicach w statusie odbiorcy moralnego

i przemocy instrumentalnej. Dodatkowo w badaniu 2 i 3 kontrolowano alternatywne wyjaśnienia mechanizmu mediacyjnego (Wojciszke, 2004), sprawdzające, na ile mechanizm ustanawiania statusu odbiorcy moralnego, oparty na percepcji wymiaru doznaniowego, jest niezależny od mechanizmu antropomorfizacji lub personifikacji (dalej rozumianego jako zmienna antropomorfizacja), opierającego się na percepcji wymiaru sprawczego. W badaniu 4, ostatnim, testowano eksperymentalnie wpływ statusu odbiorcy moralnego na przemoc instrumentalną, by wykazać zgodność z ujęciem teoretycznym, opisującym funkcje i mechanizm typowania moralnego (Gray i Wegner, 2009; Waytz, Gray i in., 2010) (rysunek 2).

Mając na uwadze zwiększenie transparentności analiz, w badaniach zastosowano wielokrotną analizę danych (*multiverse analysis*) (Steegeen i in., 2016), sprawdzając, na ile testowany model jest wrażliwy na kryteria filtrowania obserwacji, oraz włączenie do analizy płci jako współzmiennej.

W celu weryfikacji hipotez H1–H4 w badaniach testowano model mediacyjny z dwoma predyktorami, który był liczony za pomocą PROCESS macro for SPSS (model 4), postępując zgodnie z zaleceniami, mówiącymi, że przy więcej niż jednym predyktorze pozostałe predyktory należy traktować jako kowarianty, a „w celu policzenia efektów pośrednich i bezpośrednich dla k zmiennych X (...) obliczenia za pomocą PROCESS należy wykonać k razy, za każdym razem umieszczając X w modelu jako X , a pozostałe $k-1$ zmienne X należy umieścić jako kowarianty” (Hayes, 2018, s. 144). We wszystkich modelach mediacyjnych zastosowano bootstrapping dla 5000 próbek oraz poprawkę Huber–White na heteroscedastyczność.

Badania 3 i 4 zostały sfinansowane z grantu Animal Advocacy Research Fund, otrzymanego od Animal Charity Evaluators. Mając na względzie, że organizacja ta mogła mieć żywotny interes w uzyskaniu określonych wyników badania, w celu wyeliminowania jakiegokolwiek roli tej organizacji w procesie badawczym, analitycznym lub przygotowującym badanie – przed zebraniem

danych zostało ono wstępnie zarejestrowane na OSF² (badanie 3: <https://osf.io/gx8jq>; badanie 4: <https://osf.io/6jkst>), a finansowanie nie było uzależnione od wyników.

Badania uzyskały zgodę komisji etycznej: badanie 1 – Wydziałowej Komisji Etyki SWPS, oddział w Katowicach, numer opinii WKEB54/01/2019, badanie 2, 3, 4 – Komisji ds. Etyki Badań Naukowych Wydziału Psychologii w Warszawie Uniwersytetu SWPS w Warszawie (numery opinii: badanie 2 – 65/2020 i 88/2021, badanie 3 – 11/2021, badanie 4 – pilotaż i właściwe – 68/2021). Wszyscy uczestnicy wyrażali świadomą zgodę, co stanowiło warunek przystąpienia do badań.

3.2. Badanie 1

Celem badania była weryfikacja związku fundamentów wspólnotowych i indywidualistycznych z przemocą instrumentalną wobec zwierząt oraz sprawdzenie, czy fundamenty troski i autorytetu są najważniejszymi predyktorami tej przemocy. Ponadto, stosując różne sposoby operacjonalizacji przemocy instrumentalnej jako zmiennej zależnej, testowano uniwersalny charakter modelu mediacyjnego, w którym predyktorami były autorytet i troska, mediatorem zaś status odbiorcy moralnego.

Wyniki dotyczące modelu mediacyjnego zostały opublikowane (Potocka, 2022), jednak z uwagi na fakt, że publikacja nie obejmowała hipotez dotyczących związku fundamentów wspólnotowych i indywidualistycznych z przemocą instrumentalną, poddano je reanalizie.

3.2.1. Hipotezy

Testowano hipotezy H1–H4.

3.2.2. Metoda

Badanie korelacyjne przeprowadzono w Polsce okresie od lutego do listopada 2019 r. metodą papier–ołówki.

Uczestnicy. W badaniu wzięło udział 528 uczestników rekrutowanych podczas konferencji, seminariów, szkoleń i wystaw dotyczących zwierząt oraz w miejscach pracy związanych z pracą ze

² Terminologię z prerejestracji dostosowano do nazw zastosowanych w niniejszej monografii. Sformułowanie „percepcja wymiaru doznaniowego umysłu zwierząt” zostało zastąpione sformułowaniem „status odbiorcy moralnego”, a określenia dotyczące grup w badaniu 3 zastąpiono opisem oczekiwanego poziomu fundamentów w tych grupach.

zwierzętami. Sposób rekrutacji umożliwił udział osób o szerokim spektrum relacji ze zwierzętami: właścicieli zwierząt domowych, hodowców zwierząt gospodarskich i domowych, weterynarzy, behawiorystów, osób pracujących jako treserzy psów, pracowników gospodarstw hodowli zwierząt, a także osób związanych z hodowlą zwierząt gospodarskich. Pozwoliło to na zapewnienie odpowiedniej zmienności predyktorów i zmiennych zależnych. Ankiety w formie papierowej były dystrybuowane w instytucjach lub tuż przed rozpoczęciem wydarzeń. Każdy uczestnik został poproszony o wypełnienie ankiety dotyczącej postaw wobec zwierząt.

Przed rozpoczęciem analiz wykluczono 46 rekordów w związku z niezadowalającą jakością danych (braki w odpowiedziach), a ostateczna liczba respondentów wyniosła 482 osoby. Miejsca rekrutacji zaprezentowano w tabeli 1, a opis charakterystyki próby w tabeli 2.

Tabela 1

Miejsca rekrutacji uczestników (badanie 1)

Rodzaj wydarzenia	%	<i>N</i>
1 konferencja dotycząca behawioru zwierząt	28,6%	138
6 szkoleń dla hodowców zwierząt gospodarskich	24,0%	112
1 szkolenie dotyczące kotów	16,5%	78
2 seminaria o psach i kotach	8,3%	42
2 konferencje/szkolenia weterynaryjne	7,9%	40
2 instytucje zajmujące się hodowlą zwierząt gospodarskich	7,5%	37
1 fakultet dla studentów dotyczący różnych gatunków zwierząt	7,1%	35

Adnotacja. N = 482

Tabela 2*Charakterystyka próby (badanie 1)*

Wiek	18–79 lat	$M = 35,15; SD = 11,55$
	%	N
Wykształcenie		
Wyższe	67,8%	327
Średnie i policealne	27,8%	134
Zawodowe	2,3%	11
Podstawowe	1,5%	7
Brak danych	6%	3
Miejsce zamieszkania		
Duże miasto	59,8%	288
Małe miasto	2,1%	97
Wieś	17,6%	85
Brak danych	2,5%	12
Posiadanie zwierzęcia domowego w ciągu ostatnich 5 lat	89,0%	429
Płeć		
Kobieta	74,1%	357
Mężczyzna	25,9%	125

Narzędzia. W badaniu zastosowano miary kwestionariuszowe.

Przemoc instrumentalna. Przemoc instrumentalna była operacjonalizowana na kilka sposobów. Do pierwszego sposobu pomiaru zastosowano *Pet, Pest, Profit Scale* (PPP; Taylor i Signal, 2009; alfa Cronbacha w tabeli 3), zawierającą 30 itemów, po 10 itemów w każdej z podskal: *Domowe (Pet)*, *Szkodniki (Pest)* oraz *Użytkowe (Profit)*. Uczestnicy udzielali odpowiedzi na 5 punktowej skali: od 1 (*nie zgadzam się całkowicie*) do 5 (*zgadzam się całkowicie*). Skala zawiera stwierdzenia odnoszące się do akceptacji przemocy instrumentalnej rozumianej jako hodowla, ubój, łowiectwo, wykorzystywanie zwierząt do badań oraz ich zaniedbywanie, skutkujące niskim dobrostanem. Takie stwierdzenia jak: „Transport żywych zwierząt jest dopuszczalnym źródłem dochodu”, „Dopuszczalne jest wykorzystywanie zwierząt do testowania produktów, takich jak

kosmetyki i środki czystości” oraz „Dopuszczalne jest wykorzystywanie zwierząt dla zysku ludzkiego” odnosiły się do celów ekonomicznych, jak dostarczanie i zwiększanie dochodów. Inne stwierdzenia, jak: „Zwierzęta domowe, jeśli są chore, mają prawo do opieki weterynaryjnej”, „Zwierzęta domowe powinny mieć zapewnione odpowiednie warunki, w tym bezpieczne schronienie i wygodne miejsce odpoczynku”, wiązały się z przemocą indywidualną i ochroną dochodów i zasobów właścicieli, natomiast sformułowanie: „Ludzie mają prawo do wykorzystywania zwierząt jako pożywienie” dotyczyło celów nieekonomicznych, jak smak, zdrowie czy przyjemność (Taylor i Signal, 2009, s. 132). Skala została przetłumaczona na język polski wraz z procedurą *back translation*. Po zebraniu danych wszystkie odpowiedzi zakodowano odwrotnie niż w oryginalnej skali, ponieważ oryginalna skala mierzyła postawy prozwierzęce, czyli nieakceptowanie przemocy. Utworzone zostały trzy wskaźniki przemocy: akceptacja – domowe, przemoc: akceptacja – szkodniki, przemoc: akceptacja – użytkowe, jako średnia itemów każdej podskali.

Czwartą formą operacjonalizacji był udział w przemocy instrumentalnej (przemoc: uczestnictwo – użytkowe), oznaczający konsumpcję produktów spożywczych pochodzenia zwierzęcego mierzony jako dieta za pomocą pytania (Dieta-1), w którym proszono uczestników o zaznaczenie swojej diety w odniesieniu do produktów odzwierzęcych: 1 (*wszystko wg własnego gustu*), 2 (*redukcjonizm produktów odzwierzęcych*), 3 (*jarska*), 4 (*wegetariańska*), 5 (*wegańska*), 6 (*inna, jaka?*). Pytanie odnosiło się do udziału w przemocy instrumentalnej poprzez popyt i konsumpcję produktów zwierzęcych, takich jak mięso, jajka i nabiał, w celu osiągnięcia nieekonomicznych celów smaku, zdrowia i przyjemności. Odpowiedzi Dieta-1 zostały zakodowane jako zmienna dychotomiczna, dla której przemoc: uczestnictwo – użytkowe = 0 oznaczała każdy sposób ograniczania produktów odzwierzęcych z diety (odpowiedzi od 2 do 5), a przemoc: uczestnictwo – użytkowe = 1 oznaczała dietę wraz ze wszystkimi produktami odzwierzęcymi według własnego gustu, bez żadnych wykluczeń (odpowieź 1). Ostatnia kategoria (inne), została

zakodowana po analizie treści dla tej odpowiedzi jako 1 lub 0. Po rekodowaniu wartość 0 stanowiła 39,4%, a wartości 1 stanowiła 60,6% wszystkich odpowiedzi.

Dodatkowo stworzono zagregowany wskaźnik przemocy instrumentalnej, opierający się na czterech wcześniejszych sposobach pomiaru przemoc: akceptacja – domowe, przemoc: akceptacja – szkodniki, przemoc: akceptacja – użytkowe i przemoc: uczestnictwo – użytkowe, stosując ocenę czynnikową i metodę regresji dla obliczenia jego wartości. Utworzony wskaźnik wyjaśniał 57,54% wariancji wszystkich składowych. Ładunki czynnikowe w uzyskanym modelu przedstawiały się następująco: przemoc: akceptacja – domowe – 0,57, przemoc: akceptacja – szkodniki – 0,82, przemoc: akceptacja – użytkowe – 0,88, przemoc: uczestnictwo – użytkowe – 0,72.

Fundamenty moralne. Fundamenty moralne mierzono *Kwestionariuszem do pomiaru kodów moralnych* (MFQ–PL) (Jarmakowski–Kostrzanowski i Jarmakowska–Kostrzanowska, 2016), będącym polską adaptacją *Moral Foundation Questionnaire* (MFQ) (Graham i in., 2011), zawierającym 30 pozycji odnoszących się do pięciu fundamentów moralnych (alfa Cronbacha w tabeli 3 pokazuje satysfakcjonującą rzetelność podskal, analogiczną do pomiarów w wykazanych w polskiej adaptacji i innych badaniach) (Glover i in., 2014; Graham i in., 2011; Jarmakowski–Kostrzanowski i Jarmakowska–Kostrzanowska, 2016; Tamul i in., 2020). Wskaźniki fundamentów liczono jako średnią z itemów dla podskal.

Status odbiorcy moralnego. Status odbiorcy moralnego był operacjonalizowany jako percepcja wymiaru doznaniowego umysłu zwierząt i mierzony za pomocą *Kwestionariusza percepcji wymiaru doznaniowego umysłu zwierząt* (DUZ). Narzędzie to zostało opracowane na potrzeby bieżącego badania na podstawie narzędzi opracowanych przez Hills (1995) oraz Graya i in. (2007). DUZ zawierał 3 podskale: *Doznaniowość–Domowe*, *Doznaniowość–Użytkowe* i *Doznaniowość–Szkodniki* (alfa Cronbacha w tabeli 3), mierzące percepcję wymiaru doznaniowego poszczególnych kategorii zwierząt. Zastosowano pięciopunktową skalę odpowiedzi: od 1 (*nie zgadzam się całkowicie*) do 5 (*zgadzam się całkowicie*). Uczestnicy odnosili się do stwierdzenia

„Niżej wymienione zwierzęta, takie jak...”, którego kontynuacja znajdowała się w czterech podpunktach powtórzonych dla sześciu gatunków (domowe: pies, kot; użytkowe: krowa, świnia; szkodniki: mysz, szczur): (1) „...posiadają świadomość i są świadome tego, co się z nimi dzieje”, (2) „...mają osobowość”, (3) „...odczuwają ból, głód, strach, radość, smutek i niepokój” i (4) „...odczuwają winę, dumę żal, zazdrość empatię i zawstydzienie”. Policzono trzy wskaźniki DUZ: doznaniowość – domowe, doznaniowość – szkodniki i doznaniowość – użytkowe, jako średnią itemów każdej podskali.

Tabela 3

Alfa Cronbacha podskal (badanie 1)

Podskale	alfa Cronbacha
<i>PPP Domowe (Pet)</i>	0,83
<i>PPP Szkodniki (Pest)</i>	0,91
<i>PPP Użytkowe (Profit)</i>	0,86
<i>MFQ Troska</i>	0,66
<i>MFQ Sprawiedliwość^a</i>	0,73
<i>MFQ Autorytet</i>	0,73
<i>MFQ Lojalność</i>	0,76
<i>MFQ Świątość</i>	0,67
<i>DUZ Doznaniowość – Domowe (Pet)</i>	0,80
<i>DUZ Doznaniowość – Szkodniki (Pest)</i>	0,88
<i>DUZ Doznaniowość – Użytkowe (Profit)</i>	0,83

^a Wynik dla skali złożonej z 5 itemów. W celu poprawienia rzetelności wyeliminowano item 27. Dla skali złożonej z 6 itemów alfa = 0,63.

3.2.3. Wyniki

W pierwszej kolejności policzone zostały statystyki opisowe, a następnie korelacje między mierzonymi zmiennymi. Wyniki zaprezentowano w tabeli 4.

Tabela 4*Średnie, odchylenia standardowe oraz korelacje pomiędzy zmiennymi (badanie 1)*

Zmienne	<i>M</i>	<i>SD</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1 Przemoc: akceptacja – domowe	1,24	0,39														
2 Przemoc: akceptacja –szkodniki	1,84	0,89	0,34**													
3 Przemoc: akceptacja – użytkowe	2,39	0,88	0,38**	0,64**												
4 Przemoc: uczestnictwo – użytkowe ^a			0,17**	0,43**	0,56**											
5 Przemoc ^b			0,57**	0,82**	0,88**	0,72**										
6 Autorytet	3,36	0,99	0,17**	0,39**	0,42**	0,36**	0,45**									
7 Lojalność	3,72	0,93	0,14**	0,30**	0,31**	0,33**	0,36**	0,76**								
8 Świętość	3,90	1,20	0,10*	0,22**	0,23**	0,22**	0,26**	0,58**	0,55**							
9 Troska	5,27	0,60	-0,22**	-0,30**	-0,32**	-0,18**	-0,34**	0,02	0,16**	0,28**						
10 Sprawiedliwość	5,16	0,68	-0,17**	-0,16**	-0,15**	-0,04	-0,17**	0,10*	0,26**	0,32**	0,76**					
11 Status odbiorcy moralnego – domowe	4,65	0,53	-0,26**	-0,27**	-0,25**	-0,13**	-0,30**	-0,10*	-0,01	0,00	0,27**	0,19**				
12 Status odbiorcy moralnego – szkodniki	4,11	0,83	-0,24**	-0,47**	-0,44**	-0,29**	-0,49**	-0,21**	-0,12**	-0,09*	0,22**	0,12**	0,55**			
13 Status odbiorcy moralnego – użytkowe	4,34	0,66	-0,25**	-0,44**	-0,41**	-0,29**	-0,47**	-0,21**	-0,10*	-0,07	0,29**	0,15**	0,68**	0,76**		
14 Płeć ^a			0,40**	0,42**	0,51**	0,30**	0,54**	0,24**	0,22**	0,15**	-0,22**	-0,11*	-0,21**	-0,28**	-0,21**	

Adnotacja. *N* = 482. Płeć: kobieta = 0, mężczyzna = 1.^a zmienna dychotomiczna. ^b zmienna standaryzowana.** *p* < 0,01; * *p* < 0,05.

Wyniki (tabela 4) ujawniły, że fundamenty wspólnotowe są pozytywnie, a indywidualistyczne negatywnie związane z przemocą, co dostarczało przesłanek do potwierdzenia hipotez H1.A i H1.C.

Weryfikując hipotezy H1.B i H1.D, policzono regresję wieloraką dla wskaźnika przemoc, co umożliwiło ujawnienie ogólnej prawidłowości dla różnych sposobów operacjonalizacji zmiennej przemoc instrumentalna. Jako predyktory testowane były fundamenty wspólnotowe i indywidualistyczne. Modele policzono z uwzględnieniem zmiennej kontrolowanej płeć. Wyniki zaprezentowano w tabeli 5.

Tabela 5

Wyniki regresji wielorakiej dla zmiennej wynikowej przemoc (badanie 1)

Zmienne	<i>B</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Autorytet	0,25	4,44	<0,001
Lojalność	0,09	1,60	0,110
Świętość	0,08	2,11	0,035
Troska	-0,56	-6,47	<0,001
Sprawiedliwość	0,08	1,00	0,318
Płeć	0,86	1,64	<0,001

Adnotacja. *N* = 482. Płeć: kobieta = 0, mężczyzna = 1.

$F(6,475) = 72,46; p < 0,001; R^2 = 0,47.$

Wyniki (tabela 5) wykazały, że fundament autorytetu jest najsilniejszym predyktorem spośród fundamentów wspólnotowych, a troski stanowi jedyny predyktor spośród fundamentów indywidualistycznych. Wyniki te są zgodne z hipotezami H1.B i H1.D.

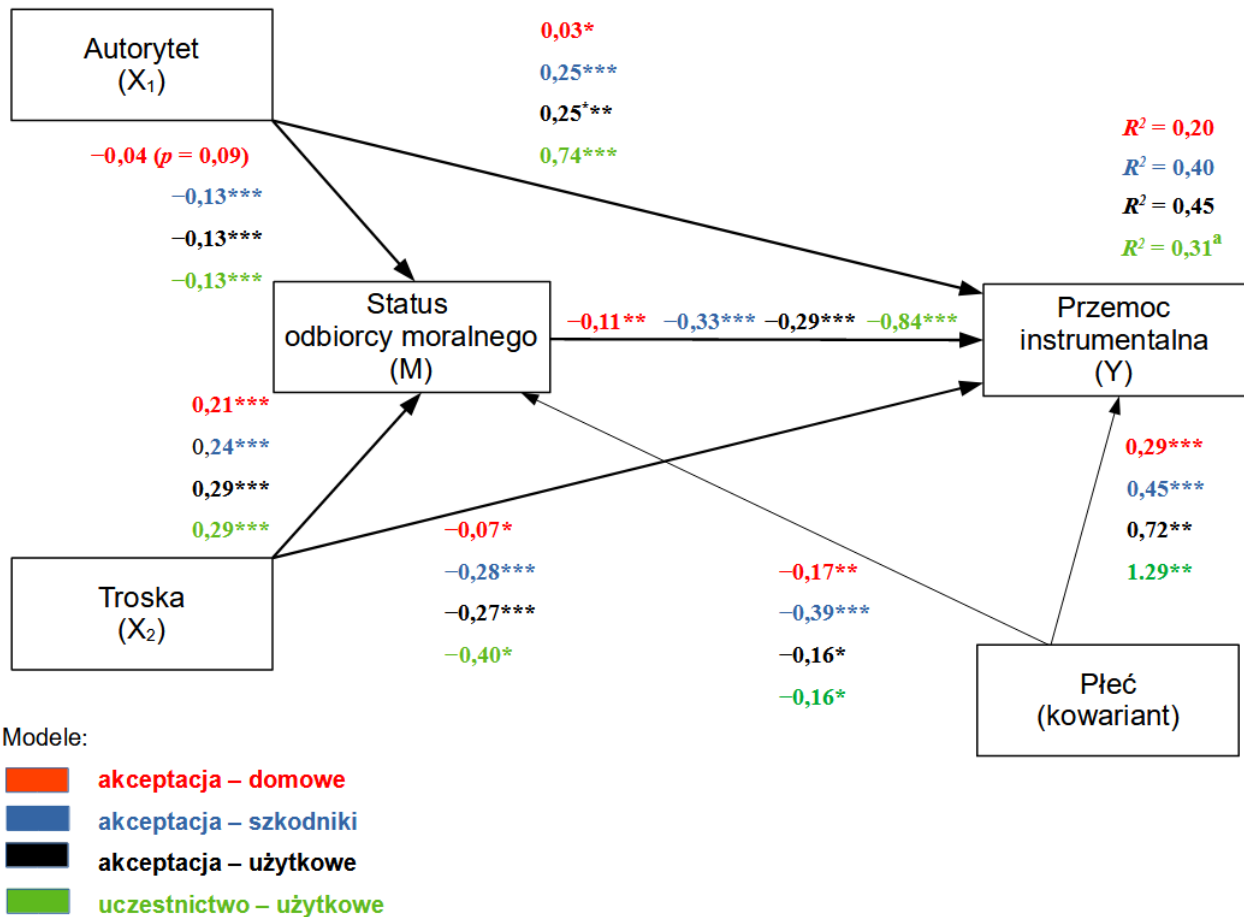
W celu weryfikacji uniwersalnego charakteru modelu mediacyjnego, ale jednocześnie ujawnienia różnic pomiędzy różnymi sposobami operacjonalizacji przemoc instrumentalnej wobec

zwierząt, testowano cztery modele. Trzy modele dotyczyły akceptacji przemocy wobec zwierząt i wykorzystywały wskaźniki przemoc: akceptacja – domowe, przemoc: akceptacja – szkodniki, przemoc: akceptacja – użytkowe, a jeden uczestnictwa w przemocy, wykorzystując wskaźnik przemoc: uczestnictwo – użytkowe. W modelu predyktorami były autorytet (X_1) i troska (X_2), mediatorem status odbiorcy moralnego (M), a zmienną zależną przemoc instrumentalna (Y), jako kowariant wprowadzono zmienną płeć. Dla wskaźnika przemocy instrumentalnej przemoc: akceptacja – domowe mediatorem był wskaźnik doznaniowość – domowe, dla przemoc: akceptacja – szkodniki mediatorem był wskaźnik doznaniowość – szkodniki, a dla przemoc: akceptacja – użytkowe i przemoc: uczestnictwo – użytkowe mediatorem był wskaźnik doznaniowość – użytkowe. Wyniki zaprezentowano na rysunku 4 i w tabeli 6.

Otrzymane wyniki (rysunek 4 i tabela 6) dostarczają poparcia H1.A i H1.C oraz H2.A i H2.B dla różnych sposobów operacjonalizacji (różne kategorie zwierząt i aspekty przemocy: akceptacja, uczestnictwo) przemocy instrumentalnej. Autorytet był pozytywnie, a troska negatywnie związana z przemocą instrumentalną, odwrotnie niż w przypadku statusu odbiorcy moralnego. Należy jednak zaznaczyć, że w modelu akceptacja – domowe zależność pomiędzy autorytetem i statusem odbiorcy moralnego była na poziomie trendu ($p = 0,09$). Ponadto wyniki (rysunek 4) są zgodne z H3 – przemoc instrumentalna była przewidywana w każdym modelu przez status odbiorcy moralnego w ten sposób, że wyższy status oznaczał mniejszą przemoc. Dodatkowo wyniki (tabela 6) są też zgodne z H4.A, wykazując, że zależność pomiędzy troską i przemocą instrumentalną była pośredniczona przez status odbiorcy moralnego. Ponadto dostarczają także poparcia (tabela 6) dla H4.B w trzech z czterech modeli (akceptacja – szkodniki, akceptacja – użytkowe, uczestnictwo – użytkowe), ujawniając, że zależność pomiędzy autorytetem i przemocą instrumentalną była pośredniczona przez status odbiorcy moralnego. Brak efektu pośredniego dla autorytetu w modelu akceptacja – domowe wynikał z niewystarczającej ($p = 0,09$) istotności zależności pomiędzy autorytetem i statusem odbiorcy moralnego.

Rysunek 4

Model regresji przedstawiający efekty troski i autorytetu w przemocy instrumentalnej z uwzględnieniem mediatora przy kontrolowaniu efektu płci. Wartości liczbowe reprezentują niestandardyzowane współczynniki regresji (badanie 1)

Adnotacja. $N = 482$. Płeć: kobieta = 0, mężczyzna = 1, przemoc: uczestnictwo – użytkowe: każdy sposób ograniczania produktów odzwierzęcych z diety = 0, dieta wraz ze wszystkimi produktami odzwierzęcymi według własnego gustu = 1.

a = R^2 Nagelkerke.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Tabela 6

Wyniki regresji bez uwzględnienia mediatora oraz wyniki pośrednie mediowane zmienną status odbiorcy moralnego dla czterech testowanych modeli z uwzględnieniem płci jako kowariantu. (badanie 1)

Efekty dla badanych modeli	<i>B</i>	<i>SE</i>	<i>t</i>	95% <i>CI</i>
Akceptacja – domowe $F(4, 477) = 15,67; p < 0,001$				
Całkowity: autorytet → przemoc	0,04	0,02	2,27	0,005; 0,067
Pośredni: autorytet → status → przemoc	0,00	0,00		-0,001; 0,012
Całkowity: troska → przemoc	-0,09	0,04	-2,64	-0,165; -0,024
Pośredni: troska → status → przemoc	-0,02	0,01		-0,056; -0,003
Akceptacja – szkodniki $F(4, 477) = 80,05; p < 0,001$				
Całkowity: autorytet → przemoc	0,29	0,03	8,41	0,223; 0,360
Pośredni: autorytet → status → przemoc	0,04	0,02		0,018; 0,076
Całkowity: troska → przemoc	-0,36	0,07	-5,47	-0,487; -0,230
Pośredni: troska → status → przemoc	-0,08	0,03		-0,134; -0,034
Akceptacja – użytkowe $F(4, 477) = 118,67; p < 0,001$				
Całkowity: autorytet → przemoc	0,29	0,03	8,90	0,227; 0,356
Pośredni: autorytet → status → przemoc	0,04	0,01		0,017; 0,060
Całkowity: troska → przemoc	-0,35	0,05	-6,58	-0,456; -0,246
Pośredni: troska → status → przemoc	-0,08	0,02		-0,132; -0,045
Uczestnictwo – użytkowe $-2LL = 519,96; p < 0,001$				
Pośredni: autorytet → status → przemoc	0,11	0,04		0,047; 0,196
Pośredni: troska → status → przemoc	-0,25	0,08		-0,428; -0,118

Adnotacja. $N = 482$. Całkowity = $X \rightarrow Y$, pośredni = efekt mediacji $X \rightarrow M \rightarrow Y$; status = status

odbiorcy moralnego, przemoc = przemoc instrumentalna, przemoc: uczestnictwo – użytkowe:

każdy sposób ograniczania produktów odzwierzęcych z diety = 0, dieta wraz ze wszystkimi

produktami odzwierzęcymi według własnego gustu = 1.

Dodatkowo testowano znaczenie wieku respondentów. Wyniki wykazały brak korelacji wieku z przemocą wobec zwierząt domowych i dietą (przemoc: akceptacja – domowe i przemoc: uczestnictwo – użytkowe), a dla pozostałych sposobów pomiaru przemocy korelacje były słabe (przemoc: akceptacja – szkodniki $r = 0,12$, $p = 0,008$, przemoc: akceptacja – użytkowe $r = 0,11$, $p = 0,021$). Przy uwzględnieniu wieku w modelach mediacyjnych ścieżka zależności pomiędzy wiekiem i zmienną zależną była istotna statystycznie jedynie w modelu akceptacja – szkodniki, jednak siła efektu była nieznaczna i wyniosła $B = 0,01$ przy $p = 0,035$, a wartość wyjaśnianej wariancją wyniosła $R^2 = 0,42$, co wskazuje na niewielki jej wzrost. Uwzględnienie wieku w tym przypadku dawało analogiczne efekty do modelu z płcią jako jedynym kowariantem. W pozostałych modelach efekt był nieistotny. W żadnym z modeli wiek nie przewidywał statusu odbiorcy moralnego.

Modele regresji zostały także policzone z uwzględnieniem typu miejsca rekrutacji respondentów (wydarzenia dotyczące zwierząt domowych versus użytkowych), w którym uczestnik badania brał udział, oraz bez zmiennej kontrolowanej płęć. W obu wersjach uzyskano wyniki jakościowo zbieżne z raportowanymi w pracy (wyniki zawarto w załączniku A).

3.2.4. Dyskusja

Wyniki analizy korelacji i regresji (tabele 4, 5 i 6) ujawniają, że im wyższy poziom fundamentów wspólnotowych, tym wyższa przemoc instrumentalna (H1.A). Są one spójne z wcześniejszymi badaniami wskazującymi, że fundamenty te przewidują tortury i negatywne zachowanie wobec członków grupy obcej (Hadarics i Kende, 2018; Smith i in., 2014), którą zwierzęta jako niehumanie (*nonhuman animals*) tworzą (Cavalieri, 2003). Najsilniejsze znaczenie autorytetu spośród fundamentów wspólnotowych (tabela 5) (H1.B) jest zgodne z wcześniejszymi opisami relacji człowiek–zwierzę, wskazującymi, że tradycja – jedna ze składowych tego fundamentu – wzmacnia przemoc wobec zwierząt, tworząc jej struktury poprzez konserwatyzy –

religijny (Bowd i Bowd, 1989; DeLeeuw i in., 2007; Heleski i in., 2006), polityczny (Dhont i in., 2016; Heleski i in., 2006) oraz antropocentryzm (Bjerke i Kaltborn, 1999).

Potwierdzenie hipotezy dotyczącej fundamentów indywidualistycznych (rysunek 4, tabele 4 i 6), zakładającej, że im wyższy poziom fundamentów indywidualistycznych, tym niższa przemoc instrumentalna (H1.C), koresponduje z badaniami ujawniającymi, że składowe tych fundamentów – współczucie, chęć opieki i sprawiedliwość – wiążą się z aktywizmem prozwierzęcym (Shapiro, 1994). Natomiast brak znaczenia sprawiedliwości (tabela 5) (H1.D) potwierdza, że ludzie nie postrzegają relacji z innymi zwierzętami jako prawdziwej wzajemnej współpracy, opartej na wzajemności, ale starają się zwierzęta wykorzystać do własnych celów.

Poparcie dla hipotez H1.A–H1.D w modelach, w których płęć była kontrolowana (rysunek 4, tabele 5 i 6), ujawnia psychologiczny aspekt intuicji moralnych, oddzielając go od biologicznych i kulturowych uwarunkowań powiązanych z płcią (Burton i in., 2007; Daly i Morton, 2006; Driscoll, 1992; Gębuś, 2015; Han i in., 2008; Landazabal, 2009; Lightdale i Prentice, 1994; Taylor i Signal, 2005; Wood, 1994), i dowodzi, że efekt fundamentów moralnych nie jest prostą konsekwencją różnic w ich poziomie u kobiet i mężczyzn (Atari i in., 2020; Efferson i in., 2017; Stastna, 2021).

Wyniki badania 1 ujawniają, że w przypadku różnych sposobów operacjonalizacji przemocy instrumentalnej (przemoc: akceptacja – domowe, przemoc: akceptacja – szkodniki, przemoc: akceptacja – użytkowe, przemoc: uczestnictwo – użytkowe, przemoc) zależy ona od moralności intuicyjnej – fundamentu troski i autorytetu, których związek jest przeciwstawny: autorytetu pozytywny, a troski negatywny (rysunek 4, tabele 4, 5 i 6). Sprzeczność przesłanek płynących z fundamentów troski i autorytetu interpretowana jest jako źródło dysonansu, ambiwalencji lub obawy przed negatywną oceną społeczną i odrzuceniem (Cushman i in., 2010; Greene i in., 2004; Laabs, 2011; Levy i in., 2018; Lowell, 2012). Natomiast potwierdzenie efektów pośrednich (rysunek 4, tabela 6) dostarcza argumentów, że ludzie starają się ułatwić akceptację lub sprzeciw

wobec przemocy instrumentalnej, uznając wyższy (troska) lub niższy (autorytet) status odbiorcy moralnego zwierząt, a tym samym zakres przysługujących zwierzętom praw i ramy dopuszczalnej wobec nich przemocy instrumentalnej. Otrzymane wyniki współgrają z propozycją Shalvi i in. (2015) wskazując, że ludzie starają się uniknąć zagrożeń dla swojej tożsamości moralnej przez poszukiwanie ułatwień dla zachować wątpliwych moralnie. Wyniki są też spójne z teorią moralności diadycznej i koncepcją typowania moralnego, zakładającą, że status odbiorcy moralnego tworzony jest na podstawie percepcji umysłu (Gray i Wegner, 2009, 2012; Waytz, Gray i in., 2010), a szczególną rolę odgrywa tu percepcja wymiaru doznaniowego, czyli zdolność zwierząt do odczuwania bólu, głodu, strachu, przyjemności, dumy i innych emocji oraz posiadania przez nie osobowości i świadomości.

Należy jednak zauważyć, że model akceptacja – domowe wyjaśniał znacznie mniej wariacji (20%) niż modele akceptacja – szkodniki i akceptacja – użytkowe (40–45%) (rysunek 4). Ten niższy procent wyjaśnionej wariacji interpretowany jest jako efekt uznania psów i kotów za członków rodziny (Baratay, 2014; Serpell, 2009), co z kolei aktywuje mechanizmy ochrony członków wspólnoty (Konecki, 2005; Taylor i Signal, 2009; Templer i in., 1981). Innym wyjaśnieniem może być przywiązanie do zwierząt domowych. Oznacza ono większe znaczenie empatii, a tym samym troski w myśleniu moralnym (Teymoori i Shahrazad, 2012) oraz marginalizację znaczenia autorytetu. Temat odmiennego aplikowania moralności w relacjach ze zwierzętami domowymi, jak psy i koty, versus pozostałe zwierzęta wymaga dalszych badań.

Ostatni model – uczestnictwo – użytkowe (rysunek 4) wyjaśniał uczestnictwo w przemocy wobec zwierząt użytkowych w nieco mniejszym stopniu (31%) niż model akceptacji tej przemocy (akceptacja – użytkowe – 45%). Może to wynikać z faktu, że uczestnictwo w przemocy, czyli de facto zachowanie, jest zależne od postaw w ograniczonym zakresie (Ajzen i Fishbein, 1977; Fishbein i Ajzen, 1975, 1980), jeśli zatem fundamenty moralne i status odbiorcy moralnego wyjaśniają 45% wariacji postaw (akceptacja przemocy), należy oczekiwać mniejszego procentu w

wyjaśnianiu wariacji uczestnictwa w przemocy (zachowanie). Innym wyjaśnieniem jest mała wiedza ludzi na temat pochodzenia produktów zwierzęcych i warunków, w jakich zwierzęta są hodowane w Polsce, a tym samym rozpoznawania samej przemocy (Henry, 2009; Kowaliszyn i in., 2011), w konsekwencji zaś oznacza to słabe znaczenie fundamentów moralnych.

Modele akceptacja – szkodniki i akceptacja – użytkowe wyjaśniają największy procent wariacji (rysunek 4), co wskazuje, że intuicje moralne, status odbiorcy moralnego i płeć miały największe znaczenie w postawach wobec tych grup zwierząt. Sugeruje to, że zabijanie zwierząt hodowlanych lub szkodników oraz zaniedbywanie i wykorzystywanie zwierząt w hodowli i przemyśle znacznie częściej identyfikuje się jako przemoc i wymaga moralnej oceny niż działania wobec psów czy kotów.

Podsumowując, dane dostarczają poparcia dla testowanych hipotez. Wyniki wymagają jednak replikacji na innych próbach w celu wykazania powtarzalności efektów i zwiększenia trafności zewnętrznej. W kolejnym badaniu wskazane było kontrolowanie dodatkowej ścieżki mediacji i uwzględnienie percepcji wymiaru sprawczego jako drugiego mediatora, co pozwoliło na wykazanie unikatowego znaczenia statusu odbiorcy moralnego i odróżnienie jego roli od roli antropomorfizacji (Epley i Waytz, 2010; Serpell, 2003; Waytz, Cacioppo i in., 2010). Ponadto testowany model wymaga weryfikacji w schemacie eksperymentalnym w celu określenia zależności przyczynowo–skutkowych, a nie tylko korelacyjnych.

3.3. Badanie 2

Mając na względzie wymogi metodologiczne dotyczące wskazania zależności przyczynowo–skutkowej, w badaniu 2 podjęto próbę manipulacji fundamentem troski i autorytetu. Planowano weryfikację modelu mediacyjnego w schemacie eksperymentalnym, testując wpływ fundamentów moralnych na status odbiorcy moralnego oraz przemoc instrumentalną. W tym celu przeprowadzono badanie pilotażowe, którego celem było sprawdzenie skuteczności trzech rodzajów manipulacji. Badanie było maskowane, aby zminimalizować efekt oczekiwań społecznych.

Uczestnicy na wstępie otrzymali informację, że „Projekt badawczy dotyczy pamięci oraz wpływu zakłóceń na równoległe przetwarzanie niepowiązanych informacji”. Po zakończeniu badania nastąpiło odkłamanie, a uczestnicy zostali poinformowani, że „Prawdziwym celem było zbadanie psychospołecznych oraz moralnych uwarunkowań przemocy wobec zwierząt. Badane było postrzeganie zwierząt oraz zasady moralne jako związane z postawami wobec zwierząt”.

Zastosowano odmienny niż badaniu 1 sposób operacjonalizacji zmiennej zależnej (przemoc instrumentalna) i pośredniczącej (status odbiorcy moralnego), co pozwoliło na zwiększenie trafności zewnętrznej i teoretycznej. Ponadto zaplanowano weryfikację alternatywnego wyjaśnienia, testując dwa równoległe efekty mediacji: przez status odbiorcy moralnego oraz antropomorfizację.

3.3.1. Badanie pilotażowe

Celem badania było przetestowanie skuteczności manipulacji fundamentami troski i autorytetu.

3.3.1.1. Hipotezy. Sformułowano następujące hipotezy:

H.P.1. Poziom autorytetu jest wyższy w grupie eksperymentalnej autorytet niż w grupie kontrolnej.

H.P.2. Poziom troski jest wyższy w grupie w grupie eksperymentalnej troska niż w grupie kontrolnej.

3.3.1.2. Metoda. Uczestnicy ($N = 668$) wypełniali ankietę online, co zajmowało około 25 minut. Przed analizami wykluczone zostały rekordy z brakami danych ($n = 37$) oraz odpowiedzi uczestników, którzy deklarowali płeć inną niż kobieta i mężczyzna ($n = 7$), ponieważ grupa ta była zbyt mała (mniej 1,5%), by spełnić wymagania wstępne analizy wariancji i regresji. Próba po wykluczeniu wyniosła 624 osoby (dane niefiltrowane). Jako że liczba osób, które udzieliły nieprawidłowej odpowiedzi na pytania kontrolne (np. „zaznacz odpowiedź o wartości jeden”, „zaznacz odpowiedź o wartości pięć”), wyniosła $n = 62$, uznano, że reprezentują one uczestników

udzielających odpowiedzi przypadkowych. W tym celu odfiltrowano powyższe ankiety, a stateczna próba liczyła 532 uczestników (dane odfiltrowane). Opis próby zawarto w tabeli 7.

Tabela 7

Charakterystyka próby (badanie 2)

	Ogółem
<i>N</i>	532
Wiek	18–75 lat
<i>M</i>	43,13
<i>SD</i>	15,07
	%
Płeć	
Kobiety	90,8
Mężczyźni	9,2
Miejsce zamieszkania	
Miasto	87,0
Wieś	13,0
Wykształcenie	
Zawodowe	0,4
Podstawowe	1,9
Średnie i policealne	23,5
Wyższe	74,4
Praca związana ze zwierzętami	8,3
Posiadanie zwierzęcia domowego	77,1

3.3.1.3. Narzędzia i wyniki. Ponieważ próby manipulacji fundamentami moralnymi pozostały bezowocne, przeprowadzenie badania eksperymentalnego okazało się niemożliwe. Opis sposobów manipulacji, narzędzia i wyniki przedstawiono w załączniku B.

3.3.2. *Badanie właściwe*

Biorąc pod uwagę wyniki pilotażu, pokazujące, że zadania przewidziane do manipulacji, nie spowodowały zmian w poziomie zmiennych status odbiorcy moralnego, antropomorfizacja oraz fundamenty moralne (załącznik B), zebrane dane wykorzystano do analiz korelacyjnych.

3.3.2.1. Hipotezy. W badaniu testowano hipotezy H1.A, i H1.C, uwzględniając autorytet i troskę jako najsilniejsze predyktory dla obu kategorii fundamentów, oraz hipotezy H2.A i H2.B.

Testowano również hipotezy H3 i H4, zostały jednak one rozbudowane w celu uwzględnienia alternatywnego mechanizmu pośredniczącego:

H3. Przemoc instrumentalna jest przewidywana przez status odbiorcy moralnego w ten sposób, że wyższy status oznacza mniejszą przemoc. Efekt ten występuje przy kontrolowaniu efektu antropomorfizacji.

H4. Związki autorytetu oraz troski z przemocą instrumentalną są pośredniczone przez status odbiorcy moralnego w taki sposób, że (A) efekt pośredni związku troski ma wartość ujemną, a (B) efekt pośredni związku autorytetu dodatnią. Efekty te występują przy kontrolowaniu pośredniego efektu antropomorfizacji.

Dodano również hipotezę dotyczącą alternatywnego wyjaśnienia mechanizmu pośredniczącego:

H5. Antropomorfizacja nie odgrywa pośredniej roli w relacjach troski i autorytetu z przemocą instrumentalną. Efekt ten występuje przy kontrolowaniu efektu statusu odbiorcy moralnego.

3.3.2.2. Metoda. Do analiz wykorzystano dane z badania pilotażowego, którego rekrutacja była przeprowadzona na platformie społecznościowej Facebook w okresie od lipca 2020 r. do stycznia 2021 r. Opis próby zawarto w tabeli 7.

Zastosowano odmienny niż w badaniu 1 sposób operacjonalizacji zmiennych status odbiorcy moralnego i przemoc instrumentalna. Dodatkowo ponad zmienne mierzone w badaniu 1

dokonano pomiaru antropomorfizacji. Zastosowane narzędzia pozwalały na testowanie hipotez w odniesieniu do zwierząt gospodarskich, takich jak krowy, konie, świnie, kozy i owce.

Narzędzia. Przemoc instrumentalna. Przemoc instrumentalna wobec zwierząt mierzona była jako akceptacja przemocy. Wykorzystano *Animal Attitude Scale* (AAS) (Herzog i in., 1991, 2015), zawierającą 20 itemów, oraz pięciostopniową skalę odpowiedzi od 1 (*nie zgadzam się całkowicie*) do 5 (*zgadzam się całkowicie*). AAS przetłumaczono na język polski i dodano trzy pozycje dotyczące zwierząt gospodarskich (21R–23, zob. załącznik B). Wskaźnik akceptacji przemocy instrumentalnej wobec zwierząt przemoc: akceptacja – użytkowe utworzono, licząc średnią z dziewięciu pozycji dotyczących zwierząt gospodarskich (6, 8, 9, 13, 14, 18, 21R, 22, 23), które były tematem tego badania: krowy, konie, świnie, kozy i owce (współczynnik rzetelności alfa Cronbacha przedstawiono w tabeli 8). Itemy tworzące wskaźnik odnoszą się do hodowli, zaniechania, uboju i wykorzystywania zwierząt do produkcji żywności. Odpowiedzi uczestników rekodowano, tak by wyższe wyniki odzwierciedlały wyższą przemoc (przeciwieństwo metody zastosowanej w oryginalnej skali).

Fundamenty moralne. Do pomiaru fundamentów moralnych wykorzystano, tak samo jak w badaniu 1, kwestionariusz *Moral Foundation Questionnaire* (MFQ) (Graham i in., 2011) w polskiej adaptacji (MFQ–PL) (Jarmakowski–Kostrzanowski i Jarmakowska–Kostrzanowska, 2016). Podskale MFQ–PL *Troski i Autorytetu* (tabela 8) wykazały podobny poziom rzetelności jak w innych badaniach (Glover i in., 2014; Graham i in., 2011; Jarmakowski–Kostrzanowski i Jarmakowska–Kostrzanowska, 2016; Tamul i in., 2020). Wskaźniki troski i autorytetu liczone jako średnią z itemów dla podskal.

Status odbiorcy moralnego i antropomorfizacja. Status odbiorcy moralnego i antropomorfizację operacjonalizowano jako dwa różne wymiary percepcji umysłu zwierząt. Zastosowano *Kwestionariusz percepcji umysłu zwierząt* (AMQ), którego pełna treść znajduje się w załączniku B), oparty na 18 pozycjach z badań Graya i in. (2007, 2011). Status odbiorcy moralnego,

tworzony na podstawie wymiaru doznaniowości, mierzony był podskala *AMQ Doznaniowość*, a antropomorfizacja podskala *AMQ Sprawczość*. Oryginalne pozycje dotyczące zdolności umysłowych zostały przetłumaczone oraz zastosowane jako pytania dotyczące zwierząt. Uczestnicy otrzymali instrukcję: „Prosimy o wskazanie, posługując się skalą od 0 do 6, w której 0 oznacza „wcale”, a 6 oznacza „bardzo mocno”, jak Pan/Pani zdaniem koń, krowa, świnia, koza, owca są zdolne:”, a następnie wymienionych zostało 18 zdolności umysłowych z oryginalnej skali np. „odczuwać głód”, „odczuwać tęsknotę lub nadzieję”, „tworzyć plany i dążyć do celu”. Podskala *AMQ Doznaniowość* zawierała itemy odnoszące się do percepcji zdolności do odczuwania głodu, strachu/lęku, bólu, przyjemności, złości, pragnień, osobowości, świadomości, dumy, wstydu i radości, a podskala *AMQ Sprawczość* zawierała itemy odnoszące się do percepcji moralności, pamięci, rozpoznawania emocji, planowania, samokontroli, komunikacji i myślenia. Rzetelność podskal zaprezentowano w tabeli 8. Wskaźniki statusu odbiorcy moralnego (*AMQ Doznaniowość*) i antropomorfizacji (*AMQ Sprawczość*) liczone jako średnią z itemów podskal.

Tabela 8

Alfa Cronbacha podskal (badanie 2)

Podskale	alfa Cronbacha
<i>AAS Przemoc: akceptacja – użytkowe</i>	0,81
<i>MFQ Autorytet</i>	0,70
<i>MFQ Troska</i>	0,63
<i>AMQ Doznaniowość</i>	0,85
<i>AMQ Sprawczość</i>	0,88

3.3.2.3. Wyniki. Aby dokonać opisu danych, policzono średnie i odchylenie standardowe dla badanych zmiennych, a w celu ujawnienia związków pomiędzy zmiennymi wykonano analizę korelacji. Wyniki zaprezentowano w tabeli 9.

W celu weryfikacji hipotez H1–H5 oszacowano model równoległej mediacji. W modelu predyktorami były autorytet (X_1) i troska (X_2), mediatorami status odbiorcy moralnego (M_1) i antropomorfizacja (M_2), a zmienną zależną przemoc instrumentalna (Y), jako kowariant uwzględniona została płeć. Wyniki przedstawiono na rysunku 5 i w tabeli 10.

Tabela 9

Średnie, odchylenia standardowe oraz korelacje pomiędzy badanymi zmiennymi (badanie 2)

Zmienne	<i>M</i>	<i>SD</i>	1	2	3	4	5	6
1 Przemoc instrumentalna	1,78	0,68						
2 Troska	5,35	0,55	-0,35**					
3 Autorytet	2,94	0,91	0,33**	0,05				
4 Status odbiorcy moralnego	4,33	0,95	-0,41**	0,24**	-0,16**			
5 Antropomorfizacja	2,62	1,29	-0,35**	0,19**	-0,17**	0,74**		
6 Płeć ^a			0,19**	-0,10*	0,01	-0,05	-0,04	

Adnotacja. $N = 532$.

^a Płeć: kobieta = 0, mężczyzna = 1.

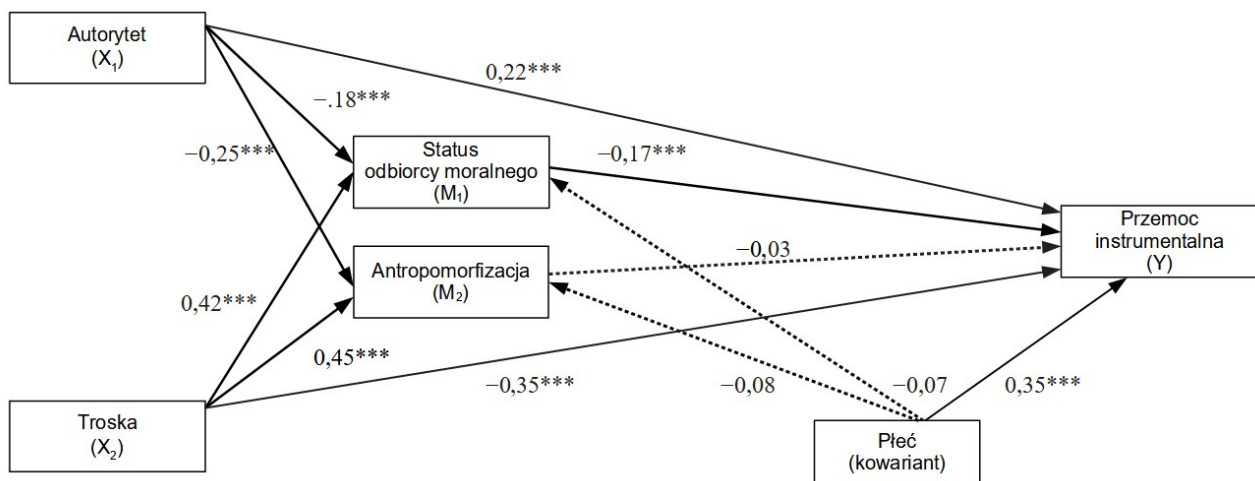
** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Wyniki (rysunek 5 i tabela 10) dostarczyły poparcia dla hipotez H1.A i H1.C – troska była negatywnie, a autorytet pozytywnie związany z przemocą instrumentalną, zarówno bez uwzględniania zmiennych pośredniczących (statusu odbiorcy moralnego i antropomorfizacji), jak i po ich uwzględnieniu. Replikowano także efekt wykazany w badaniu 1, a wyniki dostarczyły poparcia dla H2.A–H2.B oraz H3, H4.A i H4.B. Wykazano, że autorytet jest związany negatywnie, a troska pozytywnie ze statusem odbiorcy moralnego, a status odbiorcy moralnego jest negatywnie związany z przemocą instrumentalną. Ujawniono efekt pośredni związku obu fundamentów moralnych z przemocą instrumentalną poprzez status odbiorcy moralnego przy kontrolowaniu

antropomorfizacji (rysunek 5 i tabela 10). Dane dostarczyły też poparcia dla hipotezy H5 zakładającej, że antropomorfizacja nie odgrywa pośredniej roli w testowanym modelu.

Rysunek 5

Model regresji przedstawiający efekty troski i autorytetu z uwzględnieniem mediatora oraz pośredniczącej roli statusu odbiorcy moralnego i antropomorfizacji w przemoc instrumentalnej przy kontrolowaniu efektu płci. Wartości liczbowe reprezentują niestandardyzowane współczynniki regresji (badanie 2)

Adnotacja. $N = 532$.

Płeć: kobieta = 0, mężczyzna = 1.

$R^2 = 0,35$; $F(5, 526) = 51,64$; $p < 0,001$.

$*** p < 0,001$.

Dodatkowo, podobnie jak w badaniu 1, testowano znaczenie wieku respondentów. Wyniki wykazały brak korelacji z przemocą instrumentalną ($r = -0,03$, $p = 0,496$), statusem odbiorcy moralnego ($r = -0,02$, $p = 0,698$) i antropomorfizacją ($r = 0,01$, $p = 0,953$). Policzone również

model mediacyjny z uwzględnieniem (jako kowariant) przynależności do grupy w badaniu pilotażowym, z którego pochodziły dane. Wyniki pokazały brak istotności efektu grupy (grupa autorytet versus kontrolna i troska łącznie $B = 0,04$, $p = 0,0526$; grupa troska versus kontrolna i autorytet łącznie $B = 0,01$, $p = 0,871$), oraz brak zmian w wyjaśnianej wariancji, a wielkość testowanych efektów dla hipotez H.1–H.5 pozostała bez zmian.

Tabela 10

Wyniki regresji bez uwzględnienia mediatora oraz wyniki pośrednie mediowane zmienną status odbiorcy moralnego i antropomorfizacja, przy kontrolowaniu efektu płci (badanie 2)

Efekty	<i>B</i>	<i>Boot SE</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>95% CI</i>
Całkowity: autorytet → przemoc	0,26	0,03	8,74	<0,001	0,200; 0,317
Pośredni: autorytet → status → przemoc	0,03	0,01			0,013; 0,056
Pośredni: autorytet → antropomorfizacja → przemoc	0,01	0,01			-0,005; 0,021
Całkowity: troska → przemoc	-0,43	0,05	8,56	<0,001	-0,535; -0,335
Pośredni: troska → status → przemoc	-0,07	0,02			-0,121; -0,033
Pośredni: troska → antropomorfizacja → przemoc	-0,01	0,01			-0,041; 0,008

Adnotacja. $N = 532$. Czcionką pogrubioną zaznaczono wyniki istotne statystycznie. Całkowity = $X \rightarrow Y$, pośredni = efekt mediacji $X \rightarrow M \rightarrow Y$. Status = status odbiorcy moralnego, przemoc = przemoc instrumentalna.

W załączniku C przedstawiono wyniki dla danych niefiltrowanych ($N = 624$) oraz modelu bez uwzględnienia płci jako kowariantu.

3.3.2.4. Dyskusja. Badanie 2 (rysunek 5, tabela 10) pozwoliło na replikację wyników badania 1, a tym samym na wykazanie powtarzalności efektów. Dodatkowo przeprowadzenie badania 2 na próbie o odmiennej charakterystyce i przy innym sposobie operacjonalizacji przemocy instrumentalnej i statusu odbiorcy moralnego pozwoliło na zwiększenie trafności teoretycznej i

zewnętrznej. Przez kontrolowanie efektu antropomorfizacji odrzucono wyjaśnienia alternatywne, wykazując, że efektywnym mechanizmem pośredniczącym w związku troski i autorytetu z przemocą instrumentalną jest status odbiorcy moralnego, a nie antropomorfizacja. Wykazano, że chociaż oba konstrukty oparte są na percepcji umysłu i w korelacji parami obydwie wykazują negatywną korelację z przemocą instrumentalną (status odbiorcy moralnego opierający się na percepcji wymiaru doznaniowego $r = -0,45$, antropomorfizacja oparta na percepcji wymiaru sprawczego $r = -0,35$) oraz silną korelację wzajemną ($r = 0,74$), ich funkcja jest odmienna. Przy uwzględnieniu obu wymiarów percepcji umysłu zwierząt, tylko wymiar doznaniowy, odpowiedzialny za ustanowienie statusu odbiorcy moralnego, negatywnie przewiduje przemoc instrumentalną. Ponieważ wyniki te są odmienne od podejścia teoretycznego i wcześniejszych badań dotyczących antropomorfizacji, wskazujących, że osłabia ona przemoc (Bradshaw i Casey, 2007; Butterfield i in., 2012; Niemyjska i in., 2018; Wang i Basso, 2019), wymagają replikacji.

Warto jednak podkreślić, że wyniki danych niefiltrowanych (załącznik C, rysunek C1, tabela C1) nie odbiegają od wyników dla danych odfiltrowanych (rysunek 5, tabela 10). Oznacza to, że błędnych odpowiedzi na pytania kontrolne nie można w prosty sposób wyjaśnić jako braku zaangażowania w wypełnienie ankiety, a w kolejnych badaniach wskazane jest zastosowanie dodatkowego sposobu oznaczenia ankiet, w których odpowiedzi były udzielane losowo, przypadkowo oraz bez czytania pytań i instrukcji.

Z uwagi na brak skuteczności manipulacji fundamentami moralnymi w następnym badaniu zaplanowano schemat quasi-eksperymentalny, który nie był stosowany we wcześniejszych badaniach przy weryfikacji związku między fundamentami moralnymi a przemocą wobec zwierząt – zarówno bezpośrednio, jak i poprzez percepcję zwierzęcego umysłu. Pozwoliło to na zwiększenie trafności zewnętrznej.

3.4. Badanie 3

W badaniu 3 zastosowano schemat quasi-eksperymentalny z jednym czynnikiem na trzech poziomach. Zaplanowano przebadanie trzech grup, pomiędzy którymi spodziewano się różnic w fundamentach moralnych. Pierwszą grupę stanowili specjaliści od marketingu (marketing), u których oczekiwano niższego poziomu troski i autorytetu niż w przypadku pozostałych dwóch grup (McAneny, 1995; Murphy, 1998). Drugą grupę tworzyli pracownicy służb mundurowych (mundurowi), u których oczekiwano wyższego poziomu autorytetu niż w grupie marketing (Cosentino i Solano, 2012; Robinson Kurpius i Lucart, 2000; Rubinstein, 2006). Trzecią grupę stanowili wolontariusze na rzecz dzieci (wolontariusze), w przypadku których spodziewano się wyższego poziomu troski niż w grupie marketing (Baczko-Dombo i Ogrocka, 2001; Grönlund, 2011; Petriwskyj i Warburton, 2007). Z naboru do grupy wolontariusze wyłączono wolontariuszy działających w organizacjach religijnych. Stało się tak z uwagi na pozytywny związek religijności z autorytetem (Jarmakowski-Kostrzanowski i Jarmakowska-Kostrzanowska, 2016), tym samym u wolontariuszy tych organizacji można było się spodziewać zarówno wyższej troski, jak i wyższego autorytetu niż w grupie marketing. Natomiast z naboru do grupy mundurowych wyłączono strażaków, spodziewając się wyższego poziomu troski (Koleva i in., 2014).

Oczekiwano również, że wyższy poziom autorytetu w grupie mundurowi będzie oznaczać większą niż w grupie marketing akceptację przemocy wobec zwierząt (Jegatheesan i in., 2020; Roguski, 2012), a wyższy poziom troski w grupie wolontariusze jej mniejszą akceptację (Dietz i in., 1995; Kalof i in., 1999). Próba kwotowa planowana była w taki sposób, by odzwierciedlała zarówno w całej próbie, jak i w każdej z grup miejsce zamieszkania (miasto, wieś) oraz procentowy udział kobiet i mężczyzn w polskiej populacji. Miało to na celu zwiększenie trafności zewnętrznej testowanego modelu mediacyjnego. Należy jednak zaznaczyć, że zorientowany na specyfikę zawodu i wolontariatu dobór próby nadawał jej nietypowy jak dla populacji Polski charakter. W modelu, jako mediatory związku troski i autorytetu z przemocą instrumentalną, zaplanowano

zarówno status odbiorcy moralnego, jak i antropomorfizację, aby – podobnie jak w badaniu 2 – potwierdzić unikalne znaczenia statusu odbiorcy moralnego i wykluczyć alternatywne wyjaśnienie mechanizmu pośredniczącego. Minimalną wielkość próby oszacowano z wykorzystaniem G-Power (Faul i in., 2007) na $N = 501$, zakładając moc 0,95, błąd alpha – 0,05 oraz efekt średni dla różnic pomiędzy grupami – 0,20.

3.4.1. Hipotezy

W badaniu testowano 10 hipotez. Prerejestrowane na OSF hipotezy (<https://osf.io/gx8jq>), dotyczące efektu bezpośredniego, pominięto, uznając, że są one wątkiem pobocznym w niniejszej pracy. Dodano hipotezę związaną z antropomorfizacją (H5).

Dwie pierwsze hipotezy odnosiły się do oczekiwanych różnic pomiędzy grupami:

H.R.1 Poziom autorytetu jest wyższy w grupie mundurowi niż w grupie marketing.

H.R.2 Poziom troski jest wyższy w grupie wolontariusze niż w grupie marketing.

W kontekście specyfiki omawianego badania, Hipotezy H1–H4 zostały w następujący sposób uszczegółowione:

H1.A Przy wyższym poziomie autorytetu (mundurowi) występuje wyższa przemoc instrumentalna.

H1.C. Przy wyższym poziomie troski (wolontariusze) występuje niższa przemoc instrumentalna.

H2.A Status odbiorcy moralnego jest przewidywany przez poziom autorytetu w ten sposób, że wyższy autorytet (mundurowi) oznacza niższy status odbiorcy moralnego.

H2.B. Status odbiorcy moralnego jest przewidywany przez poziom troski w ten sposób, że wyższa troska (wolontariusze) oznacza wyższy status odbiorcy moralnego.

H3 Status odbiorcy moralnego jest negatywnie związany z przemocą instrumentalną. Efekt ten występuje przy kontrolowaniu antropomorfizacji.

H4.A. Związek pomiędzy troską a przemocą instrumentalną jest pośredniczony przez status odbiorcy moralnego. Efekt ten występuje przy kontrolowaniu efektu antropomorfizacji i ma wartość ujemną.

H4.B Związek pomiędzy autorytetem a przemocą instrumentalną jest pośredniczony przez status odbiorcy moralnego. Efekt ten występuje przy kontrolowaniu efektu antropomorfizacji i ma wartość dodatnią.

Ponadto, podobnie jak w badaniu 2, dodano hipotezę dotyczącą alternatywnego wyjaśnienia mechanizmu pośredniczącego:

H5. Antropomorfizacja nie odgrywa pośredniej roli w relacjach troski i autorytetu z przemocą instrumentalną. Efekt ten występuje przy kontrolowaniu efektu statusu odbiorcy moralnego.

3.4.2. Metoda

Uczestnicy. Badanie przeprowadzono w lutym 2021 r. na panelu badawczym DRB Polonia, który zrekrutował 600 uczestników z Polski według wytycznych dotyczących specyfiki grup: (1) marketing: pracownicy reklamy, public relations i promocji – 200 osób; (2) mundurowi: pracownicy służb mundurowych, z wyłączeniem strażaków i pracowników biurowych – 200 osób; oraz (3) wolontariusze: wolontariusze na rzecz dzieci, z wyłączeniem osób działających w organizacjach religijnych – 200 osób.

Uczestnicy wypełnili ankietę online i obejrzeli krótki film przedstawiający zwierzęta (konie, krowy, kozy, owce, świnie), co zajęło razem około 15 minut. Przed rozpoczęciem analiz dokonano wykluczenia respondentów z grupy wolontariusze, którzy pracowali w służbach mundurowych ($n = 3$), oraz tych, którzy udzielili nieprawidłowej odpowiedzi na pozycje kontrolne ($n = 2$). Próba po wykluczeniu wyniosła 595 osób (dane niefiltrowane). Jako że liczba osób, które udzieliły tej samej odpowiedzi na każde pytanie przynajmniej w jednym z kwestionariuszy lub podały skrajnie niespójne odpowiedzi (0/6) dotyczące percepcji zdolności zwierząt do odczuwania bólu i głodu, wyniosła $n = 62$, uznano, że wyłączenie odpowiedzi przypadkowych z wykorzystaniem pytań kontrolnych było nieskuteczne. W tym celu odfiltrowano powyższe ankiety, a stateczna próba liczyła 533 uczestników (dane odfiltrowane). Charakterystykę próby przedstawiono w tabeli 11.

Narzędzia. Przemoc instrumentalna, fundamenty moralne oraz status odbiorcy moralnego i antropomorfizacja były mierzone z wykorzystaniem tych samych narzędzi jak w badaniu 2. Dodatkowo przed wypełnieniem kwestionariusza AMQ uczestnicy obejrżeli krótki film pokazujący naturalne zachowania zwierząt gospodarskich: krów, koni, świń, owiec i kóz, by pomiar statusu odbiorcy moralnego lepiej reprezentował percepcję umysłu zwierząt, a nie tylko stałe przekonania o zdolnościach zwierząt. Rzetelność skal przedstawiono w tabeli 12. Podskale MFQ–PL wykazały podobny poziom rzetelności jak w przypadku innych badań (Glover i in., 2014; Graham i in., 2011; Jarmakowski–Kostrzanowski i Jarmakowska–Kostrzanowska, 2016; Tamul i in., 2020).

Tabela 11

Charakterystyka próby (badanie 3)

	Ogółem	Marketing	Mundurowi	Wolontariusze
<i>N</i>	533	179	172	182
Wiek	18–60	20–56	22–60	18–60
<i>M</i>	36,38	35,19	38,75	35,31
<i>SD</i>	9,84	8,41	1,03	1,58
			%	
Płeć				
Kobiety	50,1	48,6	51,2	50,5
Mężczyźni	49,9	51,4	48,8	49,5
Miejsce zamieszkania				
Miasto	61,2	62,6	59,3	61,5
Wieś	38,8	37,4	4,7	38,5
Wykształcenie				
Zawodowe	4,1	5,6	4,7	2,2
Podstawowe	0,9	0,6	1,2	1,1
Średnie i policealne	38,5	48,8	34,9	34,6
Wyższe	56,5	48,0	59,3	62,1
Praca związana ze zwierzętami	2,6	18,4	25,6	18,1
Posiadanie zwierzęcia domowego	88,9	88,3	87,2	91,2

3.4.3. Wyniki

Najpierw dokonano opisu danych i ujawniono związki pomiędzy zmiennymi. Wyniki zaprezentowano w tabeli 13.

Tabela 12

Alfa Cronbacha podskal (badanie 3)

Podskale	alfa Cronbacha
<i>AAS Przemoc: akceptacja – użytkowe</i>	0,81
<i>MFQ Autorytet</i>	0,63
<i>MFQ Lojalność</i>	0,53
<i>MFQ Świętość</i>	0,65
<i>MFQ Troska</i>	0,72
<i>MFQ Sprawiedliwość</i>	0,66
<i>AMQ Doznaniowość</i>	0,84
<i>AMQ Sprawczość</i>	0,85

Tabela 13

Średnie, odchylenia standardowe oraz korelacje pomiędzy zmiennymi (badanie 3)

Zmienne	M	SD	1	2	3	4
1 Przemoc instrumentalna	2,48	0,81				
2 Status odbiorcy moralnego	4,12	1,02	-0,30**			
3 Antropomorfizacja	3,40	1,28	-0,09*	0,64**		
4 Płeć ^a			0,19**	-0,03	0,03	

Adnotacja. N = 533.

^a Płeć: kobieta = 0, mężczyzna = 1.

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Aby przetestować HR.1 i HR.2, przeprowadzono testy ANOVA i kontrastu. Wyniki dla danych odfiltrowanych ($N = 533$) przedstawiono w tabeli 14.

Tabela 14

Różnice w fundamentach moralnych pomiędzy grupami mundurowi i wolontariusze a grupą marketing (badanie 3)

Fundamenty moralne	ANOVA		Średnie		Średnie w grupach i testy kontrastu (marketing jako grupa kontrolna)													
			Ogółem		Marketing		Mundurowi				Wolontariusze							
	<i>F</i> (2, 530)	<i>p</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	Kontrast	<i>SE</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	Kontrast	<i>SE</i>	<i>t</i>	<i>df</i>
Troska	6,35	0,002	4,92	0,79	4,84	0,82	4,84	0,79	0,00	0,08	-0,02	53,00	5,09	0,75	0,25*	0,08	3,08	53,00
Autorytet	2,47 ^a	0,007	3,96	0,86	3,84	0,91	4,11	0,73	0,26*	0,09	3,02	339,19	3,92	0,90	0,08	0,10	0,84	358,81
Lojalność	2,17	0,115	4,09	0,75	4,08	0,76	4,18	0,69	0,10	0,08	1,31	53,00	4,02	0,80	-0,06	0,08	-0,76	53,00
Sprawiedliwość	1,89	0,152	4,77	0,75	4,78	0,73	4,69	0,76	-0,10	0,08	-1,20	53,00	4,84	0,76	0,06	0,08	0,73	53,00
Świętość	2,30	0,101	4,21	0,86	4,16	0,85	4,15	0,88	-0,02	0,09	-0,21	53,00	4,32	0,86	0,16	0,09	1,75	53,00

Adnotacja. *N* = 533.

^a test Welcha $F(2, 351,57)$, test Levena $F(2, 530) = 3,94$, $p = 0,02$.

* $p < 0,05$.

Dane były zgodne z hipotezami: HR.1 i R1.2 – poziom autorytetu był wyższy w grupie mundurowi niż w grupie marketing, a troska wyższa w grupie wolontariusze niż w grupie marketing. Jednocześnie nie wystąpiły różnice w pozostałych fundamentach pomiędzy grupą kontrolną a grupami mundurowi i marketing.

Następnie, aby przetestować hipotezy H1A–H5, testowano model równoległej mediacji. Grupa była predyktorem wielokategorialnym (X), mediatorami były status odbiorcy moralnego (M_1) i antropomorfizacja (M_2), zmienną zależną przemoc instrumentalna (Y), a jako kowariant wprowadzono płeć. System kodowania zmiennej X przedstawiono w tabeli 15. Wyniki zawarto na rysunku 6 i w tabeli 16.

Tabela 15

Kodowanie zmiennej X (badanie 3)

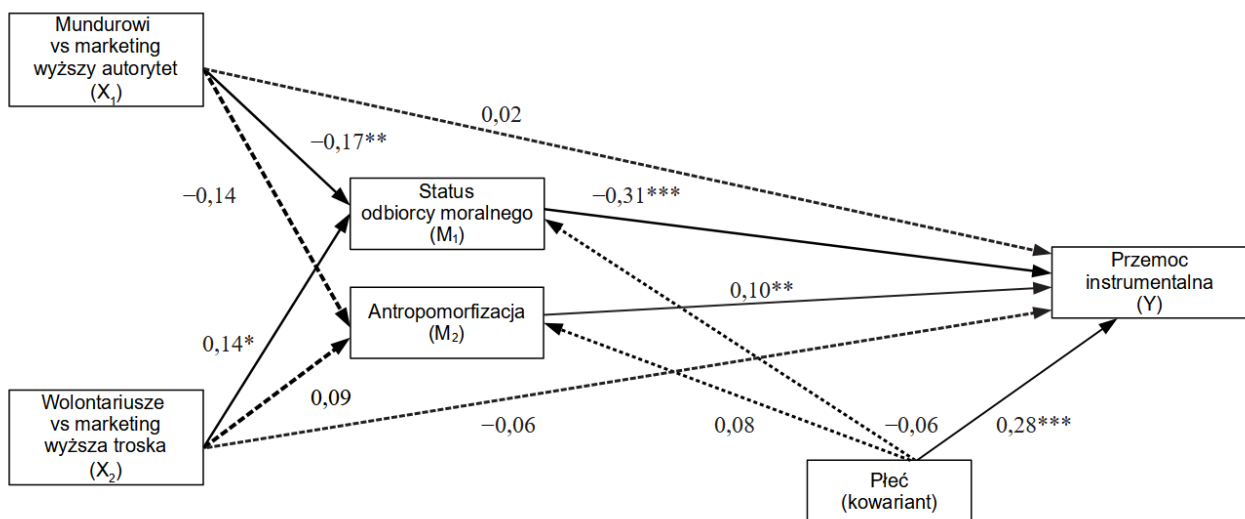
Grupa	X ₁	X ₂	N
Marketing	-1	-1	179
Mundurowi	1	0	172
Wolontariusze	0	1	182

Wyniki nie dostarczyły poparcia dla H1.A – analiza regresji bez uwzględnienia mediatora (tabela 16, efekt całkowity) nie wykazała, by w grupie mundurowi, w której jest wyższy poziom autorytetu, wystąpiła wyższa przemoc instrumentalna. Potwierdzono natomiast negatywny związek pomiędzy przynależnością do grupy wolontariuszy a poziomem przemoc instrumentalnej wobec zwierząt (tabela 16, efekt całkowity). Oznacza to, że przy wyższym poziomie troski (wolontariusze) występuje niższa przemoc, co jest zgodne z H1.C. Ponadto, ujawniony został efekt pośredni dla obu grup wolontariuszy i mundurowych poprzez status odbiorcy moralnego (tabela 16) (H4.A i B). Wyższy poziom troski (wolontariusze) oznaczał wyższy status odbiorcy moralnego (H2.B), podczas gdy wyższy poziom autorytetu (mundurowi) oznaczał niższy status odbiorcy moralnego (H2.A)

(rysunek 6). Ponadto status odbiorcy moralnego był negatywnie związany z przemocą instrumentalną (rysunek 6) (H3). Wyniki te dostarczyły poparcia dla H2.A i B, H3, H4.A i H4.B. Dodatkowo wyniki są spójne z H5 – antropomorfizacja nie odgrywała pośredniej roli w testowanym modelu (tabela 16).

Rysunek 6

Model regresji przedstawiający efekty troski i autorytetu w przemoc instrumentalnej z uwzględnieniem dwóch mediatorów: statusu odbiorcy moralnego i antropomorfizacji, przy kontrolowaniu efektu płci. Wartości liczbowe reprezentują niestandardyzowane współczynniki regresji (badanie 3)

Adnotacja. $N = 533$. Płeć: kobieta = 0, mężczyzna = 1.

$R^2 = 0,14$; $F(5, 527) = 17,12$; $p < 0,001$.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Ponadto, podobnie jak w badaniu 1 i 2, testowano znaczenie wieku respondentów. Wyniki wykazały brak korelacji ze zmienną przemoc instrumentalna ($r = -0,01$; $p = 0,760$) oraz statusem odbiorcy moralnego ($r = -0,04$; $p = 0,332$) i antropomorfizacją ($r = -0,05$; $p = 0,256$).

Tabela 16

Wyniki regresji bez uwzględnienia mediatora oraz wyniki pośrednie mediowane zmienną status odbiorcy moralnego i antropomorfizacja, przy kontrolowaniu efektu płci (badanie 3)

Efekty	<i>B</i>	<i>Boot SE</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>95% CI</i>
Całkowity: mundurowi (wyższy autorytet) → przemoc	0,06	0,05	1,30	0,196	-0,032; 0,155
Pośredni: mundurowi → status → przemoc	0,05	0,02			0,013; 0,096
Pośredni: mundurowi → antropomorfizacja → przemoc	-0,01	0,01			-0,007; 0,029
Całkowity: wolontariusze (wyższa troska) → przemoc	-0,10	0,05	2,06	0,040	0,196; -0,005
Pośredni: wolontariusze → status → przemoc	-0,04	0,02			-0,090; -0,006
Pośredni: wolontariusze → antropomorfizacja → przemoc	0,01	0,01			-0,036; 0,001

Adnotacja. $N = 533$. Czcionką pogrubioną zaznaczono wyniki istotne statystycznie. Całkowity = $X \rightarrow Y$, Pośredni = efekt mediacji $X \rightarrow M \rightarrow Y$. Status = status odbiorcy moralnego, przemoc = przemoc instrumentalna.

W załączniku D przedstawiono wyniki na danych niefiltrowanych ($N = 595$) oraz bez uwzględnienia płci jako kowariantu.

3.4.4. Dyskusja

Wyniki badania 3 (rysunek 6 i tabela 16) pozwoliły, na innej próbie i innym schemacie badawczym, potwierdzić wykazane w badaniu 1 i 2 znaczenie fundamentu troski i statusu odbiorcy moralnego w przemocy instrumentalnej. Umożliwiły też wyeliminowanie antropomorfizacji jako alternatywnego (dla statusu odbiorcy moralnego) mechanizmu mediacji pomiędzy fundamentami moralnymi i przemocą instrumentalną.

Należy jednak zaznaczyć, że – odmiennie niż w badaniach 1 i 2 – nie potwierdzono H1.A. Mimo że wykazano wyższy poziom autorytetu w grupie mundurowi, nie wystąpił jednocześnie wyższy poziom przemocy instrumentalnej. Może to wynikać z faktu, że różnice w fundamentach

między grupami były mniejsze niż oczekiwano, a mając na uwadze, że wszystkie zmienne w modelu wyjaśniają w poprzednich badaniach 35–45% wariancji przemocy instrumentalnej (rysunki 4 i 5), efekt różnic pomiędzy grupami, choć zachował zgodny z modelem kierunek dodatni, nie był istotny statystycznie ($p = 0,196$). Brak różnicy pomiędzy mundurowymi i marketingiem w przemocy instrumentalnej odbiega od wcześniejszych badań, wskazujących, że w grupie pracowników służb mundurowych przemoc wobec zwierząt jest wyższa niż w innych grupach (Jegatheesan i in., 2020; Roguski, 2012), co sugeruje inne wyjaśnienie: uczestnicy grupy mundurowi uznali za społecznie poprawne i oczekiwane postawy silniej prozwierzęce niż te, które rzeczywiście reprezentowali.

Efekt grupy wolontariusze na przemoc instrumentalną (bez uwzględnienia mediatora) jest zgodny z H1.C i wynikami wcześniejszych badań (Dietz i in., 1995; Kalof i in., 1999).

Warto również zaznaczyć, że – odmiennie niż w badaniu 2 – antropomorfizacja była pozytywnie związana z przemocą wobec zwierząt (rysunek 6).

Podsumowując, postulowane w modelu mediacyjnym mechanizmy znalazły potwierdzenie w danych, potwierdzając rolę fundamentów moralnych w zależnościach bez uwzględnienia mediatora i/lub pośrednich. Jednocześnie, jak w badaniu 2, nie potwierdzono skuteczności alternatywnego mechanizmu pośredniczącego. Dalsze badania wymagają weryfikacji w schemacie eksperymentalnym wpływu statusu odbiorcy moralnego na przemoc instrumentalną wobec zwierząt, by potwierdzić zależności przyczynowo–skutkowe, a nie tylko korelacyjne.

3.5. Badanie 4

W badaniu skoncentrowano się na weryfikacji zależności przyczynowo–skutkowej pomiędzy statusem odbiorcy moralnego i przemocą instrumentalną. Odwołano się do założeń teoretycznych dotyczących typowania moralnego (Gray i Wegner, 2009) oraz przyczyn i konsekwencji różnic interindywidualnych w zakresie percepcji umysłu (Waytz, Gray i in., 2010). Założono, że manipulacja eksperymentalna, powodująca zwiększenie percepcji zdolności

doznaniowych zwierząt, takich jak ból, głód, strach, lęk, przeżywanie emocji oraz posiadanie osobowości i świadomości, jako wskaźnik statusu odbiorcy moralnego (Gray i in., 2007; Gray i Wegner, 2009, 2012; Waytz, Gray i in., 2010) spowoduje zmniejszenie przemocy wobec zwierząt. Oczekiwano tego, ponieważ wraz z wyższym statusem odbiorcy moralnego jednostce przysługuje więcej praw do ochrony (Waytz, Gray i in., 2010).

Najpierw, w celu sprawdzenia skuteczności manipulacji, przeprowadzono badanie pilotażowe. Pełny opis badania pilotażowego zawarto w załączniku E.

Dla podniesienia trafności zewnętrznej (Wojciszke, 2004) w badaniu właściwym zastosowano różny od poprzednich sposób operacjonalizacji zmiennej zależnej oraz przeprowadzono badanie na odmiennej od poprzednich grupie osób, korzystając z panelu badawczego SW Research. Próba kwotowa dobrana była w ten sposób, by odzwierciedlała zarówno w całej próbie, jak i w każdej z grup miejsce zamieszkania (miasto, wieś) oraz procentowy udział kobiet i mężczyzn w polskiej populacji.

Badanie przeprowadzono w schemacie eksperymentalnym z jednym czynnikiem na trzech poziomach. Wykorzystując sposób manipulacji sprawdzony w badaniu pilotażowym (załącznik E), spodziewano się różnic w statusie odbiorcy moralnego pomiędzy grupami. W grupie, w której manipulacja dotyczyła percepcji zdolności mentalnych, obejmujących odczuwanie głodu, bólu, lęku i strachu (doznaniowość¹), oczekiwano wyższego statusu odbiorcy moralnego niż w grupie kontrolnej. Takiego samego efektu oczekiwano w grupie, w której manipulacja dotyczyła percepcji zdolności do przeżywania emocji, posiadania osobowości i świadomości (doznaniowość²). W obu grupach manipulacyjnych oczekiwano niższej przemocy instrumentalnej niż w grupie kontrolnej. Badanie było prerejestrowane na OSF: <https://osf.io/6jkst>. Estymacji próby dokonano za pomocą MedPower (Kenny, 2017). Dla ścieżki a $X \rightarrow M$ przewidziano $\beta = 0,42$ (wyniki pilotażu), ścieżki b $M \rightarrow X$ $\beta = -0,24$ (wyniki wcześniejszych badań 1–3), ścieżki bezpośredniej c' $X \rightarrow Y$ $\beta = -0,03$.

Dla mocy testu 0,80 i $p < 0,05$ minimalna wielkość próby wyniosła 455 osób dla uzyskania efektu całkowitego $\beta = -0,131$.

3.5.1. Hipoteza

W badaniu testowana była jedna (prerejestrowana³) hipoteza, H3, dotycząca modelu mediacyjnego, która została dopasowana do specyfiki badania jako hipoteza szczegółowa:

H3 Podniesienie statusu odbiorcy moralnego zwierząt zmniejsza przemoc instrumentalną wobec nich.

3.5.2. Metoda

Uczestnicy. Badanie przeprowadzono w lutym 2022 r. na panelu badawczym SW Research, na próbie 664 osób z Polski (w stosunku do wyników estymacji z zastosowaniem MedPower wielkość próby powiększono, mając na uwadze konieczność odrzucenia odpowiedzi przypadkowych). Uczestnicy byli losowo przydzielani do jednej z trzech grup: kontrolnej, doznaniowość¹, doznaniowość², a następnie wypełnili ankietę online. W ankiecie uczestnicy podawali swoje dane socjodemograficzne, wykonywali zadanie maskujące i manipulacji eksperymentalnej, a na dalszych etapach wypełniali kwestionariusze AMQ, zadanie *Animal Matrix* oraz kwestionariusz MFQ–PL. Badanie było maskowane w celu zminimalizowania efektu oczekiwań społecznych. Uczestnicy na wstępie otrzymywali informację, że badanie dotyczy znaczenia emocji w zarządzaniu rolnictwem, natomiast w odkłamaniu informację, że prawdziwym celem badania było zbadanie, jakie znaczenie ma sposób postrzegania zdolności umysłowych zwierząt na przemoc wobec nich i sposób ich traktowania. Przed rozpoczęciem analiz dokonano kontroli jakości danych: wykluczono osoby, które udzieliły nieprawidłowej odpowiedzi na pytania kontrolne oraz tej samej odpowiedzi dla wszystkich pozycji w co najmniej jednym z użytych kwestionariuszy ($n = 55$), oraz jednej z trzech odpowiedzi w zadaniu *Animal Matrix*, która oznaczała, że albo nie zrozumiały zadania, albo udzieliły przypadkowej odpowiedzi ($n = 12$, trzy

³ Prerejestrowane na OSF hipotezy dotyczące związku fundamentów moralnych i przemocy instrumentalnej nie były testowane z uwagi na eksperymentalny schemat badania.

ostatnie odpowiedzi – zobacz załącznik F). Analiza czasu wypełniania ankiety przeprowadzona na tej próbie liczącej 597 osób (i określanej dalej jako “dane niefiltrowane”) wykazała, że – niestety – znacząca część respondentów potrzebowała na ukończenie procedury bardzo długiego czasu. Jako że istotą badania, była weryfikacja hipotez dotyczących wpływu manipulacji eksperymentalnej, w ostatecznej analizie uwzględniono jedynie osoby, które zrealizowały całość procedury w czasie krótszym niż 30 minut. Ostateczna próba (dane odfiltrowane) liczyła 471 osób (dla danych niefiltrowanych wyniki w załączniku G). Charakterystyka próby zaprezentowana została w tabeli 17.

Narzędzia. Manipulacja eksperymentalna. W badaniu wykorzystano manipulację eksperymentalną i kontrolę manipulacji przetestowaną w badaniu pilotażowym (załącznik E). Alfa Cronbacha podskali *AMQ – Doznaniowość*, zastosowanej do kontroli manipulacji, wyniosła 0,90.

Przemoc instrumentalna. Z prerejestrowanych sposobów operacjonalizacji zmiennej przemoc instrumentalna wybrany został tylko jeden, wcześniej niestosowany, reprezentujący intencje przemocy. Pozwoliło to w projekcie badawczym na zróżnicowanie sposobów pomiarów przemocy instrumentalnej. Zastosowano narzędzie własne – *Animal Matrix*, przygotowane na podstawie matrycy podziału zasobów (Sachdev i Bourhis, 1985; Sidanius i in., 2007; Tajfel, 1970). Zadaniem uczestnika było zaplanowanie budżetu hodowli zwierząt. W zadaniu znajdowały się informacje o danych statystycznych dotyczących średnich kosztów hodowli 10 zwierząt o masie zwierząt dorosłych powyżej 350 kg (krowy lub świnie) oraz przewidywanej kwocie otrzymanej ze sprzedaży zwierząt. Zadaniem uczestnika było zaplanowanie budżetu kosztów hodowli tych zwierząt (koszty przeznaczone na utrzymanie zwierząt). Wybór kosztów określał jednocześnie zysk własny z hodowli – jako różnicę dochodu ze sprzedaży i kosztów hodowli zwierząt. Taki podział kosztów i zysku mierzył przemoc instrumentalną mającą na celu uzyskanie zysku własnego kosztem zwierząt. Zadanie zawierało 14 propozycji rozdysponowania pieniędzy. Dwie propozycje, w których koszty przeznaczone na zwierzęta były najniższe, powodowały śmierć zwierząt, jedna

pozycja, pomimo zmniejszenia kosztów, nie powodowała wyższych zysków, a 11 propozycji różniło się stosunkiem kosztów do zysku uczestnika. Im koszty były wyższe, tym zysk niższy, ale nawet gdy uczestnik wybierał maksymalny koszt dla zwierzęcia, miał atrakcyjny zysk dla siebie. Dwie środkowe propozycje dawały podobny rozkład – te same koszty dla zwierząt i zysk dla uczestnika jako hodowcy. Mniejsze koszty dla zwierząt oznaczały większą przemoc instrumentalną wobec nich. Pełna treść zadania zawarta została w załączniku F.

Tabela 17

Charakterystyka próby (badanie 4)

	Ogółem	Grupa kontrolna	Grupa doznaniowość ¹	Grupa doznaniowość ²
<i>N</i>	471	149	162	160
Wiek	18–83	18–74	18–83	18–77
<i>M</i>	45,55	45,94	44,39	46,37
<i>SD</i>	16,91	17,18	16,63	16,98
			%	
Płeć				
Kobiety	53,9	52,3	54,3	55,0
Mężczyźni	46,1	47,7	45,7	45,0
Miejsce zamieszkania				
Miasto	60,9	60,4	60,5	61,9
Wieś	39,1	39,6	39,5	38,1
Wykształcenie				
Podstawowe	1,5	2,7	0,6	1,3
Zawodowe	4,7	4,0	5,6	4,4
Średnie i policealne	47,3	51,0	43,8	47,5
Wyższe	46,5	42,3	50,0	46,9
Dieta ograniczająca/wykluczająca produkty odzwierzęce	51,6	48,3	54,3	51,9
Praca związana ze zwierzętami	22,1	21,5	24,7	19,9
Posiadanie zwierzęcia domowego	87,3	87,2	90,7	83,8

Adnotacja. N = 471.

Antropomorfizacja. Kontrolowano także poziom antropomorfizacji, która mierzona była jako percepcja wymiaru sprawczego umysłu zwierząt z wykorzystaniem podskali AMQ – *Sprawczość* (alfa Cronbacha wyniosła 0,89) kwestionariusza AMQ, stosowanego w badaniu 2, 3 i pilotażu.

Fundamenty moralne. Dodatkowo kontrolowano fundamenty moralne, które podobnie jak w poprzednich badaniach, mierzono *Kwestionariuszem do pomiaru kodów moralnych* (MFQ–PL) (Jarmakowski–Kostrzanowski i Jarmakowska–Kostrzanowska, 2016). Alfa Cronbacha dla podskal wyniosła: *Troska* – 0,72, *Sprawiedliwość* – 0,75 (dla podniesienia rzetelności wykluczono pozycję 27, dla podskali 6–itemowej alfa Cronbacha wyniosła 0,66), *Autorytet* – 0,70, *Lojalność* – 0,68, *Świętość* – 0,73.

Zadanie maskujące. Uczestnicy rozwiązywali cztery proste zadania matematyczne.

3.5.3. Wyniki

W pierwszej kolejności policzono statystyki opisowe (tabela 18). Następnie policzono testy kontrastów w ogólnych modelach liniowych w celu porównania grupy kontrolnej z grupami eksperymentalnymi (kontrast1) oraz grup eksperymentalnych pomiędzy sobą (kontrast2). Czynnikiem była grupa, a zmiennymi wyjaśnianymi: status odbiorcy moralnego, antropomorfizacja i wszystkie fundamenty moralne. Wyniki testów kontrastów zaprezentowano w tabeli 19.

Wyniki potwierdziły skuteczność manipulacji, wskazując, że (kontrast1) w grupach, w których uczestnicy czytali wyniki badań dotyczących zdolności doznaniowych, status odbiorcy moralnego był wyższy niż w grupie kontrolnej. Jednocześnie jednak podwyższonemu statusowi odbiorcy moralnego towarzyszyła podwyższona antropomorfizacja (tabela 19). Odmienne od wyników pilotażu (załącznik E) test kontrastu2 pomiędzy grupą doznaniowość1 i doznaniowość2 wykazał wzrost statusu odbiorcy moralnego.

Jako że wyniki wykazały wzrost zarówno statusu odbiorcy moralnego, jak i antropomorfizacji w grupach eksperymentalnych, do weryfikacji hipotezy H3 zastosowano

podjęcie zaproponowane przez Lench i in. (2014), pozwalające zweryfikować wpływ zarówno statusu odbiorcy moralnego, jak i antropomorfizacji na przemoc instrumentalną. Testowano model równoległej mediacji. Grupa była predyktorem wielokategorialnym (X), mediatorami były status odbiorcy moralnego (M₁) i antropomorfizacja (M₂), a zmienną zależną przemoc instrumentalna (Y). System kodowania zmiennej X pozwalał na porównanie grupy kontrolnej z grupami eksperymentalnymi (X₁) oraz grup eksperymentalnych pomiędzy sobą (X₂) (tabela 20).

Tabela 18

Statystyki opisowe. Średnie badanych zmiennych (badanie 4)

Zmienne	Ogółem		Kontrolna N = 149		Doznaniowość ¹ N = 162		Doznaniowość ² N = 160	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Status odbiorcy moralnego	3,92	1,08	3,71	1,21	3,87	1,06	4,18	0,91
Antropomorfizacja	2,62	1,30	2,41	1,30	2,61	1,34	2,82	1,23
Troska	5,18	0,62	5,12	0,68	5,18	0,57	5,23	0,59
Sprawiedliwość	5,11	4,62	5,08	0,67	5,13	0,63	5,12	0,61
Autorytet	3,80	0,83	3,79	0,84	3,82	0,81	3,80	0,84
Lojalność	4,09	0,73	4,08	0,74	4,06	0,70	4,12	0,76
Świętość	4,27	0,85	4,21	0,87	4,31	0,88	4,29	0,80

Adnotacja. N = 471.

Tabela 19

Różnice w statusie odbiorcy moralnego, antropomorfizacji i fundamentach moralnych pomiędzy grupami. Wyniki testów kontrastów (badanie 4)

Zmienne	Kontrast1			Kontrast2		
	Różnica	SE	p	Różnica	SE	p
Status odbiorcy moralnego	0,32	0,11	0,003	0,31	0,12	0,010
Antropomorfizacja	0,30	0,13	0,019	0,21	0,14	0,145
Troska	0,09	0,06	0,151	0,05	0,07	0,484
Sprawiedliwość	0,07	0,06	0,27	-0,01	0,07	0,838
Autorytet	0,02	0,08	0,790	0,02	0,09	0,855
Lojalność	0,01	0,07	0,846	-0,05	0,08	0,519
Świętość	0,09	0,08	0,308	-0,02	0,09	0,789

Adnotacja. $N = 471$. Czcionką pogrubioną zaznaczono wyniki istotne statystycznie. Kontrast1 = obie eksperymentalne łącznie (doznaniowość1 i doznaniowość2) vs kontrolna, kontrast2 = doznaniowość2 versus doznaniowość1.

Tabela 20

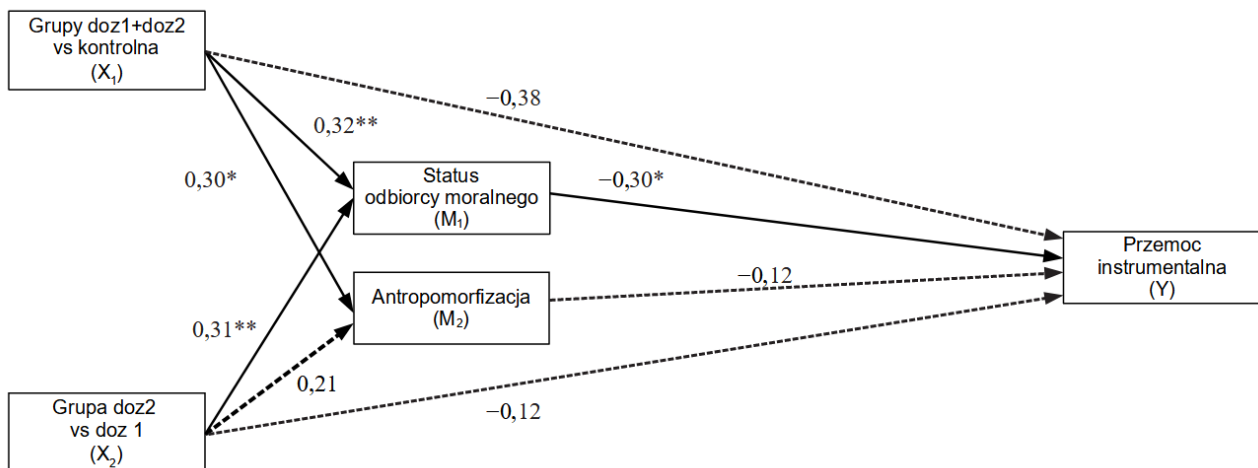
System kodowania zmiennej X (badanie 4)

Grupa	X ₁	X ₂	N
Kontrolna	-0,667	0	168
Doznaniowość1	0,333	-0,500	183
Doznaniowość2	0,333	0,500	176

Wyniki (rysunek 7 i tabela 21) dostarczają poparcia dla hipotezy H3 zakładającej, że podniesienie statusu odbiorcy moralnego zmniejsza przemoc instrumentalną wobec zwierząt. Efekt ten występuje przy kontrolowaniu antropomorfizacji.

Rysunek 7

Model mediacji przedstawiający wpływ zwiększenia statusu odbiorcy moralnego na przemoc instrumentalną przy kontrolowaniu efektu antropomorfizacji. Wartości liczbowe reprezentują niestandardyzowane współczynniki regresji (badanie 4)

Adnotacja. $N=471$. doz1 = grupa doznaniowość1, doz2 = grupa doznaniowość2

$R^2 = 0,04$; $F(4,466) = 4,41$; $p = 0,002$.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Ponadto policzono wyniki dla danych niefiltrowanych, a ich wyniki przedstawiono w załączniku G.

Tabela 21

Wyniki regresji bez uwzględnienia mediatora oraz wyniki pośrednie mediowane zmienną status odbiorcy moralnego i antropomorfizacja (badanie 4)

Efekty	<i>B</i>	<i>Boot SE</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>95% CI</i>
X ₁ Całkowity: doz1 + doz2 vs kontr. → przemoc	-0,51	0,24	-2,12	0,035	-0,990; -0,036
Pośredni: doz1 + doz2 vs kontr. → status → przemoc	-0,10	0,06			-0,226; -0,002
Pośredni: doz1 + doz2 vs kontr. → antrop → przemoc	-0,04	0,05			-0,140; 0,044
X ₂ Całkowity: doz2 vs doz 1 → przemoc	-0,24	0,28	-0,85	0,396	-0,797; 0,316
Pośredni: doz2 vs doz 1 → status → przemoc	-0,09	0,06			-0,225; -0,001
Pośredni: doz2 vs doz 1 → antrop → przemoc	-0,02	0,04			-0,122; 0,033

Adnotacja. *N* = 471. Czcionką pogrubioną zaznaczono wyniki istotne statystycznie. doz1 = grupa doznaniowość1, doz2 = grupa doznaniowość2, kontr. = grupa kontrolna, status = status odbiorcy moralnego, antrop = antropomorfizacja, przemoc = przemoc instrumentalna, całkowity = $X \rightarrow Y$, pośredni = efekt mediacji $X \rightarrow M \rightarrow Y$.

3.5.4. Dyskusja

Wyniki badania 4 (rysunek 7 i tabela 21) pozwoliły na innej, niż w poprzednich przypadkach, próbie i w odmiennym schemacie eksperymentalnym, zweryfikować związek statusu odbiorcy moralnego z przemocą instrumentalną. Otrzymane wyniki są zgodne z hipotezą, że podniesienie statusu odbiorcy moralnego zmniejsza przemoc instrumentalną.

Należy jednak zaznaczyć, że przemoc instrumentalna, operacjonalizowana w odmienny od wcześniejszych sposobów, była mierzona za pomocą pojedynczej odpowiedzi dotyczącej intencji przemocy, a tym samym rzetelność takiego pomiaru jest dyskusyjna. Dodatkowo, mimo różnicy pomiędzy grupą doznaniowość1 i doznaniowość2 w statusie odbiorcy moralnego, różnica w przemoc instrumentalnej nie wystąpiła (rysunek 7 i tabela 21). Oznacza to, że brak jest przesłanek popierających stwierdzenie, że podniesienie statusu odbiorcy moralnego poprzez zadanie z tekstem

o zdolnościach do odczuwania radości, przyjemności, posiadania osobowości i świadomości jest efektywniejszym mechanizmem wpływania na zmniejszenie przemocy instrumentalnej wobec zwierząt niż podniesienie statusu przez zadanie z tekstem o zdolnościach do odczuwania emocji homeostatycznych, takich jak głód, pragnienie i lęk/strach. Zmiany w przemocy nie wystąpiły pomimo dalszego wzrostu statusu odbiorcy moralnego (tabela 21, efekt całkowity dla X_2). Proponowane są następujące wyjaśnienia tego zjawiska: po pierwsze, efekt manipulacji był niewielki (tabela 19) i okazał się niewystarczający do istotnych zmian w przemocy instrumentalnej (tabela 21). Innym wyjaśnieniem może być propozycja, że kluczowe w obniżeniu przemocy są emocje homeostatyczne (ból, lęk, głód, pragnienie), ponieważ wskazują na cierpienie zwierząt, którego ludzie chcą, by zwierzęta uniknęły. Natomiast wzrost postrzegania emocji o pozytywnej walencji oraz tych bardziej złożonych (radość, przyjemność, wstyd oraz osobowość i świadomość) nie skutkuje dodatkowym zmniejszeniem przemocy, ponieważ są one związane ze szczęściem, a nie z przemocą. Temat ten wymaga dalszych badań. Jako trzecie wyjaśnienie proponowane jest, że percepcja zdolności doznaniowych ma charakter narastający: podniesienie percepcji zdolności do przeżywania emocji pozytywnych i złożonych powoduje podniesienie percepcji zdolności do przeżywania doznań negatywnych, bardziej podstawowych, związanych z zachowaniem życia i homeostazy (ból, lęk, strach, głód). Jeśli jednostka jest postrzegana jako zdolna do silniejszego przeżywania przyjemności, radości i posiadania osobowości, tym samym wyżej postrzegane są jej zdolności do takich doznań jak ból, głód oraz lęk. Jednocześnie efekt odwrotny nie występuje. Brak różnicy w przemocy, mimo wzrostu postrzegania emocji bardziej złożonych, jest sprzeczny z badanym wcześniej efektem infrahumanizacji zwierząt (Bilewicz i in., 2011). Warto jednak podkreślić, że infrahumanizacja badana była jako racjonalizacja wyrządzonej krzywdy, a nie jej przyczyna, co może tłumaczyć rozbieżność w wynikach. Wskazane jest, aby prowadzone były dalsze badania w celu wyjaśnienia znaczenia percepcji emocji homeostatycznych w porównaniu ze

znaczeniem emocji złożonych, świadomości i osobowości w wyjaśnianiu źródeł przemocy, jak i mechanizmu jej racjonalizacji.

W celu lepszego zbadania zjawiska wskazane jest opracowanie w dalszych badaniach takiego sposobu manipulacji, który pozwalałby na podniesienie statusu odbiorcy moralnego bez zmian w antropomorfizacji, oraz otrzymanie silniejszych efektów manipulacji.

4. Dyskusja ogólna

4.1. Podsumowanie wyników badań

Przedstawiona linia badań pozwoliła odpowiedzieć na postawione na początku pracy pytanie badawcze: w jaki sposób elementarne składowe ludzkiej moralności, rozumiane jako intuicje moralne, łączą się ze sprzeciwem, akceptacją i uczestnictwem w przemocy instrumentalnej wobec zwierząt pojmowanej jako ich zabijanie i wykorzystywanie dla własnych celów?

W projekcie weryfikowano hipotezy zakładające, że przemoc instrumentalna wobec zwierząt jest przewidywana przez fundamenty moralne w ten sposób, że im wyższy poziom fundamentów wspólnotowych, tym wyższa przemoc (H1.A), a im wyższy poziom fundamentów indywidualistycznych, tym niższa przemoc (H1.C). Założono również, że najsilniejszymi predyktorami są fundamenty autorytetu (H1.B) i troski (H1.D). Ponadto, projekt pozwolił na weryfikację hipotez zakładających, że status odbiorcy moralnego jest przewidywany przez troskę i autorytet, w ten sposób, że autorytet związany jest negatywnie (H2.A), a troska pozytywnie ze statusem odbiorcy moralnego. (H2.B). Dodatkowo w projekcie testowano hipotezę postulującą, że wyższy status odbiorcy moralnego oznacza mniejszą przemoc instrumentalną (H3). Wyniki uzyskane z 4 badań pozwoliły też na weryfikację hipotezy zakładającej, że związki autorytetu oraz troski z przemocą instrumentalną są mediowane przez status odbiorcy moralnego. Efekt pośredni związku troski ma wartość ujemną (H4.A), a efekt pośredni związku autorytetu dodatnią (H4.B).

W części teoretycznej dzięki zaproponowaniu własnej definicji przemocy instrumentalnej wobec zwierząt stworzono nową perspektywę badawczą. Pozwoliło to na wskazanie wspólnej charakterystyki zjawisk badanych wcześniej jako rozdzielne: wykorzystywanie zwierząt (*animal use*) (Bradley i in., 2020; Driscoll, 1992; Knight i in., 2009), traktowanie zwierząt (*animal treatment*) (Herzog i in., 1991; Taylor i Signal, 2009) oraz postawy i działania związane z dobrostanem zwierząt (*animal welfare*) (Kendall i in., 2006; Randler i in., 2021; Tomasevic i in., 2020).

Stosując strategię systematycznie modyfikowanych autoreplikacji (SMAR, Wojciszke, 2004), przeprowadzono cztery badania w celu weryfikacji postawionych hipotez i wykazania rzetelności (powtarzalności) podstawowych efektów. Realizując kolejne badania na różnych próbach, w różnych schematach badawczych oraz stosując odmienne sposoby operacjonalizacji badanych zmiennych zwiększono trafności zewnętrzną. Weryfikowano również alternatywne wyjaśnienie (Wojciszke, 2004) mechanizmu mediacyjnego testując czy status odbiorcy moralnego jest zmienną pośredniczącą pomiędzy fundamentami moralnymi i przemocą instrumentalną, gdy uwzględni się antropomorfizację jako alternatywny mediator. W tabeli 22 przedstawiono syntetyczne zestawienie schematów badawczych, operacjonalizacji, narzędzi badawczych oraz wyników testowania hipotez w kolejnych badaniach.

Hipoteza H1.A i została poparta w badaniu 1 i replikowana w badaniu 2. Badania przeprowadzono na różnych próbach i przy różnym sposobie operacjonalizacji przemocy instrumentalnej (por. rysunki 4 i 5, tabele 4, 5, 6, 9, 10 i 22). Wyniki obu badań wykazały, że im wyższy poziom fundamentów wspólnotowych, tym wyższa przemoc instrumentalna, a zależność tą wykazano wobec 3 kategorii zwierząt: domowych, użytkowych i szkodników. Wyniki badania 3 (tabela 16) nie dostarczyły poparcia dla H1.A, czego przyczyną mogły być zbyt małe różnice w autorytecie pomiędzy badanymi grupami zawodowymi (pracownicy marketingu vs. pracownicy mundurowi) lub też chęć zaprezentowania się przez przedstawicieli służb mundurowych w sposób zgodny z ich rozumieniem oczekiwań społecznych. Ta część uzyskanych wyników poszerza naszą wiedzę ujawniając, że moralność intuicyjna, jako fundamenty wspólnotowe służące efektywnemu funkcjonowaniu grup (Graham i in. 2013), wiążą się pozytywnie z przemocą instrumentalną wobec zwierząt. Wykazana zależność jest zgodna z wcześniej opisywanym, pozytywnym związkiem fundamentów wspólnotowych autorytetu, lojalności i świętości ze stosowaniem tortur i negatywnymi zachowaniami wobec członków grupy obcej (Hadarics i Kende, 2018; Smith i in., 2014), które to kryterium zwierzęta spełniają jako „nie-ludzie”.

Tabela 22.

Podsumowanie czterech badań przedstawiające schematy badawcze, sposób operacjonalizacji przemocy instrumentalnej, stosowane narzędzia oraz wyniki dotyczące testowanych hipotez

Numer badania		1			2		3	4
Schemat badawczy		Korelacyjny			Korelacyjny	Quasi-eksperymentalny	Eksperymentalny	
Kategoria zwierząt	Domowe	Szkodniki	Użytkowe	Użytkowe	Wszystkie	Użytkowe	Użytkowe	Użytkowe
Sposób operacjonalizacji przemocy instrumentalnej	Akceptacja		Uczestnictwo		Akceptacja + Uczestnictwo	Akceptacja	Akceptacja	Intencje
Narzędzia								
Przemoc instrumentalna	<i>Pest Pet Profit Scale (PL)</i>			<i>Diet-1</i>	<i>Pest Pet Profit Scale (PL) + Diet-1</i>	<i>Animal Attitude Scale (PL)</i>	<i>Animal Attitude Scale (PL)</i>	<i>Animal Matrix</i>
Fundamenty moralne	MFQ-PL		MFQ-PL		MFQ-PL	MFQ-PL	MFQ-PL	MFQ-PL
Status odbiorcy moralnego	DUZ		DUZ		DUZ	AMQ	AMQ	AMQ
Antropomorfizacja						AMQ	AMQ	AMQ
Hipotezy								
H1A	+	+	+	+	+	+	-	
H1B					+			
H1C	+	+	+	+	+	+	+	
H1D					+			
H2A	+	+	+	+		+	+	
H2B	+	+	+	+		+	+	
H3	+	+	+	+		+	+	+
H4A	-	+	+	+		+	+	
H4B	+	+	+	+		+	+	

Adnotacja. + wyniki są zgodne z hipotezą; - wyniki nie są zgodne z hipotezą, hipoteza testowana

Hipoteza H1.B została poparta w badaniu 1 (tabela 5). Wyniki wykazały, że najsilniejszym predyktorem przemocy instrumentalnej spośród fundamentów wspólnotowych jest autorytet. Szczególna rola autorytetu jest zgodna z wcześniejszymi badaniami, wskazującymi, że akceptacja przemocy wobec zwierząt wiąże się z ważnymi składowymi tego fundamentu: uznawaniem tradycji i posłuszeństwa jako ważnych wartości (Cembalo i in., 2016) oraz konserwatyzmami: politycznym (Dhont i in., 2016; Heleski i in., 2006), religijnym (Bowd i Bowd, 1989; DeLeeuw i in., 2007; Heleski i in., 2006) i światopoglądowym, w tym antropocentryzmem (Bjerke i Kaltenborn, 1999). Dzieje się tak, ponieważ tradycja jest mechanizmem replikowania ustalonego porządku realizowanym przez upodobnienia do działań, norm i zasad poprzednich pokoleń (Graham i in., 2011, 2013; Lipovetsky, 2008). W przypadku relacji ze zwierzętami oznacza to powielanie ustalonych w toku domestykacji praktyk hodowli, łowiectwa i tępienia szkodników, jako systemu przemocy i uzyskiwania korzyści kosztem zwierząt (Bulliet, 2005; Diamond, 2000). Konserwatyzm zaś reprezentują inne ważne składowe autorytetu: preferowanie hierarchicznych struktur władzy, uległości, strachu, szacunku i posłuszeństwa wobec instytucji i osób reprezentujących władzę (Graham i in., 2013), co w relacjach ludzi ze zwierzętami oznacza władzę człowieka nad zwierzętami, wykorzystywanie ich oraz uległość i (wymuszone) posłuszeństwo zwierząt.

Hipoteza H1.C została poparta w badaniach 1, 2 na różnych próbach i przy zastosowaniu odmiennych sposobów operacjonalizacji przemocy instrumentalnej (rysunki 4 i 5, tabele 4, 5, 6, 9, 10 i 22). Wyniki dwóch badań wykazały, że im wyższy poziom fundamentów indywidualistycznych, tym niższa przemoc. Zależność tą wykazano wobec 3 kategorii zwierząt: domowych, użytkowych i szkodników. W kolejnym badaniu (3) przeprowadzonym w odmiennym schemacie, (por. tabela 16 i 22) zaobserwowano, analogiczną zależność dla fundamentu indywidualistycznego troski. Otrzymane wyniki poszerzają naszą wiedzę ujawniając, że wymiar fundamentów indywidualistycznych służących ochronie jednostki (Graham i in. 2013), wiąże się

negatywnie z przemocą instrumentalną wobec zwierząt. Zależność ta zgodna jest z badaniami pokazującymi, że potrzeba opieki, współczucie i sprawiedliwość wiążą się z antyprzemocowym aktywizmem prozwierzęcym (Shapiro, 1994). Dodatkowo wyniki pozwalają na nową interpretację polityczno–historycznych uwarunkowania dążenia liberałów do harmonii z naturą i unikania krzywdzenia zwierząt (Stuart, 2011). Można zakładać, że zależność ta jest częściowo efektem silnej obecności fundamentów indywidualistycznych charakterystycznej dla społeczeństw liberalnych, a nie jedynie deklaracji politycznych (Graham i in., 2009, 2013; Kivikangas i in., 2021).

Hipoteza H1.D uzyskała poparcie w wynikach badania 1 (tabela 5) ujawniając, że przy uwzględnieniu obu fundamentów indywidualistycznych tylko fundament troski negatywnie przewiduje przemoc instrumentalną. Marginalne znaczenie sprawiedliwości sugeruje, że ludzie nie postrzegają hodowli i wykorzystywaniu zwierząt jako relacji opartych na wzajemności (Graham i in., 2013), a tym samym nie wykorzystują tego fundamentu w ocenie moralnej swoich postaw i zachowań w badanym obszarze.

Hipoteza H2.A została poparta wynikami badań 1, 2 i 3 wykazując, że status odbiorcy moralnego jest przewidywany przez autorytet i związek ten jest negatywny. Ujawniono to w badaniach przeprowadzonych na trzech próbach o różnej charakterystyce, stosując dwa sposoby pomiaru statusu odbiorcy moralnego w odniesieniu do różnych kategorii zwierząt: domowych, użytkowych i szkodników, (rysunki 4, 5, 6 oraz tabele 4, 9 i 22). Należy jednak dodać, że zależność ta w przypadku zwierząt domowych była słaba i istotna tylko na poziomie trendu (rysunek 4). Wyniki pozostają w zgodzie z wcześniejszymi propozycjami, że składowe autorytetu: antropocentryzm i tradycja odpowiedzialne są za uznanie zwierząt za byty gorsze i posiadające mniejszą wartość wewnętrzną (Cohen i in., 2009; Ganowicz–Bączyk, 2014; Konecki, 2005), co *de facto* oznacza niższe zdolności zwierząt do przeżywania emocji i uczuć, posiadania świadomości osobowości (Feldman, 2000; Levinson, 2004), a zatem niższy status odbiorcy moralnego (Gray i Wegner, 2009; Waytz, Gray i in., 2010).

Hipoteza H2.B została poparta wynikami badań 1, 2 i 3 wykazując, że status odbiorcy moralnego jest przewidywany przez troskę i związek ten jest pozytywny. Wykazano powtarzalność efektów oraz trafność zewnętrzną w badaniach na trzech próbach o różnej charakterystyce oraz stosując różne sposoby pomiaru statusu odbiorcy moralnego dla odmiennych kategorii zwierząt: domowych, użytkowych i szkodników, (rysunki 4, 5, 6 oraz tabele 4, 9 i 22). Zależność od troski jest zbieżna z badaniami wskazującymi związek składowej troski – współczucia z empatią (Hou i in., 2017; Moudatsou i in., 2020; Singer i Klimecki, 2014) oraz z wrażliwością (Tamborini i in., 2012). Wydaje się, że lepsze rozpoznawanie zdolności doznaniowych zwierząt prowadziło tym samym do ustalenie ich statusu odbiorcy moralnego na wyższym poziomie.

Hipotezę H3 wspierają wyniki badań 1–4, ujawniając w trzech pierwszych badaniach (por. rysunki 4, 5 i 6 oraz tabele 4, 9 i 13), że status odbiorcy moralnego jest negatywnie związany z przemocą instrumentalną wobec zwierząt, a w ostatnim badaniu – że status ten wpływa na zmniejszenie przemocy (rysunek 7). Wyniki (rysunek 7, tabela 21) sugerują także, że dla ludzi szczególnie ważne były zdolności zwierząt do odczuwania emocji homeostatycznych takich jak ból, lęk/strach czy głód, które świadczą o cierpieniu zwierząt i zagrożeniu ich życia, czego ludzie chcieli zwierzętom oszczędzić. Powyższe wyniki i poparcie dla H3 jest zgodne z koncepcją Waytza dotyczącą funkcji percepcji umysłu (Waytz, Gray i in., 2010) oraz typowania moralnego i moralności diadycznej (Gray i Wegner, 2009, 2012). Zakładają one, że im wyższy status odbiorcy moralnego, tym większe prawa przysługują jednostce, i – co kluczowe w świetle uzyskanych wyników – to właśnie percepcja wymiaru doznaniowego umysłu określa status odbiorcy moralnego. Otrzymane wyniki zwiększają również zakres generalizacji i trafności zewnętrznej wyników badania Rai i in. (2017) wskazując, że percepcja umysłu (w tym projekcie reprezentowana jako doznaniowość) wpływa nie tylko na zakres akceptowanej przemocy instrumentalnej wobec ludzi, ale także wobec zwierząt. Potwierdzenie H3 można też potraktować jako punkt wyjścia do interpretacji innych badań w tym obszarze. Wskazywały one, że postawy

wobec dobrostanu zwierząt lub sposobu ich traktowania były bardziej prozwierzęce, gdy wyższe były przekonania o ich umyśle (Draheim i in., 2011; Hawkins i Williams, 2016; Knight i in., 2004), przypisywano im wyższy poziom zdolności do odczuwania (Clarke i in., 2019; Cornish i in., 2018; Phillips i McCulloch, 2005; Tamioso i in., 2018; Valros i Hänninen, 2018) czy też zdolności do przeżywania specyficznych dla ludzi emocji i uczuć (Bilewicz i in., 2011; Wilkins i in., 2015). Ponieważ pozostają one spójne z wynikami tego projektu, sugeruje to, że ludzie, oceniając zdolności zwierząt determinują tym samym ich status jako odbiorcy moralnego.

Warto też odnieść się do zaproponowanego w projekcie kierunku zależności pomiędzy percepcją umysłu zwierząt i przemocą instrumentalną. Część wcześniejszych badań, podobnie jak w niniejszym projekcie, wskazuje, że percepcja umysłu ułatwia wyznaczenie granic przemocy instrumentalnej wobec zwierząt (Bastian i in., 2012; Niemyjska i in., 2018; Wilkins i in., 2015). W innych uznano, że percepcja umysłu zwierząt jest mechanizmem odłączenia moralnego, aktywowanym po wyrządzonej krzywdzie (Bilewicz i in., 2011; Loughnan i in., 2010). Być może, wyjaśnieniem tej rozbieżności może być sprzężenie zwrotne pomiędzy wcześniejszym usprawiedliwianiem oraz racjonalizacją (np. za pomocą statusu odbiorcy moralnego) a przemocą instrumentalną jak proponują (Lowell, 2012) oraz Shalvi i in. (2015). Na gruncie relacji ze zwierzętami przebiegałoby ono w ten sposób, że przy aktach pierwszorazowych, specyficznych dla dzieci lub w zachowaniach spontanicznych, opartych wyłącznie na intuicjach lub skojarzeniach, przemoc instrumentalna może być racjonalizowana lub usprawiedliwiana po podjęciu decyzji lub zachowaniu. Natomiast przy kolejnych powtórzeniach, czyli zachowaniach rutynowych i automatycznych, wcześniejsza racjonalizacja stawałaby się źródłem zachowań lub postaw, ponieważ jest szybko dostępna – z uwagi na uprzednie jej stosowanie – i ułatwia (jako usprawiedliwienie przed-przemocowe, *pre-violation justification*, Shavli i in., 2015) podjęcie decyzji lepiej dopasowanej do sytuacji. Przesłanek potwierdzających, że status odbiorcy moralnego wpływa na przemoc instrumentalną dostarczyło badanie 4 (rysunek 7, tabela 21), można zatem

domniemywać, że nastąpiło uruchomienie mechanizmu, który był wcześniej wielokrotnie stosowany w relacjach ze zwierzętami. Zjawisko to wymaga niewątpliwie dalszych badań.

Wyniki badania 1 (tabela 6) pozwoliły także na poparcie H4.A i B – status odbiorcy moralnego jest wspólnym mediatorem zależności pomiędzy fundamentami troski i autorytetu a przemocą instrumentalną wobec zwierząt w taki sposób, że efekt pośredni związku troski jest ujemny (H4.A), a efekt pośredni związku autorytetu dodatni (H4.B). Ponowne wystąpienie tych efektów w kolejnych dwóch badaniach 2 i 3 (tabele 10 i 16) pozwoliło na wykazanie powtarzalności, a zastosowane różne sposoby operacjonalizacji – na zwiększenie trafności zewnętrznej. Zgodność wyników z H4.A i B sugeruje, że obie przesłanki moralne były dla ludzi istotne, a konsekwencją mógł być zarówno sprzeciw wobec przemocy instrumentalnej, zależny od troski, jak i jej akceptacja, zależna od autorytetu. Oczywiście, taka struktura zależności prowadzić może, na poziomie indywidualnym, do powstania nieprzyjemnego dysonansu moralnego, ambiwalencji lub zagrożenia dla tożsamości moralnej (Cooper, 2007; Haslam i Loughnan, 2014; Konovsky i Jaster 1989; Laabs, 2011; Lowell, 2012; Shalvi i in. 2015; Weder i in., 2020), a na poziomie relacji społecznych - do obawy przed negatywną oceną społeczną (Boehm, 1999; Dunbar, 1996; Graham i in., 2013; Vollum i in., 2004).

Otrzymane w badaniach 1–3 wyniki analiz mediacji (rysunki 4, 5 i 6 oraz tabele 6, 10 i 16) interpretować możemy w kategoriach psychologicznych jako mechanizm, który ułatwia ustalenie własnych postaw i intencji (Bastian i in., 2012; Lowell, 2012; Shalvi i in. 2015; Rai i in., 2017). Dla zależności przemocy instrumentalnej od autorytetu ułatwieniem zapobiegającym nieprzyjemnym uczuciom i zagrożeniom tożsamości moralnej będzie obniżenie statusu odbiorcy moralnego zwierząt i ograniczenie przysługujących zwierzętom praw. Dzieje się tak, ponieważ w relacjach ze zwierzętami, w sytuacji konfliktu wartości, ludzie dewaluuują wartości ważne dla zwierząt, ich życie oraz status moralny (Aaltola, 2010; Cohen i in., 2009; Loughnan i in., 2010), czyli konstrukty odwołujące się do zdolności umysłowych zwierząt. Sugeruje to, że obniżenie statusu odbiorcy

moralnego zwierząt pozwala ludziom na unikanie odpowiedzialności za przemoc instrumentalną, ponieważ sprawcy moralni istnieją tylko wtedy, gdy istnieją odbiorcy moralni (Gray i Wegner, 2012, Waytz, Gray, i in., 2010).

Dla zależności przemocy instrumentalnej od troski mechanizm ten polega na podwyższeniu statusu zwierząt jako odbiorcy moralnego i poszerzeniu przysługujących zwierzętom praw. Jest to możliwe z uwagi na charakterystyczne dla troski współczucie, które dzięki związkom z empatią i wrażliwością (Hou i in., 2017; Moudatsou i in., 2020; Singer i Klimecki, 2014; Tamborini i in., 2012) pozwala na lepsze rozpoznawaniem zdolności doznaniowych zwierząt.

Niezależnie od kwestii mediacyjnej roli statusu odbiorcy moralnego, badania 2 i 3 (rysunki 5 i 6, tabele 10 i 16) umożliwiły też wykluczenie antropomorfizacji jako alternatywnego mechanizmu pośredniczącego pomiędzy fundamentami moralnymi i przemocą instrumentalną. Proponowana w H4.A i B mediacyjna rola statusu odbiorcy moralnego – mimo że uzasadniona teoretycznie – mogła budzić wątpliwości z uwagi na dowody empiryczne, wskazujące na rolę antropomorfizacji w zmniejszaniu przemocy wobec zwierząt (Butterfield i in., 2012; Niemyjska i in., 2018; Wang i Basso, 2019), oraz fakt, że oba konstrukty opierają się na percepcji umysłu. Wyniki badania 2 i 3 pozwoliły na rozstrzygnięcie tych wątpliwości. Mimo że antropomorfizacja i status odbiorcy moralnego były ze sobą silnie związane (tabela 9, $r = 0,74$, tabela 13, $r = 0,64$), pełniły w modelu odmienne funkcje. Dla statusu odbiorcy moralnego wykazano jego pośredniczącą rolę w wyjaśnianiu zależności pomiędzy fundamentami troski i autorytetu a przemocą, jednocześnie zaś antropomorfizacja nie pełniła takiej funkcji (tabele 10 i 16). Dodatkowo, badanie 4, przeprowadzone w schemacie eksperymentalnym, nie wykazało wpływu antropomorfizacji na przemoc instrumentalną (rysunek 7), pomimo wzrostu jej poziomu w grupach eksperymentalnych. Wyniki te są ważne między innymi ze względu na fakt, że odbiegają od tych uzyskiwanych we wcześniejszych pracach (Butterfield i in., 2012; Niemyjska i in., 2018; Wang i Basso, 2019). Badania i propozycje teoretyczne sugerowały, że silniejsza antropomorfizacja (rozumiana też

czasem jako personifikacja) wiązała się z przyznawaniem zwierzętom szerszych praw (Gouabault i in., 2011; Chauvet, 2020) oraz ograniczaniu przemocy (Bradshaw i Casey, 2007; Butterfield i in., 2012; Niemyjska i in., 2018; Wang i Basso, 2019).

Dyskutowana tu niespójność wyników projektu z wcześniejszymi badaniami może m.in. wynikać z faktu, że w dotychczasowych badaniach antropomorfizacji nie uwzględniano i nie kontrolowano statusu odbiorcy moralnego, a tym samym efekt antropomorfizacji mógł mieć charakter pozorny. Warto też zwrócić uwagę na fakt, że antropomorfizacja w tym projekcie badana była wobec zwierząt hodowlanych, a literatura opisuje ją jako bardziej charakterystyczną w odniesieniu do problematyki wegetarianizmu oraz relacji ze zwierzętami domowymi (Bradshaw i Casey, 2007; Butterfield i in., 2012; Niemyjska i in., 2018; Wang i Basso, 2019). W relacjach z udomowionymi psami i kotami tylko pewną ich część stanowi przemoc instrumentalna, a znaczna ich część zorientowana jest na maksymalizację szczęścia. Być może, znaczenie antropomorfizacji w relacjach człowiek–zwierzę może ujawniać się wyraźniej w takich właśnie okolicznościach, gdzie większość działań dotyczy dbania o szczęście zwierząt, a kwestie typowania moralnego (Gray, Wegner, 2009) stają się bardziej istotne w kontekście wyjaśniania zjawiska przemocy.

W nawiązaniu do powyższej refleksji dotyczącej odmienności relacji wobec zwierząt hodowlanych i domowych warto też zwrócić uwagę na proporcję wariacji wyjaśnianą przy zastosowaniu testowanych modeli. W badaniach korelacyjnych 1 i 2 testowany model wyjaśniał od 20% do 45% wariacji przemocy (rysunek 4 i 5) – najwięcej (35–45%) dla akceptacji przemocy wobec szkodników oraz zwierząt użytkowych, mniej (31%) dla uczestnictwa w przemocy (co dotyczyło wyłącznie zwierząt użytkowych), a najmniej (20%) dla domowych. Z jednej strony wyjaśnieniem niższej proporcji wyjaśnianej wariacji dla przemocy wobec zwierząt domowych mogło być niewielkie zróżnicowanie zmiennej zależnej (tabela 4), a tym samym mogło wystąpić niedoszacowanie wielkości efektu (Hallgren, 2018). Inną przyczyną jednak stanowić może uznawanie zwierząt domowych – psów i kotów - za członków rodziny (Konecki, 2005; Serpell,

1996) i specyficzna dla relacji z nimi więź (*human–animal bond*) oraz przywiązanie (*attachment*) (Martens i in., 2016; Serpell, 1996; Shore i in., 2005; Zilcha–Mano i in., 2011). Oznaczałoby to, że jest to kategoria zwierząt mających - z perspektywy psychologicznej - odrębny status i w konsekwencji, zachowaniami w tym obszarze rządzą nieco inne mechanizmy w większym stopniu uwzględniające znaczenie empatii w myśleniu moralnym (Teymoori i Shahrazad, 2012). Na gruncie tego samego mechanizmu można jednocześnie wyjaśnić słabość efektu autorytetu.

Dodatkowej interpretacji wymaga też niewątpliwie kwestia relatywnie niższej proporcji wyjaśnianej wariacji dla modeli przemocy mierzonej jako uczestnictwo i dotyczącej zwierząt użytkowych (model uczestnictwo – użytkowe, rysunek 4). Może on oznaczać, że o ile ludzie postrzegają zabijanie zwierząt na mięso jako przemoc, to w mniejszym stopniu dotyczy to samej konsumpcji mięsa, co powoduje rzadsze lub słabsze aktywizowanie fundamentów moralnych i percepcji umysłu w kontekście analizy własnych działań w tym obszarze. Argumentem za taką interpretacją są wyniki badań wskazujące na niski stopień wiedzy na temat pochodzenia produktów zwierzęcych i warunków, w jakich zwierzęta są hodowane w Polsce, a tym samym - nie łączenie jedzenia mięsa ze zjawiskiem przemocy (Henry, 2009; Kowalishyn i in., 2011). Ponadto, zgodnie z propozycją Ajzena i Fishbeina (Ajzen i Fishbein, 1977; Fishbein i Ajzen, 1975, 1980), postawy dotyczące przemocy wobec zwierząt odpowiadają za zachowania jedynie w ograniczonym zakresie. Jeśli zatem fundamenty moralne i status odbiorcy moralnego wyjaśniają 20–45% wariacji postaw (rysunki 4 i 5), należy oczekiwać jeszcze niższej proporcji wyjaśnionej wariacji w kontekście modelowania uczestnictwa w przemocy.

Analiza pozapsychologicznych uwarunkowań przemocy dotyczyła dwóch - najczęściej uwzględnianych w badaniach społecznych – zmiennych socjodemograficznych, czyli płci i wieku. Zrealizowane w ramach pracy analizy potwierdziły (rysunki 4, 5 i 6), że kobiety mają bardziej prozwierzęce postawy (Daly i Morton, 2006; Driscoll, 1992; Taylor i Signal, 2005). Wyjaśnień bardziej prozwierzęcej postawy kobiet niż mężczyzn jest wiele. Różnica ta wynikać może m.in. z

wyższego poziomu empatii (Han i in., 2008; Landazabal, 2009), kulturowych uwarunkowań przypisujących kobietom role opiekuńcze (Gębuś, 2015; Wood, 1994), oraz wyższego poziomu agresji u mężczyzn (Burton i in., 2007; Lightdale i Prentice, 1994). Odmienności te mogą też być pochodną różnorodnej interpretacji konkretnych zachowań czy zjawisk i przypisywania odmiennej wagi konkretnym zachowaniom – to, co mężczyźni uznają jedynie za zaniedbywanie, kobiety mogą spozstrzegać jako czyny o większej wadze czy większą krzywdę zwierząt (Henry, 2009).

Analizy dotyczące drugiej pozapsychologicznej zmiennej wykazały, że wiek uczestników nie był istotny w testowanych modelach (s. 61, 71, 81). Mimo że niektórzy autorzy wskazywali, że wiek może być tu ważną zmienną (Binngießer i in., 2013; María, 2006), zaobserwowane przez w projekcie zależności sugerują, że różnice związane z wiekiem są w pełni wyjaśniane przez uwzględnione już w modelach zmienne psychologiczne dotyczące sfery fundamentów i percepcji umysłu. Warto też zaznaczyć, że dane literaturowe dotyczące tego problemu dotyczyły przede wszystkim różnic obserwowanych u dzieci, co sugeruje istotną rolę procesów takich jak rozwój moralny oraz edukacja i wychowanie, a zatem - zjawisk wykraczających poza zakres niniejszej pracy.

W ramach testowania stabilności wyników, wszystkie testowane modele oszacowano wielokrotnie (*multiverse analysis*, Steegen i in., 2016), m.in. powtarzając analizy dla danych niefiltrowanych oraz w modelach bez uwzględniania płci (załączniki A, C, D i G). Uzyskane w nich wyniki nie odbiegają w istotny sposób od wyników dla danych filtrowanych, co wskazuje na stabilność wzorca wyników i jego niewielką wrażliwość na wybory analityczne (Schönbrodt i Perugini, 2013). Wyniki badania 2 dla danych niefiltrowanych (załącznik C, rysunek C.1. i tabela C.1) pokazują analogiczny kierunek i siłę zależności pomiędzy zmiennymi, jak w modelu dla danych odfiltrowanych, a zakres wyjaśnianej wariancji pozostaje bez zmian (rysunek 5, tabela 10). W badaniu 3 wyniki dla danych niefiltrowanych (załącznik D, rysunek D.1) pokazują niższy procent wyjaśnianej wariancji niż w modelu dla danych odfiltrowanych (rysunek 6). Mimo że w

grupie mundurowi wystąpiły różnice zarówno w autorytecie, jak i sprawiedliwości, to jak wykazały wyniki badania 1 (tabela 5) sprawiedliwość nie przewiduje przemocy instrumentalnej. Tym samym zależności wykazane w analizie regresji i mediacji (rysunek D.1, tabela D.3) można interpretować jako efekt wyższego autorytetu i pokrywające się z wynikami dla modelu liczonego z danych odfiltrowanych (rysunek 6, tabela 16). Wyniki badania 4 dla danych niefiltrowanych (załącznik G, rysunek G.1 i tabela G.3) potwierdzają kierunek zależności pomiędzy statusem odbiorcy moralnego i przemocą instrumentalną, jednak z uwagi na dłuższy czas wypełniania ankiety, a tym samym mniejsze prawdopodobieństwo utrzymania się efektu manipulacji wyniki miały istotność nieco słabszą ($p = 0,079$) niż dla danych odfiltrowanych ($p < 0,05$). Sugeruje to, że w badaniu korelacyjnym i quasi-eksperymentalnym, przeprowadzonych na dużych próbach, odpowiedzi przypadkowe nie zakłócały ogólnych zależności (Schönbrodt i Perugini, 2013), a filtrowanie czasu wypełniania ankiety w badaniu eksperymentalnym pozwoliło na wykazanie zależności dotyczącej efektów manipulacji.

4.2. Ograniczenia badań i dalsze wskazania

Przedstawiona linia badań nie rozstrzyga oczywiście wszystkich wątpliwości teoretycznych dotyczących badanej problematyki. Zrealizowane badania mają też swoje – często wynikające immanentnie z natury zjawisk – ograniczenia metodologiczne. Tę część dyskusji rozpoczyna refleksja nad drugim z tych obszarów.

Choć z przyczyn metodologicznych podjęto próby manipulacji fundamentami moralnymi, nie odniosły one skutku (załącznik B), a tym samym weryfikacja zależności przyczynowo-skutkowej w schemacie eksperymentalnym pomiędzy fundamentami moralnymi – statusem odbiorcy moralnego i przemocą instrumentalną – nie była możliwa. Postulat dotyczący kierunku zależności pomiędzy fundamentami moralnymi a przemocą i percepcją umysłu ma swoje uzasadnienie głównie na poziomie teoretycznym. Wielu autorów (De Waal, 2013; Graham i in., 2013; Haidt, 2014; Krebs, 2008) wskazuje, że moralność intuicyjna, jako adaptacja ewolucyjna, jest

sposobem, a nie konsekwencją rozstrzygnięcia konfliktów w obrębie grupy i służy lepszemu funkcjonowaniu tych grup oraz wzmocnieniu więzi interpersonalnych. Po drugie, w literaturze przedmiotu podkreślane jest, że funkcję moralności stanowi wyznaczanie granic dla egoizmu (Broom, 2006, 2014; Darwin, 1928; De Waal, 2010, 2013; Høgh–Olesen, 2010) i przemocy (Haidt, 2007; Hauser, 2006; Rai i Fiske, 2012; Rai i in., 2017; Trivedi–Bateman, 2021; Turiel, 1983; Waytz, Gray i in, 2010; Wikström, 2014) w relacjach indywidualnych i grupowych. Po trzecie, ludzka moralność intuicyjna jest adaptacją ewolucyjną (De Waal, 2013; Graham i in., 2013; Haidt, 2014) na gruncie relacji międzyludzkich, pozwalającą na rozstrzygnięcia, co jest moralne, a co niemoralne. Jej funkcjonalność odnosi się do ochrony potomstwa, odwzajemniania przysług, funkcjonowania grup obronnych, wspólnot religijnych lub politycznych oraz utrzymywania zaufania w działaniach zespołowych (Graham i Haidt, 2012; Graham i in., 2013; Haidt, 2012). Aplikowanie jej w relacjach z innymi zwierzętami jest wtórne wobec tej pierwotnej funkcji i możliwe dzięki zautomatyzowanej, szybkiej dostępności reguł i aktywacji odpowiadających postawom moralnym emocji. Założenie odwrotne, że przemoc wobec zwierząt (lub percepcja ich umysłu) wpływa na fundamenty moralne dotyczące szerokiego spektrum relacji międzyludzkich, jest trudne do uzasadnienia. Tym bardziej „jeśli przyjmiemy, że relacje ze zwierzętami nie są dla większości ludzi centralnym problemem moralnym. Zasadna jest zatem interpretacja, że w testowanym modelu fundamenty moralne poprzedzają przemoc i percepcję umysłu, a nie odwrotnie. Należy jednak zaznaczyć, że dotyczy to poziomu fundamentów moralnych rozumianych jako cecha pozwalająca na w miarę stałą charakterystykę jednostki, a nie jako chwilowy stan aktywacji jednego z fundamentów – w tego typu okolicznościach ciągi przyczynowo-skutkowe układać się mogą zupełnie inaczej, jako determinowane sytuacyjnie, bardziej efemeryczne zależności, w których rozstrzygnięcie roli i porządku czasowego może być znacznie trudniejsze.

Kolejny obszar ograniczeń dotyczy trafności zewnętrznej. Po pierwsze, badano przemoc instrumentalną jedynie w odniesieniu do ptaków i ssaków, co oznacza, że generalizacja wyników na

inne zwierzęta jest ograniczona. Wskazane jest tym samym zweryfikowanie modelu w odniesieniu do innych zwierząt, w tym ryb, stawonogów, mięczaków i owadów. Zasadne byłoby również zweryfikowanie modelu w relacjach międzyludzkich. Dodatkowo, ze względu na odmienne wyniki dla zwierząt domowych, potrzebna jest weryfikacja znaczenia fundamentów moralnych, statusu odbiorcy moralnego i antropomorfizacji w odniesieniu do zapewnienia tym zwierzętom szczęścia.

Po drugie, ograniczeniem dotyczącym trafności zewnętrznej jest dobór prób, które tylko w badaniu 3 i 4 reprezentowały rozkład kobiet i mężczyzn oraz miejsca zamieszkania (miasto/wieś) w polskiej populacji. Pozostałe charakterystyki prób nie spełniały tego warunku, a większość uczestników badań 1 i 2 stanowiły kobiety. Ważne jest zatem przeprowadzenie badań na próbach lepiej reprezentujących polską populację oraz replikacja badań w innych krajach i odmiennych kulturach. Należy również podkreślić, że badania prowadzono wyłącznie na osobach dorosłych. W przypadku próby obejmującej dzieci i młodzież do 18. roku życia wiek mógłby mieć znaczenie jako związany z rozwojem moralnym (Gilligan, 1993, 1995; Kohlberg 1976, 1981), kształtowaniem się postaw wobec zwierząt (Binngießer i in., 2013; McGuire i in., 2022; Paul, 1996), nabywaniem wiedzy o zwierzętach i umiejętnością jej zastosowania w konkretnych przypadkach.

Trzecim ograniczeniem trafności zewnętrznej jest fakt, że pomiar przemocy instrumentalnej ograniczony było do postaw, intencji oraz uczestnictwa w systemie przemocy (zjadanie zwierząt i produktów odzwierzęcych), brak natomiast pomiaru przemocy jako zachowania skierowanego bezpośrednio wobec samych zwierząt. Ponieważ, z przyczyn etycznych, wykluczone jest uwzględnianie w badaniach – zwłaszcza eksperymentalnych – pomiaru rzeczywistej przemocy, dalsze badania dotyczące zwierząt powinny koncentrować się na badaniach retrospektywnych lub symulacjach komputerowych. Wskazane jest też podkreślenie, że o ile badanie postaw jako akceptacji i sprzeciwu wobec przemocy instrumentalnej jest niewystarczające z uwagi na fakt, że w ograniczonym zakresie determinuje zachowanie, to jednocześnie jest to siłą takich badań. Postawy są konstruktami łatwo dostępnymi poznawczo, w miarę trwałymi (Wojciszke, 2000) i dotyczą

szerokiego spektrum zachowań, podczas gdy same zachowania zależą od kontekstu sytuacyjnego zarówno po stronie zwierząt, jak i ludzi (Ajzen i Fishbein, 1977; Fazio i Towles-Schwen, 1999; Fishbein i Ajzen, 1975, 1980).

Z uwagi na niższy procent wyjaśnianej wariacji w badaniu quasi-eksperymentalnym (rysunek 6) i eksperymentalnym (rysunek 7), niż w badaniach 1 i 2 (rysunek 4 i 5) wskazana jest replikacja efektu wpływu statusu odbiorcy moralnego na przemoc instrumentalną oraz opracowanie manipulacji pozwalającej na uzyskanie większych różnic pomiędzy grupami eksperymentalnymi a kontrolną w poziomie statusu odbiorcy moralnego, by osiągnąć wyższą trafność wewnętrzną (Wojciszke, 2004).

Inne istotne ograniczenia pracy dotyczą narzędzi pomiarowych. Podskale *MFQ-PL* wykazywały niższą niż oczekiwano rzetelność (tabele 3, 8 i 12), a tym samym siły efektów w regresji i mediacji mogły być niedoszacowane (Kanyongo i in., 2007; Osborne, 2002). Dodatkowo w badaniu 4 pomiar przemocy instrumentalnej dokonywany był za pomocą *Animal Matrix*, a zatem na podstawie pojedynczej decyzji dotyczącej intencji przemocy. Biorąc powyższe zastrzeżenia pod uwagę, generalizacja wyników jest ograniczona. Dalsze badania powinny dotyczyć replikacji efektu wpływu statusu odbiorcy moralnego na akceptację i uczestnictwo w przemocy instrumentalnej, przy zastosowaniu silniejszej manipulacji, wolnej od efektu antropomorfizacji, oraz przy wykorzystaniu innych sposobów operacjonalizacji zmiennej zależnej.

Mając na uwadze odmienne niż we wcześniejszych badaniach (Butterfield i in., 2012; Niemyjska i in., 2018; Wang i Basso, 2019) znaczenie antropomorfizacji (rysunek 5, 6 i 7, tabele 10, 16 i 21), dalsze badania dotyczące funkcji, jaką pełni postrzeganie zdolności umysłowych (np. status odbiorcy moralnego i antropomorfizacja, personifikacja lub status sprawcy moralnego), wymagają pomiaru możliwie szerokiego spektrum tych zdolności, aby wykluczyć alternatywne wyjaśnienia i zależności pozorne, w szczególności fakt, że percepcja umysłu może pełnić różne funkcje w odniesieniu do różnych kategorii zwierząt. Nieco odmienne wyniki badania 1 (rysunek 4,

tabela 6) sugerują, by w dalszych badaniach dotyczących weryfikacji znaczenia fundamentów moralnych w przemocy wobec zwierząt domowych kontrolowano zarówno oba wymiary percepcji umysłu, jak i przywiązania do nich.

4.3. Znaczenie teoretyczne projektu

Przemoc wobec zwierząt była dotychczas tematem rzadko poruszonym w psychologii. W niniejszym projekcie podjęto ten temat ze względu na skalę i istotne konsekwencje zjawiska. Dane pokazują, że spożywania mięsa i nabiału jest współcześnie rekordowe – ludzie nigdy nie jedli tak dużo mięsa (Urbański, 2016), a w ciągu ostatnich 10 lat hodowano wielokrotnie więcej zwierząt niż liczba ludzi kiedykolwiek żyjących na ziemi (FAO, b.d.; Haub, 1995; Westing, 1981). Sugeruje to, że przemoc instrumentalna wobec zwierząt jest nadmiarowa, generująca krzywdę w skali nieproporcjonalnej do potrzeb zaspokajania głodu i konieczności przetrwania naszego gatunku.

Praca ta pozwoliła na wypełnienie luki w wiedzy dotyczącej relacji ludzi z innymi zwierzętami. Umożliwiła zrozumienie roli moralności intuicyjnej w przemocy instrumentalnej wobec zwierząt, wskazując, że może ona oznaczać zarówno wyższy – w przypadku kierowania się autorytetem – jak i niższy poziom przemocy instrumentalnej wobec zwierząt – w przypadku kierowania się troską. Ponieważ fundamenty moralne są konstruktami względnie trwałymi, poziom fundamentów w danej społeczności może być prognostykiem przemocy wobec zwierząt jako ich instrumentalnego użycia i społecznej akceptacji wobec takich praktyk. Na tej podstawie można przewidywać, że w społeczeństwach konserwatywnych (konserwatyzm polityczny, światopoglądowy i religijny) przemoc będzie wyższa niż w społeczeństwach liberalnych, ponieważ istotne są tam fundamenty wspólnotowe, odwrotnie niż w liberalnych, w których ważniejsze są fundamenty indywidualistyczne (Graham i in., 2009, 2013; Kivikangas i in., 2021). Należy jednak zaznaczyć, że proponowany przez autorów MFT podział na specyficzne dla konserwatystów fundamenty wspólnotowe oraz specyficzne dla liberałów fundamenty indywidualistyczne nie zawsze znajduje odzwierciedlenie w danych (Frimer i in., 2013; Kivikangas i in., 2021).

Ponadto projekt ujawnił, że dostrzeganie umysłu zwierząt nie jest prostą pochodną przynależności gatunkowej czy wiedzy jednostki na temat zdolności zwierząt, ale także moralności intuicyjnej oraz potrzeby uniknięcia negatywnych doznań płynących z dysonansu, ambiwalencji, zagrożenia tożsamości moralnej lub obaw przed społeczną oceną przemocy. W społeczeństwach silnie konserwatywnych lub silnie liberalnych status odbiorcy moralnego może nie pełnić pośredniej roli lub rola ta – z uwagi na niską wariację postaw – będzie mocno ograniczona. Polskie społeczeństwo, określane jako konserwatywno-liberalne i uznające zarówno wartości liberalne, jak konserwatywne (CBOS, 2021, Kantar Public, 2022), jest przykładem społeczeństwa, w którym toczy się gra moralna o granice przemocy. Dlatego percepcja umysłu i status odbiorcy moralnego mogą być szczególnie ważne. Dodatkowo percepcja umysłu może pełnić podobną funkcję w przypadku konfliktu płynącego z innych przesłanek (na przykład idealizmu i relatywizmu), co może lepiej wytłumaczyłoby sprzeczne wyniki wcześniejszych badań dotyczących etyki (Galvin i Herzog, 1992; Pasaribu i in., 2021; Wuensch i in., 2002).

Dodatkowo, wyniki badań wskazują, że fundamenty moralne opisane w MFT oraz status odbiorcy moralnego jako centralny konstrukt w teorii diadycznej moralności potocznej (Gray i Wegner, 2012) są ze sobą powiązane, jednak nie są tożsame. Wykazana w projekcie pośrednia rola statusu odbiorcy moralnego nie wyjaśnia w pełni wariacji przemocy instrumentalnej wynikającej z fundamentów moralnych – zarówno wspólnotowych jak i indywidualistycznych (tabele 10, 16). Dostarcza to argumentów w dyskusji wokół MFT (Graham, 2015; Gray i Keeney, 2015; Schein i Gray, 2015) pokazując, że ludzie jako realni lub potencjalni sprawcy moralni uwzględniają zarówno fundamenty moralne jak i status odbiorcy moralnego.

Kończąc opis znaczenia teoretycznego, warto podkreślić, że ujawniona funkcja statusu odbiorcy moralnego przy kontrolowaniu efektu antropomorfizacji rzuca nowe światło na wcześniejsze badania, wskazując, że rola antropomorfizacji w wyjaśnianiu przemocy wobec

zwierząt była - przynajmniej w niektórych badaniach - przeszacowana. Pozytywny związek antropomorfizacji i postaw dla zwierząt domowych prozwierzęcych wymaga weryfikacji.

4.4. Znaczenie praktyczne projektu

Podstawowe cele stworzonego przez autorkę projektu miały charakter poznawczy, co lokuje go w obszarze badań podstawowych. Nie oznacza to jednak, że uzyskane wyniki nie mają istotnego znaczenia praktycznego.

Po pierwsze, uzyskane wyniki mogą być wykorzystane w kontekście doboru osób pracujących ze zwierzętami. Wydaje się, że niski autorytet i wysoka troska powinny cechować osoby pracujące bezpośrednio ze zwierzętami oraz osoby decydujące o ich losie, warunkach życia, zamieszkania i hodowli. Ryzykowne byłoby jednak myślenie, że można w łatwy sposób wpłynąć na poziom tych fundamentów. Mimo że wykazywane są różnice w fundamentach w porównaniach kohort (Friesen, 2019), zmiany intraindywidualne raportowane w badaniach są stosunkowo niewielkie (Castilla–Estévez i Blázquez-Rincón, 2021).

Ponadto, wyniki badań wskazują, że – odmiennie niż w przypadku fundamentów moralnych – percepcja umysłu zwierząt jest płynna i podlega wahaniom. Z jednej strony daje to możliwości na polu edukacji i zwiększenia wiedzy o zdolnościach mentalnych zwierząt (co pozwoliłoby na ograniczenie przemocy), z drugiej strony, presja ze strony fundamentów moralnych może zakłócać bezpośrednie efekty tej edukacji. Sugeruje to jednak, że prozwierzęce programy edukacyjne powinny być lepiej dopasowane do specyfiki grupy, w której są realizowane, i m.in. uwzględniać przewidywany poziom fundamentów moralnych, mechanizmy uzasadniające akceptację lub sprzeciw wobec przemocy instrumentalnej.

Jednocześnie, wyniki sugerują, że w działaniach których celem jest poprawa dobrostanu zwierząt i zmniejszenie przemocy, szczególny nacisk powinien być położony na przekazywanie wiedzy oraz prezentowanie przykładów zdolności zwierząt do odczuwania emocji homeostatycznych – bólu, głodu, lęku, strachu, ochrony własnego życia i zdrowia (np. przez

unikanie negatywnych doznań), a także przeżywania przez zwierzęta emocji pierwotnych, wtórnych czy posiadanie przez nie świadomości i osobowości.

Projekt ma też znaczenie społeczne, ponieważ dotyczy przemocy wobec zwierząt, której rozmiar jest nieadekwatny do potrzeb ludzi. Zrozumienie mechanizmów dotyczących granic akceptowanej przemocy wobec zwierząt może stanowić punkt wyjścia dla redefinicji naszych relacji ze zwierzętami, ograniczenia hodowli i konsumpcji mięsa oraz produktów odzwierzęcych. Jest to szczególnie ważne, gdy zwiększającej się populacji ludzi coraz mocniej dotyczy problem zmian klimatycznych. Przy aktualnym sposobie produkcji żywności, opartej w dużym stopniu na hodowli zwierząt, szanse na zmniejszenie zużycia wody oraz emisji gazów cieplarnianych (szczególnie metanu) są mniejsze, ponieważ ten sektor gospodarki jest w istotnym stopniu źródłem problemu (Dangal i in., 2017; Naqvi i Sejian, 2011; Zhou i in., 2007). Ponadto, taki sposób produkcji żywności jest nie tylko przemocowy, ale także dużo mniej efektywny energetycznie niż produkcja żywności roślinnej. Szacunki podają, że 10% energii zmagazynowanej w roślinach przekształcane jest w materię organiczną następnego poziomu troficznego, czyli zwierząt spożywających rośliny, i zaledwie część energii zmagazynowanej w zwierzętach roślinożernych pozyskują ludzie w procesie konsumpcji zwierząt (Weiner, 2020). Straty energetyczne przy takim sposobie produkcji żywności versus produkcji opartej bezpośrednio na roślinach są zatem oczywiste, a ograniczenie populacji zwierząt hodowlanych w dobie zmian klimatycznych, problemów z wodą i zapewnieniem żywności – wskazane.

4.5. Konkluzje

Moralność w relacjach ze zwierzętami była tematem podejmowanym we wcześniejszej literaturze (np. Dunlap, 1989; Cohen i in., 2009; Galvin i Herzog, 1992), nie uwzględniano w niej jednak znaczenia moralności intuicyjnej. W niniejszej pracy w oparciu o teorię fundamentów moralnych (Graham i in., 2013), zweryfikowano znaczenie tego rodzaju moralności i wykazano, że

im wyższy poziom fundamentów wspólnotowych, szczególnie autorytetu, tym wyższa przemoc oraz pokazano efekt odwrotny dla indywidualistycznego fundamentu troski.

Dodatkowo, przeprowadzone w projekcie badania pozwoliły na ujawnienie, że wymiar doznaniowy percepcji umysłu zwierząt odpowiedzialny za status odbiorcy moralnego jest dla ludzi ważny w decyzjach moralnych. Pełni on funkcję ułatwiającą decyzje zależne od fundamentów moralnych troski i autorytetu, jako zmienna pośrednicząca. Choć przypisywanie zdolności umysłowych zwierzętom było we wcześniejszych pracach wskazywane jako czynnik wyjaśniający relacje człowieka ze zwierzętami (Bastian i in., 2012) i odwoływano się do zjawisk antropomorfizacji lub infrahumanizacji (np. Bilewicz i in., 2011; Bradshaw i Casey, 2007; Butterfield i in., 2012; Niemyjska i in., 2018; Wang i Basso, 2019; Wilkins i in., 2015), w niniejszej pracy, w celu lepszego zrozumienia zjawiska, zastosowano odmienną perspektywę i odwołano się do koncepcji Waytza, Graya i in. (2010), opisującej psychologiczne mechanizmy odpowiedzialne za typowanie moralne (Gray i Wegner, 2009, 2012). Założenia tej koncepcji znalazły wsparcie w uzyskanych wynikach, wskazujących, że percepcja wymiaru doznaniowego umysłu, czyli emocji, doznań, świadomości i osobowości, jest zmienną wyznaczającą granice przemocy. Zasadne jest zatem stwierdzenie Waytza, Graya i in. (2010), ale także Graya i Wegnera (2009, 2012), że percepcja doznaniowości wyznacza status odbiorcy moralnego i przysługujące jednostce prawa.

Ważnym – i niepojawiającym się we wcześniejszej literaturze przedmiotu – wynikiem ujawnionym w ramach badań jest wykazanie, że pomimo silnego związku pomiędzy percepcją dwóch wymiarów umysłu zwierząt (doznaniowego i sprawczego) ich funkcja jest znacząco odmienna (badanie 2, 3 i 4). W szczególności sugerowana we wcześniejszych publikacjach funkcja antropomorfizacji jako czynnika ograniczającego stosowanie przemocy (Bradshaw i Casey, 2007; Butterfield i in., 2012; Niemyjska i in., 2018; Wang i Basso, 2019) nie znajduje potwierdzenia w danych uzyskanych w badaniach autorki niniejszej rozprawy.

Bibliografia

- Aaltola, E. (2010). Animal ethics and the argument from absurdity. *Environmental Values*, 19(1), 79–98. <https://doi.org/10.3197/096327110X485392>
- Adamczyk, K., Mamzer, H (2019). Zniewolenie bydła domowego?. W: H. Mamzer, A. Żok (red.). *Bezpieczne czy zniewolone? Szkice o zwierzętach* (133 – 154). Epigram.
- Ajzen, I., Fishbein, M. (1977). Attitude-behavior relations: A theoretical analysis and review of empirical research. *Psychological bulletin*, 84(5), 888–918.
<https://doi.org/10.1037/0033-2909.84.5.888>
- Allen, J. J., Anderson, C. A. (2017). Aggression and violence: Definitions and distinctions. W: P. Sturmey (red.), *The Wiley handbook of violence and aggression* (s. 1–14).
<https://doi.org/10.1002/9781119057574.whbva001>
- Anderson, C. A., Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Annual review of psychology*, 53(1), 27–51. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135231>
- Animals' Angels. (2017) *Targi zwierząt w Polsce*.
<https://bi.im-g.pl/im/1/20276/m20276611,ANIMALMARKETSPOLAND-REPORT-2016-WEB-PL.pdf>
- Atari, M., Lai, M. H., Dehghani, M. (2020). Sex differences in moral judgements across 67 countries. *Proceedings of the Royal Society B*, 287(1937), 20201201.
<https://doi.org/10.1098/rspb.2020.1201>
- Attfield, R. (1987). Teaching environmental philosophy at a British University. *The Journal of Environmental Education*, 18(4), 15–18. <https://doi.org/10.1080/00958964.1987.9942743>
- Baczko–Dombo, A., Ogrocka, A (2008). Wolontariat, filantropia i 1%. Raport z badań 2007
<https://www.researchgate.net/publication/326741761>

- Baluška, F. (2016). Should fish feel pain? A plant perspective. *Animal Sentience*, 1(3), artykuł 16.
<https://doi.org/10.51291/2377-7478.1052>
- Bandura, A. (1990). Selective activation and disengagement of moral control. *Journal of social issues*, 46(1), 27–46. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1990.tb00270.x>
- Bandura, A., Barbaranelli, C., Caprara, G. V., Pastorelli, C. (1996). Mechanisms of moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(2), 364–374. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.71.2.364>
- Baratay, É. (2014). Tłum. P. Tarasewicz. *Zwierzęcy punkt widzenia: Inna wersja historii*. Wydawnictwo w Podwórku.
- Barthelemy, R. S., McCormick, M., Henderson, C. (2016). Gender discrimination in physics and astronomy: Graduate student experiences of sexism and gender microaggressions. *Physical Review Physics Education Research*, 12(2), artykuł 020119.
<https://doi.org/10.1103/PhysRevPhysEducRes.12.020119>
- Bastian, B., Loughnan, S., Haslam, N., Radke, H. R. (2012). Don't mind meat? The denial of mind to animals used for human consumption. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(2), 247–256. <https://doi.org/10.1177/014616721142429>
- Best, S. (2014). *The politics of total liberation: Revolution for the 21st century*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137440723>
- Białek, M. (2017). Mechanika moralności. Dylematy moralne i intuicyjne rozumienie dobra i zła. *Czasopismo Psychologiczne*, 3, 1, 9–19. <https://doi.org/10.14691/CP PJ.23.1.09>
- Bilewicz, M., Imhoff, R., Drogosz, M. (2011). The humanity of what we eat: Conceptions of human uniqueness among vegetarians and omnivores. *European Journal of Social Psychology*, 41(2), 201–209. <https://doi.org/10.1002/ejsp.766>

- Binngießer, J., Wilhelm, C., Randler, C. (2013). Attitudes toward animals among German children and adolescents. *Anthrozoös*, 26(3), 325–339.
<https://doi.org/10.2752/175303713X13697429463475>
- Bjerke, T., Kaltenborn, B. P. (1999). The relationship of ecocentric and anthropocentric motives to attitudes toward large carnivores. *Journal of Environmental psychology*, 19(4), 415–421.
<https://doi.org/10.1006/jevp.1999.0135>
- Boehm, C. (1999). *Hierarchy in the Forest. The Evolution of Egalitarian Behavior*. Harvard University Press.
- Böhme, G. (1998), tłum P. Domański. *Antropologia filozoficzna. Ujęcia pragmatyczne*. IFiS PAN.
- Bowd, A. D., Bowd, A. C. (1989). Attitudes toward the treatment of animals: A study of Christian groups in Australia. *Anthrozoös*, 3(1), 20–24. <https://doi.org/10.2752/089279390787057784>.
- Bradley, A., Mennie, N., Bibby, P. A., Cassaday, H. J. (2020). Some animals are more equal than others: Validation of a new scale to measure how attitudes to animals depend on species and human purpose of use. *PloS one*, 15(1), artykuł e0227948.
<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0227948>
- Bradshaw, J. W. S., Casey, R. A. (2007). Anthropomorphism and anthropocentrism as influences in the quality of life of companion animals. *Animal welfare*, 16(2), 149–154.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development*. Harvard University Press.
- Broom, D. M. (2006). The evolution of morality. *Applied Animal Behaviour Science*, 100(1–2), 20–28. <https://doi.org/10.1016/j.applanim.2006.04.008>
- Broom, D. M. (2014). *Sentience and animal welfare*. Cabi.
- Bulliet, R. W. (2005). *Hunters, herders, and hamburgers: the past and future of human-animal relationships*. Columbia University Press.

- Burton, L. A., Hafetz, J., Henninger, D. (2007). Gender differences in relational and physical aggression. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 35(1), 41–50.
<https://doi.org/10.2224/sbp.2007.35.1.41>
- Bushman, B. J., Huesmann, L. R. (2010). Aggression. W: S. T. Fiske, D. T. Gilbert, G. Lindzey (red.), *Handbook of social psychology* (5 edycja., s. 833–863). John Wiley & Sons.
- Buss, D. M., Duntley, J. D. (2011). The evolution of intimate partner violence. *Aggression and Violent Behavior*, 16(5), 411–419. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2011.04.015>
- Butterfield, M. E., Hill, S. E., Lord, C. G. (2012). Mangy mutt or furry friend? Anthropomorphism promotes animal welfare. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(4), 957–960.
<https://doi.org/10.1016/j.jesp.2012.02.010>
- Camilleri, L., Gill, P. R., Jago, A. (2020). The role of moral disengagement and animal empathy in the meat paradox. *Personality and Individual Differences*, 164, artykuł 110103.
<https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110103>
- Carp, F. M. (2000). *Elder abuse in the family: an interdisciplinary model for research*. Springer.
- Castilla–Estévez, D., Blázquez-Rincón, D. (2021). Age and Moral Foundations: A Meta-Analytic Approach. *The Spanish Journal of Psychology*, 24, artykuł E41.
<https://doi.org/10.1017/SJP.2021.35>
- CBOS (2021). *Poglądy polityczne młodych Polaków a płeć i miejsce zamieszkania*.
https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_028_21.PDF
- CBOS. (2006). *Ochrona zwierząt gospodarskich i domowych przed ptasią grypą*.
https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2006/K_074_06.PDF
- CBOS. (2014). *Zachowania Żywieniowe Polaków*.
https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2014/K_115_14.PDF

- Cembalo, L., Caracciolo, F., Lombardi, A., Del Giudice, T., Grunert, K. G., Cicia, G. (2016). Determinants of individual attitudes toward animal welfare-friendly food products. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 29(2), 237–254.
<https://doi.org/10.1007/s10806-015-9598-z>
- Charlesworth, T. E., Banaji, M. R. (2019). Patterns of implicit and explicit attitudes: I. Long-term change and stability from 2007 to 2016. *Psychological science*, 30(2), 174–192.
<https://doi.org/10.1177/0956797618813>
- Chauvet, D. (2020). Four kinds of nonhuman animal legal personification. *Global Journal Of Animal Law*, 8, 1–22.
- Cieciuch, J. (2013). Pomiar wartości w zmodyfikowanym modelu Shaloma Schwartza. *Psychologia Społeczna*, 8(24), 22–41.
- Clarke, N., Paul, E. S. (2019). Veterinary Students' Beliefs About Animal Sentience: What Role Does Gender Play?. *Anthrozoös*, 32(5), 581–595.
<https://doi.org/10.1080/08927936.2019.1645503>
- Cohen, N. E., Brom, F. W., Stassen, E. N. (2009). Fundamental moral attitudes to animals and their role in judgment: An empirical model to describe fundamental moral attitudes to animals and their role in judgment on the culling of healthy animals during an animal disease epidemic. *Journal of agricultural and environmental ethics*, 22(4), 341–359.
<https://doi.org/10.1007/s10806-009-9157-6>
- Cooper, J. (2007). *Cognitive dissonance: Fifty years of a classic theory*. SAGE Publications Ltd.
<https://dx.doi.org/10.4135/9781446214282>

- Cornish, A., Wilson, B., Raubenheimer, D., McGreevy, P. (2018). Demographics regarding belief in non-human animal sentience and emotional empathy with animals: a pilot study among attendees of an animal welfare symposium. *Animals*, 8(10), artykuł 174.
<https://doi.org/10.3390/ani8100174>
- Cosentino, A., Solano, A. (2012). Character Strengths: A Study of Argentinean Soldiers. *The Spanish Journal of Psychology*, 15(1), 199–215.
https://doi.org/10.5209/rev_SJOP.2012.v15.n1.37310
- Craig, A. D. (2003). A new view of pain as a homeostatic emotion. *Trends in neurosciences*, 26(6), 303–307. [https://doi.org/10.1016/S0166-2236\(03\)00123-1](https://doi.org/10.1016/S0166-2236(03)00123-1)
- Cudworth, E. (2015). Killing animals: Sociology, species relations and institutionalized violence. *The Sociological Review*, 63(1), 1–18. <https://doi.org/10.1111/1467-954X.12222>
- Curtin, D. (1999). Contextual moral vegetarianism. W: K.S. Walters, L. Portmess (red.), *Ethical Vegetarianism: From Pythagoras to Peter Singer*, (s. 241–246). State University of New York.
- Cushman, F. A., Young, L., Greene, J. D. (2010). Multi-system moral psychology. W: J. M. Doris, T. M. P. R. Group (red.), *The Oxford handbook of moral psychology* (s. 47–71). Oxford University Press
- Daly, B., Morton, L. L. (2006). An investigation of human-animal interactions and empathy as related to pet preference, ownership, attachment, and attitudes in children. *Anthrozoös* 19(2), 113–127. <https://doi.org/10.2752/089279306785593801>
- Danel, D., Pawłowski, B. (2009). Atrakcyjność a mechanizmy doboru płciowego i teoria sygnalizacji biologicznej. W: B. Pawłowski (red.), *Biologia atrakcyjności człowieka*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

- Dangal, S. R., Tian, H., Zhang, B., Pan, S., Lu, C., Yang, J. (2017). Methane emission from global livestock sector during 1890–2014: Magnitude, trends and spatiotemporal patterns. *Global Change Biology*, 23(10), 4147–4161. <https://doi.org/10.1111/gcb.13709>
- Darwin, C. (1928). *O pochodzeniu człowieka*. Biblioteka Dzieł Naukowych.
- De Waal, F. (2013). *Małpy i filozofowie: skąd pochodzi moralność?* Copernicus Center Press.
- De Waal, F. B. (2010). Morality and its relation to primate social instincts. W: H. Høgh-Olesen (red.), *Human Morality and Sociality: Evolutionary and Comparative Perspectives* (s. 31–57). Bloomsbury Publishing
- DeLeeuw, J., Aebersold, C., Galen, L., Stanton, V. (2007). Support for Animal Rights as a Function of Belief in Evolution, Religious Fundamentalism, and Religious Denomination, *Society & Animals*, 15(4), 353–363. <https://doi.org/10.1163/156853007X235528>
- DeWall, C. N., Anderson, C. A., Bushman, B. J. (2011). The general aggression model: Theoretical extensions to violence. *Psychology of Violence*, 1(3), 245–258. <https://doi.org/10.1037/a0023842>
- Dhont, K., Hodson, G., Costello, K., MacInnis, C. C. (2014). Social dominance orientation connects prejudicial human–human and human–animal relations. *Personality and Individual Differences*, 61, 105–108. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2013.12.020>
- Dhont, K., Hodson, G., Leite, A. C. (2016). Common ideological roots of speciesism and generalized ethnic prejudice: The social dominance human–animal relations model (SD–HARM). *European Journal of Personality*, 30(6), 507–522. <https://doi.org/10.1002/per.2069>
- Diamond, J. (2000). Strzelby, zarazki, maszyny. *Losy ludzkich społeczeństw*. Prószyński i S–ka.

- Dietz, T., Frisch, A. S., Kalof, L., Stern, P. C., Guagnano, G. A. (1995). Values and Vegetarianism: An Exploratory Analysis. *Rural Sociology*, 60(3), 533–542.
<https://doi.org/10.1111/j.1549-0831.1995.tb00589.x>
- Doliński, D. (2002). Wpływ społeczny a jakość życia. *Psychologia Jakości Życia*, 1 (1),. 35–52.
- Domański, H., Karpiński, Z., Przybysz, D., Straczuk, J. (2015). *Wzory jedzenia a struktura społeczna*. Wydawnictwo naukowe Scholar.
- Draheim, M. M., Rockwood, L. L., Guagnano, G., Parsons, E. C. M. (2011). The impact of information on students' beliefs and attitudes toward coyotes. *Human Dimensions of Wildlife*, 16(1), 67–72. <https://doi.org/10.1080/10871209.2011.536911>
- Driscoll, J. W. (1992). Attitudes toward animal use. *Anthrozoös*, 5(1), 32–39.
<https://doi.org/10.2752/089279392787011575>
- Dunbar, R. (1996). *Grooming, Gossip and the Evolution of Language*. Harvard University Pres.
- Dunlap, J. J. (1989). Moral reasoning about animal treatment. *Anthrozoös*, 2(4), 245–258.
<https://doi.org/10.2752/089279389787057894>
- Efferson, L., Glenn, A., Rimmel, R., Iyer, R. (2017). The influence of gender on the relationship between psychopathy and five moral foundations. *Personality and mental health*, 11(4), 335–343. <https://doi.org/10.1002/pmh.1395>
- Ellingsen, K., Zanella, A. J., Bjerås, E., Indrebø, A. (2010). The relationship between empathy, perception of pain and attitudes toward pets among Norwegian dog owners. *Anthrozoös*, 23(3), 231–243. <https://doi.org/10.2752/175303710X12750451258931>
- Epley, N., Waytz, A. (2010). Mind perception. W: S. T. Fiske, D. T. Gilbert i G. Lindzey (red.), *The handbook of social psychology*, (s. 498–541). Wiley.
<https://doi.org/10.1002/9780470561119.socpsy001014>

- Epley, N., Waytz, A., Cacioppo, J. T. (2007). On seeing human: A three-factor theory of anthropomorphism. *Psychological Review*, 114(4), 864–886.
<https://doi.org/10.1037/0033-295X.114.4.864>
- Farmer, S. J., Beehr, T. A., Love, K. G. (2003). Becoming an undercover police officer: A note on fairness perceptions, behavior, and attitudes. *Journal of organizational behavior: the international journal of industrial, occupational and organizational psychology and behavior*, 24(4), 373–387. <https://doi.org/10.1002/job.196>
- Faul, F., Erdfelder, E., Lang, A. G., Buchner, A. (2007). G*Power 3: A flexible statistical power analysis program for the social, behavioral, and biomedical sciences. *Behavior Research Methods*, 39, 175–191. <https://doi.org/10.3758/BF03193146>
- Fazio, R. H. (1990). Multiple processes by which attitudes guide behavior: The MODE model as an integrative framework. W: M. P. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology*, 23, 75–109. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60318-4](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60318-4)
- Fazio, R. H., Towles-Schwen, T. (1999). The MODE model of attitude-behavior processes. W: S. Chaiken i Y. Trope (red.), *Dual-process theories in social psychology* (s. 97–116). The Guilford Press.
- Feldman, F. (2000). Basic intrinsic value. *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 99(3), 319–346.
- Festinger, L. (2007). *Teoria dysonansu poznawczego*. PWN
- Fishbein, M., Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention and behavior: An introduction to theory and research*. Addison-Wesley.
- Fishbein, M., Ajzen, I. (1980). *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Prentice-Hall

- Food and Agriculture Organization of the United Nations (b.d.). *FAOStat. Crops and livestock products*. Pobrane 30 czerwca 2022 z: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL>
- Francuz, G. (2015). Czyje dobro się liczy?. *Studia Philosophica Wratislaviensia*, 10(4), 77–98.
- Freeman, C. P. (2008). *Struggling for ideological integrity in the social movement framing process: How US animal rights organizations frame values and ethical ideology in food advocacy communication*. University of Oregon.
- Friesen, A. (2019). Generational Change? The Effects of Family, Age, and Time on Moral Foundations. *The Forum*, 17(1), 121–140. <https://doi.org/10.1515/for-2019-0005>
- Frimer, J. A., Biesanz, J. C., Walker, L. J., MacKinlay, C. W. (2013). Liberals and conservatives rely on common moral foundations when making moral judgments about influential people. *Journal of personality and social psychology*, 104(6), 1040–1059. <https://doi.org/10.1037/a0032277>
- Fundacja Czarna Owca Pana Kota (2016). *Jak Polacy znęcają się nad zwierzętami? Raport z monitoringu sądów, prokuratur i policji, wersja rozszerzona*. <https://czarnaowca.org/wp-content/uploads/2016/03/CzarnaOwca-NMP-RAPORT-1.pdf>
- Furnham, A., McManus, C., Scott, D. (2003). Personality, empathy and attitudes to animal welfare. *Anthrozoös*, 16(2), 135–146. <https://doi.org/10.2752/089279303786992260>
- Galvin, S. L., Herzog Jr, H. A. (1992). Ethical ideology, animal rights activism, and attitudes toward the treatment of animals. *Ethics & Behavior*, 2(3), 141–149. https://doi.org/10.1207/s15327019eb0203_1
- Ganowicz–Bączyk, A. (2014). Systemowe ujęcie biosfery w etyce Edwarda Goldsmitha. *Studia Ecologiae et Bioethicae*, 1(12), 93–115.
- Garbarino, J. (1985). *Adolescent development: An ecological approach*. Merril Pub Co.

- Garbarino, J., Crouter, A. (1978). Defining the Community Context for Parent-Child Relations: The Correlates of Child Maltreatment. *Child Development*, 49(3), 604–616.
<https://doi.org/10.2307/1128227>
- Gawronski, B., Bodenhausen, G. V. (2014). Implicit and Explicit Evaluation : A Brief Review of the Associative – Propositional Evaluation Model. *Social and Personality Psychology Compass*, 8(8), 448–462. <https://doi.org/10.1111/spc3.12124>
- Gębuś, D. (2015). Być żoną i matką–opiekunką domowego ogniska? Rola rodzinna w wyobrażeniach młodych kobiet. *Wychowanie w Rodzinie*, 11(1), 81–94.
<https://doi.org/10.23734/wwr20151.81.094>
- Gilligan, C. (1993). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Harvard University Press.
- Gilligan, C. (1995). Moral orientation and moral development [1987]. W: W. Held (red.), *Justice and care* (s. 31–46). New York: Routledge.
- Glover, R. J., Natesan, P., Wang, J., Rohr, D., McAfee-Etheridge, L., Booker, D. D., Wu, M. (2014). Moral rationality and intuition: An exploration of relationships between the Defining Issues Test and the Moral Foundations Questionnaire. *Journal of Moral Education*, 43(4), 395–412.
<https://doi.org/10.1080/03057240.2014.953043>
- Gorelik, G., Shackelford, T. K., Weekes-Shackelford, V. A. (2012). Human violence and evolutionary consciousness. *Review of General Psychology*, 16(4), 343–356.
<https://doi.org/10.1037/a0027991>
- Gouabault, E., Dubied, A., Burton-Jeangros, C. (2011). Genuine Zoocentrism or Dogged Anthropocentrism? On the Personification of Animal Figures in the News. *Humanimalia*, 3(1), 77–100. <https://doi.org/10.52537/humanimalia.10059>

- Graça, J., Calheiros, M. M., Oliveira, A. (2016). Situating moral disengagement: Motivated reasoning in meat consumption and substitution. *Personality and Individual Differences*, 90, 353–364. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.11.042>
- Graham, J. (2015). Explaining Away Differences in Moral Judgment: Comment on Gray and Keeney (2015). *Social Psychological and Personality Science*, 6(8), 869–873. <https://doi.org/10.1177/1948550615592242>
- Graham, J., Haidt, J. (2012). Sacred values and evil adversaries: A Moral Foundations approach. W: P. Shaver i M. Mikulincer (red.), *The Social Psychology of Morality: Exploring the Causes of Good and Evil* (s. 11–32). APA Books. <https://doi.org/10.1037/13091-001>
- Graham, J., Haidt, J., Koleva, S., Motyl, M., Iyer, R., Wojcik, S. P., Ditto, P. H. (2013). Moral foundations theory: The pragmatic validity of moral pluralism. W: P. Devine, A. Plant (red.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 47, s. 55–130). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-407236-7.00002-4>
- Graham, J., Haidt, J., Motyl, M., Meindl, P., Iskiwitch, C., Mooijman, M. (2018). Moral foundations theory: On the advantages of moral pluralism over moral monism. W: K. Gray, J. Graham (red.), *Atlas of moral psychology* (s. 211–222). The Guilford Press.
- Graham, J., Haidt, J., Nosek, B. A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of personality and social psychology*, 96(5), 1029. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0015141>
- Graham, J., Nosek, B. A., Haidt, J. (2012). The moral stereotypes of liberals and conservatives: Exaggeration of differences across the political spectrum. *PloS one*, 7(12), e50092. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0050092>

- Graham, J., Nosek, B. A., Haidt, J., Iyer, R., Koleva, S., Ditto, P. H. (2011). Mapping the moral domain. *Journal of Personality and Social Psychology*, *101*(2), 366–385.
<https://doi.org/10.1037/a0021847>
- Gray, H. M., Gray, K., Wegner, D. M. (2007). Dimensions of mind perception. *Science*, *315*(5812), 619–619. <https://doi.org/10.1126/science.1134475>
- Gray, K., Jenkins, A. C., Heberlein, A. S., Wegner, D. M. (2011). Distortions of mind perception in psychopathology. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *108*(2), 477–479.
<https://doi.org/10.1073/pnas.1015493108>
- Gray, K., Keeney, J. E. (2015). Disconfirming Moral Foundations Theory on Its Own Terms: Reply to Graham (2015). *Social Psychological and Personality Science*, *6*(8), 874–877. <https://doi.org/10.1177/1948550615592243>
- Gray, K., Wegner, D. M. (2009). Moral typecasting: divergent perceptions of moral agents and moral patients. *Journal of personality and social psychology*, *96*(3), 505-520.
<https://doi.org/10.1037/a0013748>
- Gray, K., Wegner, D. M. (2012). Morality takes two: Dyadic morality and mind perception. W: M. Mikulincer, P. R. Shaver (red.), *The social psychology of morality: Exploring the causes of good and evil* (s. 109–127). American Psychological Association.
<https://doi.org/10.1037/13091-006>
- Greene, J. D., Nystrom, L. E., Engell, A. D, Darley, J. M., Cohen, J. D. (2004). The neural bases of cognitive conflict and control in moral judgment. *Neuron* *44*(2) 389–400.
<https://doi.org/10.1016/j.neuron.2004.09.027>

- Greenebaum, J. B. (2010). Training dogs and training humans: Symbolic interaction and dog training. *Anthrozoös*, 23(2), 129–141. <https://doi.org/10.2752/175303710X12682332909936>
- Greenwald, A. G., Banaji, M. R. (1995). Implicit social cognition: attitudes, self-esteem, and stereotypes. *Psychological review*, 102(1), 4–27.
- Grönlund, H. (2011). Identity and volunteering intertwined: Reflections on the values of young adults. *VOLUNTAS: International journal of voluntary and nonprofit organizations*, 22(4), 852–874. <https://doi.org/10.1007/s11266-011-9184-6>
- GUS (2020). *Rolnictwo w 2019 r.*
<https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rolnictwo-lesnictwo/rolnictwo/rolnictwo-w-2019-roku,3,16.html>
- GUS (2021). *Zwierzęta gospodarskie w 2020 roku.*
<https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rolnictwo-lesnictwo/produkcja-zwierzec-zwierzeta-gospodarskie/zwierzeta-gospodarskie-w-2020-roku,6,21.html>
- Hadarics, M., Kende, A. (2018). Moral foundations of positive and negative intergroup behavior: Moral exclusion fills the gap. *International Journal of Intercultural Relations*, 64, 67–76.
<https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2018.03.006>
- Haidt, J. (2001). The emotional dog and its rational tail: a social intuitionist approach to moral judgment. *Psychological review*, 108(4), 814–834.
<https://doi.org/10.1037/0033-295X.108.4.814>
- Haidt, J. (2007). The new synthesis in moral psychology. *science*, 316(5827), 998–1002.
<https://doi.org/10.1126/science.1137651>
- Haidt, J., (2014). *Prawy umysł. Smak Słowa.*

- Haidt, J., Graham, J. (2009). Planet of the Durkheimians, where community, authority, and sacredness are foundations of morality. W: J. Jost, A.C. Kay, H. Thorisdottir (red.), *Social and psychological bases of ideology and system justification* (s. 371–401). Oxford University Press.
- Haidt, J., Graham, J., Joseph, C. (2009). Above and below left–right: Ideological narratives and moral foundations. *Psychological Inquiry*, 20(2–3), 110–119.
<https://doi.org/10.1080/10478400903028573>
- Haidt, J., Koller, S. H., Dias, M. G. (1993). Affect, culture, and morality, or is it wrong to eat your dog? *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(4), 613–628.
<https://doi.org/10.1037/0022-3514.65.4.613>
- Hallgren, K. (2018). Restriction of range. W: B. Frey (red.), *The SAGE encyclopedia of educational research, measurement, and evaluation* (s. 1431–1431). SAGE Publications, Inc.,
<https://dx.doi.org/10.4135/9781506326139.n595>
- Hamby, S. (2017). On defining violence, and why it matters [Editorial]. *Psychology of Violence*, 7(2), 167–180. <https://doi.org/10.1037/vio0000117>
- Hamilton, M. (2006). Eating death: Vegetarians, meat and violence. *Food, Culture & Society*, 9(2), 155–177. <https://doi.org/10.2752/155280106778606053>
- Han, S., Fan, Y., Mao, L. (2008). Gender difference in empathy for pain: an electrophysiological investigation. *Brain research*, 1196, 85–93. <https://doi.org/10.1016/j.brainres.2007.12.062>
- Hardin, G. (1968). The Tragedy of the Commons. *Science* 162(3859), 1243–1248.
<https://doi.org/10.1126/science.162.3859.1243>

- Haslam, N., Bastian, B., Laham, S., Loughnan, S. (2012). Humanness, dehumanization, and moral psychology. W: M. Mikulincer, P. R. Shaver (red.), *The social psychology of morality: Exploring the causes of good and evil* (s. 203–218). American Psychological Association.
<https://doi.org/10.1037/13091-011>
- Haslam, N., Loughnan, S. (2014). Dehumanization and infrahumanization. *Annual review of psychology*, 65, 399–423. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010213-115045>
- Haub, C. (1995). How many people have ever lived on earth?. *Population today*, 23(2), 4–5.
- Hauser, M. (2006). *Moral minds: How nature designed a universal sense right and wrong*. HarperCollins
- Hawkins, R. D., Williams, J. M. (2016). Children’s beliefs about animal minds (Child-BAM): Associations with positive and negative child–animal interactions. *Anthrozoös*, 29(3), 503–519. <https://doi.org/10.1080/08927936.2016.1189749>
- Hawkins, R. D., Williams, J. M. (2017). Childhood attachment to pets: Associations between pet attachment, attitudes to animals, compassion, and humane behaviour. *International journal of environmental research and public health*, 14(5), artykuł 490.
<https://doi.org/10.3390/ijerph14050490>
- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. The Guilford Press.
- Heise, L. L. (1998). Violence against women: An integrated, ecological framework. *Violence against women*, 4(3), 262–290. <https://doi.org/10.1177/1077801298004003002>
- Heleski, C. R., Mertig, A. G., Zanella, A. J. (2006). Stakeholder attitudes toward farm animal welfare. *Anthrozoös*, 19(4), 290–307. <https://doi.org/10.2752/089279306785415439>

- Helios, J., Jedlecka, W. (2017). *Współczesne oblicza przemocy. Zagadnienia wybrane*. E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa.
- Henry, B. (2009). Can attitudes about animal neglect be differentiated from attitudes about animal abuse?. *Society & Animals*, 17(1), 21–37. <https://doi.org/10.1163/156853009X393747>
- Hernandez, T. K. (1990). Bias Crimes: Unconscious Racism in the Prosecution of "Racially Motivated Violence". *Yale Law Journal*, 845-864. <https://doi.org/10.2307/796640>
- Herzog, H. A., Betchart, N. S., Pittman, R. B. (1991). Gender, sex role orientation, and attitudes toward animals. *Anthrozoös*, 4(3), 184–191. <https://doi.org/10.2752/089279391787057170>
- Herzog, H. A., Mathews, S. (1997). Personality and attitudes toward the treatment of animals. *Society & animals*, 5(2), 169–175. <https://doi.org/10.1163/156853097X00060>
- Herzog, H., Grayson, S., McCord, D. (2015). Brief measures of the Animal Attitude Scale. *Anthrozoös*, 28 (1), 145–152. <https://doi.org/10.2752/089279315X14129350721894>
- Hiby, E. F., Rooney, N. J., Bradshaw, J. W. S. (2004). Dog training methods: their use, effectiveness and interaction with behaviour and welfare. *Animal Welfare*, 13(1), 63–70.
- Hills, A. M. (1995). Empathy and belief in the mental experience of animals. *Anthrozoös*, 8(3), 132–142. <https://doi.org/10.2752/089279395787156347>
- Hodson, G., Costello, K. (2018). Psychological implications of undervaluing animals: Dominance-based ideologies and systems of oppression. W: A. Matsuoka, J. Sorenson (red.), *Critical animal studies: Towards trans-species social justice* (s. 184–206). Rowman & Littlefield Int. Ltd.
- Hofer, J., Bond, M. H. (2008). Do implicit motives add to our understanding of psychological and behavioral outcomes within and across cultures. W: M.R. Sorrentino, S. Yamaguchi (red.), *Handbook of motivation and cognition across cultures* (s. 95–118). Academic Press Elsevier.

- Hoffer, T., Hargreaves-Cormany, H., Muirhead, Y., Meloy, J. R. (2018). *Violence in Animal Cruelty Offenders* (s. 21–23). Springer.
- Høgh–Olesen, H. (2010). Homo sapiens-Homo socius: A comparative analysis of human mind and kind. W: H. Høgh-Olesen (red.), *Human Morality and Sociality: Evolutionary and Comparative Perspectives* (s. 235 – 271). Bloomsbury Publishing
- Hoły-Łuczaj, M. (2018). Rzeczy użytkowe i kwestia ekstensjonizmu zobowiązań etycznych–wybrane problemy. *Studia Humanistyczne AGH*, 17(1), 85–99.
<http://dx.doi.org/10.7494/human.2018.17.1.85>
- Hou, X., Allen, T. A., Wei, D., Huang, H., Wang, K., DeYoung, C. G., Qiu, J. (2017). Trait compassion is associated with the neural substrate of empathy. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*, 17(5), 1018–1027. <https://doi.org/10.3758/s13415-017-0529-5>
- IMAS International. (2021). *Żywność wegańska trafia już do ponad 1/3 Polaków*.
<https://imas.pl/blog/zywnosc-weganska-trafia-juz-do-ponad-1-3-polakow/>
- Jarmakowski–Kostrzanowski, T., Jarmakowska–Kostrzanowska, L. (2016). Polska Adaptacja Kwestionariusza Moral Foundations Questionnaire (MFQ-PL). *Psychologia Społeczna*, 4(39), 489–508. <https://doi.org/10.7366/1896180020163908>
- Jegatheesan, B., Enders-Slegers, M. J., Ormerod, E., Boyden, P. (2020). Understanding the link between animal cruelty and family violence: the bioecological systems model. *International journal of environmental research and public health*, 17(9), 3116.
<https://doi.org/10.3390/ijerph17093116>
- Jylhä, K. M., Tam, K. P., Milfont, T. L. (2021). Acceptance of group-based dominance and climate change denial: A cross-cultural study in Hong Kong, New Zealand, and Sweden. *Asian Journal of Social Psychology*, 24(2), 198–207. <https://doi.org/10.1111/ajsp.12444>

Kahneman, D. (2012). *Pułapki myślenia: o myśleniu szybkim i wolnym*. Media Rodzina.

Kalof, L., Dietz, T., Stern, P. C., Guagnano, G. A. (1999). Social psychological and structural influences on vegetarian beliefs. *Rural Sociology*, 64(3), 500–511.

<https://doi.org/10.1111/j.1549-0831.1999.tb00364.x>

Kantar Public, (2022) Preferencje partyjne Polaków. Raport z badania realizowanego w ramach Barometru Opinii.

https://kantarpublic.com/download/topics/40/K51.2022_PrefPARLAM_O09-22.pdf

Kanyongo, G. Y., Brook, G. P., Kyei-Blankson, L., Gocmen, G. (2007). Reliability and statistical power: How measurement fallibility affects power and required sample sizes for several parametric and nonparametric statistics. *Journal of Modern Applied Statistical Methods*, 6(1), artykuł 9.

<https://doi.org/10.22237/jmasm/1177992480>

Katz, E. (1999). A pragmatic reconsideration of anthropocentrism. *Environmental Ethics*, 21(4), 377–390. <https://doi.org/10.5840/enviroethics19992144>

Keller, D. R. (2010). What is anthropocentrism? Introduction'. W: D. R. Keller (red.), *Environmental Ethics: The Big Questions* (s. 59–62). Wiley-Blackwell.

Kendall, H. A., Lobao, L. M., Sharp, J. S. (2006). Public concern with animal well-being: Place, social structural location, and individual experience. *Rural Sociology*, 71(3), 399–428.

<https://doi.org/10.1526/003601106778070617>

Kenny, D. A. (2017, February). MedPower: An interactive tool for the estimation of power in tests of mediation [Computer software]. <https://davidakenny.shinyapps.io/MedPower/>.

Kiesler, S., Goetz, J. (20-25 kwietnia, 2002). Mental models of robotic assistants [plakat]. *CHI'02 extended abstracts on Human Factors in Computing Systems* (s. 576–577).

<https://doi.org/10.1145/506443.506491>

- Kivikangas, J. M., Fernández-Castilla, B., Järvelä, S., Ravaja, N., Lönnqvist, J. E. (2021). Moral foundations and political orientation: Systematic review and meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 147(1), 55–94. <https://doi.org/10.1037/bul0000308>
- Klimski, T. (1984). Trzy etapy w historii definiowania osoby (Boecjusz, Tomasz, Kant). *Studia Philosophiae Christianae* 20/2, 232–238.
- Kłusek, B. (2002). Kwestionariusz Stylów Rozwiązywania Konfliktów. *Przegląd Psychologiczny* 15(1), 119–140.
- Knight, S., Vrij, A., Bard, K., Brandon, D. (2009). Science versus human welfare? Understanding attitudes toward animal use. *Journal of Social Issues*, 65(3), 463-483.
<https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2009.01609.x>
- Knight, S., Vrij, A., Cherryman, J., Nunkoosing, K. (2004). Attitudes towards animal use and belief in animal mind. *Anthrozoös*, 17(1), 43–62. <https://doi.org/10.2752/089279304786991945>
- Kocur, D., Pyszkowska, A. (26-27 września 2019). Nie czyń drugiemu, co zwierzowi niemiłe. Empatia i współczucie wobec ludzi i zwierząt a współczucie wobec samego siebie w kontekście fundamentów moralnych [referat]. IV Międzynarodowa Interdyscyplinarna Konferencja Naukowa z cyklu "Człowiek — Inny/Obcy Byt", Katowice, Poland.
- Kohlberg, L. (1981). *Essays on Moral Development, Vol. I: The Philosophy of Moral Development*. Harper & Row.
- Kohlberg, Lawrence (1976). Moral stages and moralization: The cognitive-developmental approach. W: T. Lickona, (red.), *Moral Development and Behavior: Theory, Research and Social Issues*. Rinehart and Winston.

- Koleva, S., Selterman, D., Iyer, R., Ditto, P., Graham, J. (2014). The moral compass of insecurity: Anxious and avoidant attachment predict moral judgment. *Social Psychological and Personality Science*, 5(2), 185–194. <https://doi.org/10.1177/1948550613490965>
- Konecki, K. T. (2005). *Ludzie i ich zwierzęta. Interakcjonistyczno-symboliczna analiza społecznego świata właścicieli zwierząt domowych*. Wydawnictwo naukowe SCHOLAR.
- Konovsky, M. A., Jaster, F. (1989). “Blaming the victim” and other ways business men and women account for questionable behavior. *Journal of Business Ethics*, 8(5), 391–398. <https://doi.org/10.1007/BF00381731>
- Kowaliszyn, B., Sitkowska, B., Mroczkowski, S. (2011). Źródła wiedzy konsumentów na temat warunków życia zwierząt gospodarskich [Sources of consumer knowledge about the living conditions of farm animals]. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu. Biologia i Hodowla Zwierząt*, (63), 159–168.
- Krebs, D. L. (2008). Morality: An evolutionary account. *Perspectives on psychological science*, 3(3), 149–172. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6924.2008.00072.x>
- Krebs, D. L., Denton, K. (2005). Toward a More Pragmatic Approach to Morality: A Critical Evaluation of Kohlberg's Model. *Psychological Review*, 112(3), 629–649. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.112.3.629>
- Krug, E. G., Mercy, J. A., Dahlberg, L. L., Zwi, A. B. (2002). The world report on violence and health. *The lancet*, 360(9339), 1083–1088. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(02\)11133-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(02)11133-0)
- Kulesza, W. (2017). Wpływowy kameleon: przegląd badań z zakresu mimikry w kontekście technik wpływu społecznego. *Psychologia Społeczna*, 12(40), 56–73. <https://doi.org/10.7366/1896180020174006>

- Laabs, C. (2011). Perceptions of moral integrity: contradictions in need of explanation. *Nursing ethics*, 18(3), 431–440. <https://doi.org/10.1177/0969733011398101>
- Landazabal, M. G. (2009). A comparative analysis of empathy in childhood and adolescence: Gender differences and associated socio-emotional variables. *International Journal of Psychology and psychological therapy*, 9(2), 217–235.
- Lejman, J. (2008). *Ewolucja ludzkiej samowiedzy gatunkowej. Dzieje prób zdefiniowania relacji człowiek–zwierzę*. Wydawnictwo UMCS.
- Lench, H. C., Taylor, A. B., & Bench, S. W. (2014). An alternative approach to analysis of mental states in experimental social cognition research. *Behavior Research Methods*, 46(1), 215–228. <https://doi.org/10.3758/s13428-013-0351-0>
- Leszczyński, A. (2020). *Ludowa historia Polski: historia wyzysku i oporu: Mitologia panowania*. Wydawnictwo WAB.
- Levinson, J. (2004). Intrinsic Value and the Notion of a Life. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 62(4), 319–329.
- Levy, N., Harmon-Jones, C., Harmon-Jones, E. (2018). Dissonance and discomfort: Does a simple cognitive inconsistency evoke a negative affective state? *Motivation Science*, 4(2), 95–108. <https://doi.org/10.1037/mot0000079>
- Lewicki, R., Hiam, A., Olander, K. (1998). *Pomyśl zanim powiesz*. Wydawnictwo Amber.
- Liddle, J. R., Shackelford, T. K., Weekes–Shackelford, V. A. (2012). Why can't we all just get along? Evolutionary perspectives on violence, homicide, and war. *Review of general psychology*, 16(1), 24–36. <https://doi.org/10.1037/a0026610>

- Lightbox, (b.d). *Wyniki badania Instytutu Badania Opinii Homo Homini dla LightBox, wrzesień 2013*. Pobrane 30 czerwca 2022 z: <https://www.lightbox.pl/poradnik-lightbox/zdrowe-odzywianie/wyniki-badania-instytutu-badania-opinii-homo-homini-dla-lightbox-wrzesien-2013>
- Lightdale, J. R., Prentice, D. A. (1994). Rethinking sex differences in aggression: Aggressive behavior in the absence of social roles. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20(1), 34–44. <https://doi.org/10.1177/0146167294201003>
- Lipovetsky, G. (2008). Postępująca zmiana istoty tego, co społeczne. W: P. Sztompka i M. Bogunia-Borowska (red.), *Socjologia codzienności*. Wydawnictwo Znak.
- Locke, J. (1955). *Rozważania dotyczące rozumu ludzkiego*. Warszawa: PWN
- Loughnan, S., Bratanova, B., Puvia, E. (2012). The meat paradox: How are we able to love animals and love eating animals? *In-Mind Italia*, 1, 15–18.
- Loughnan, S., Haslam, N., Bastian, B. (2010). The role of meat consumption in the denial of moral status and mind to meat animals. *Appetite*, 55(1), 156–159.
<https://doi.org/10.1016/j.appet.2010.05.043>
- Loughnan, S., Pina, A., Vasquez, E. A., Puvia, E. (2013). Sexual objectification increases rape victim blame and decreases perceived suffering. *Psychology of Women Quarterly*, 37(4), 455–461. <https://doi.org/10.1177/036168431348571>
- Lowell, J. (2012). Managers and moral dissonance: Self justification as a big threat to ethical management?. *Journal of Business Ethics*, 105(1), 17–25.
<https://doi.org/10.1007/s10551-011-0931-9>
- Lymbery, P., Oakeshott, I. (2014). *Farmagedon: rzeczywisty koszt taniego mięsa*. Białystok: Vivante.

- Maliszewski, N. (2011). *Dynamiczna teoria postaw: o relacji postaw jawnych i utajonych*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Maoz, I., McCauley, C. (2005). Psychological correlates of support for compromise: A polling study of Jewish-Israeli attitudes toward solutions to the Israeli-Palestinian conflict. *Political Psychology*, 26(5), 791–808. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2005.00444.x>
- María, G. A. (2006). Public perception of farm animal welfare in Spain. *Livestock Science*, 103(3), 250–256. <https://doi.org/10.1016/j.livsci.2006.05.011>
- Martens, P., Enders-Slegers, M. J., Walker, J. K. (2016). The emotional lives of companion animals: Attachment and subjective claims by owners of cats and dogs. *Anthrozoös*, 29(1), 73–88. <https://doi.org/10.1080/08927936.2015.1075299>
- McAneny, L. (1995). Annual honesty & ethics poll: Racial divisions evident in ratings of police, lawyers. *The Gallup Poll Monthly*, 362, 28–32.
- McEllistrem, J. E. (2004). Affective and predatory violence: A bimodal classification system of human aggression and violence. *Aggression and violent behavior*, 10(1), 1–30. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2003.06.002>
- McGuire, L., Palmer, S. B., Faber, N. S. (2022). The Development of Speciesism: Age-Related Differences in the Moral View of Animals. *Social Psychological and Personality Science*. <https://doi.org/10.1177/19485506221086182>
- Methorst, R., Roep, D., Verhees, F., Verstegen, J. (2016). Drivers for differences in dairy farmers' perceptions of farm development strategies in an area with nature and landscape as protected public goods. *Local Economy*, 31(5), 554–571. <https://doi.org/10.1177/0269094216655520>

- Moudatsou, M., Stavropoulou, A., Philalithis, A., Koukouli, S. (2020). The role of empathy in health and social care professionals. *Healthcare*, 8(1), artykuł 26.
<https://doi.org/10.3390/healthcare8010026>
- Munro, L. (2002). The Animal Activism of Henry Spira (1927-1998), *Society & Animals*, 10(2), 173–191. <https://doi.org/10.1163/156853002320292318>
- Murphy, P. E. (1998). Ethics in advertising: review, analysis, and suggestions. *Journal of Public Policy & Marketing*, 17(2), 316–319. <https://doi.org/10.1177/074391569801700215>
- Naqvi, S. M. K., Sejian, V. (2011). Global climate change: role of livestock. *Asian Journal of Agricultural Sciences*, 3(1), 19–25.
- Nichols, S., Mallon, R. (2006). Moral dilemmas and moral rules. *Cognition*, 100(3), 530–542.
<https://doi.org/10.1016/j.cognition.2005.07.005>
- Niemyjska, A., Cantarero, K., Byrka, K., Bilewicz, M. (2018). Too humanlike to increase my appetite: Disposition to anthropomorphize animals relates to decreased meat consumption through empathic concern. *Appetite*, 127, 21–27. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2018.04.012>
- Norton, B. G. (1984). Environmental ethics and weak anthropocentrism. *Environmental ethics*, 6(2), 131–148. <https://doi.org/10.5840/enviroethics19846233>
- Osborne, J. W. (2002). Effect sizes and the disattenuation of correlation and regression coefficients: Lessons from educational psychology. *Practical Assessment, Research, and Evaluation*, 8(1), artykuł 11. <https://doi.org/10.7275/0k9h-tq64>
- Pagani, C. (2015). Violence and complexity. *The Open Psychology Journal*, 8(1), 11–16.
<https://doi.org/10.2174/1874350101508010011>
- Page, K. M., Nowak, M. A. (2002). Empathy leads to fairness. *Bulletin of mathematical biology*, 64(6), 1101–1116. <https://doi.org/10.1006/bulm.2002.0321>

- Parrott, D. J. Giancola, P. R. (2007). Addressing “The criterion problem” in the assessment of aggressive behavior: Development of a new taxonomic system. *Aggression and Violent Behavior, 12*, 280–299. <http://dx.doi.org/10.1016/j.avb.2006.08.002>
- Parzuchowski, M., Bocian, K., Wojciszke, B. (2016). Od skrajności do codzienności: współczesna psychologia ocen moralnych. *Psychologia społeczna, 39*(4), 388–398.
- Pasaribu, D., Martens, P., Takwin, B. (2021). Do religious beliefs influence concerns for animal welfare? the role of religious orientation and ethical ideologies in attitudes toward animal protection amongst Muslim teachers and school staff in East Java, Indonesia. *PloS one, 16*(7), artykuł e0254880. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0254880>
- Patterson, C. (2002). *Eternal Treblinka: Our treatment of animals and the Holocaust*. Lantern Books.
- Paul, E. S. (1996). The representation of animals on children's television. *Anthrozoös, 9*(4), 169–181. <https://doi.org/10.2752/089279396787001400>
- Petriwskyj, A. M., Warburton, J. (2007). Motivations and barriers to volunteering by seniors: A critical review of the literature. *The International Journal of Volunteer Administration, 24*(6), 3–25.
- Petty, R. E., Tormala, Z. L., Briñol, P., Jarvis, W. B. G. (2006). Implicit ambivalence from attitude change: An exploration of the PAST model. *Journal of Personality and Social Psychology, 90*(1), 21–41. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.90.1.21>
- Phillips, C. J. C., McCulloch, S. (2005). Student attitudes on animal sentience and use of animals in society. *Journal of Biological Education, 40*(1), 17–24. <https://doi.org/10.1080/00219266.2005.9656004>

- Piazza, J., Ruby, M. B., Loughnan, S., Luong, M., Kulik, J., Watkins, H. M., Seigerman, M. (2015). Rationalizing meat consumption. The 4Ns. *Appetite*, 91, 114–128.
<https://doi.org/10.1016/j.appet.2015.04.011>
- Piątek, Z. (1998). Etyka środowiskowa. *Nowe spojrzenie na miejsce człowieka w przyrodzie*. Księgarnia Akademicka.
- Podberscek, A. L., Gosling, S. D. (2000). Personality research on pets and their owners: conceptual issue and review. W: A. L., Podberscek, E. S. Paul, J. A. Serpell. *Companion animals and us: Exploring the relationships between people and pets* (s. 143–167). Cambridge University Press.
- Potocka, A. (2022). The Moral Foundations of Care and Authority and the Perception of Animal Mind in Relation to Violence Against Animals. *Anthrozoös*, 35(1), 105–123.
<https://doi.org/10.1080/08927936.2021.1963547>
- Prince, M., Yaprak, A., Cleveland, M., Davies, M. A., Josiassen, A., Nechtelberger, A., Von Wallpach, S. (2020). The psychology of consumer ethnocentrism and cosmopolitanism: A five-country study of values, moral foundations, gender identities and consumer orientations. *International Marketing Review*, 37(6), 1013–1049.
<https://doi.org/10.1108/IMR-05-2019-0142>
- Rai, T. S., Fiske, A. P. (2012). Beyond harm, intention, and dyads: Relationship regulation, virtuous violence, and metarelational morality. *Psychological Inquiry*, 23(2), 189–193.
<https://doi.org/10.1080/1047840X.2012.670782>
- Rai, T. S., Valdesolo, P., Graham, J. (2017). Dehumanization increases instrumental violence, but not moral violence. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(32), 8511–8516.
<https://doi.org/10.1073/pnas.1705238114>

- Ramirez, J. M. (2016). Wprowadzenie. Agresja i agresywność. W: M. Farnicka, H. Liberska i D. Niewiedział (red). *Psychologia agresji. Wybrane problemy*, (s.11–24). PWN.
- Randler, C., Ballouard, J. M., Bonnet, X., Chandrakar, P., Pati, A. K., Medina-Jerez, W., Sahu, S. (2021). Attitudes toward animal welfare among adolescents from Colombia, France, Germany, and India. *Anthrozoös*, 34(3), 359–374.
<https://doi.org/10.1080/08927936.2021.1898212>
- Richards, E., Signal, T., Taylor, N. (2013). A different cut? Comparing attitudes toward animals and propensity for aggression within two primary industry cohorts—farmers and meatworkers. *Society & Animals*, 21(4), 395–413.
<https://doi.org/10.1163/15685306-12341284>
- Robinson Kurpius, S. E., Lucart, A. L. (2000). Military and civilian undergraduates: Attitudes toward women, masculinity, and authoritarianism. *Sex Roles*, 43(3), 255–265.
<https://doi.org/10.1023/A:1007085015637>
- Roguski, M. (2012). *Pets as pawns: The co-existence of animal cruelty and family violence*. Royal New Zealand Society for the Prevention of Cruelty to Animals.
<http://www.communityresearch.org.nz/wp-content/uploads/formidable/Pets-as-Pawns-Research-Report-Final.pdf>
- Rollin, B. E. (1990). Animal welfare, animal rights and agriculture. *Journal of animal science*, 68(10), 3456–3461. <https://doi.org/10.2527/1990.68103456x>
- Ross, T. (2006). Instrumental Racism: A Convenient Untruth. *Howard LJ*, 50.
- Rowan, A. N. (1993). Cruelty to animals. *Anthrozoös*, 6(4), 218–220.
<https://doi.org/10.2752/089279393787002169>

- Rowan, A. N. (1999). Cruelty and abuse to animals: A typology. W: F. R. Ascione, P. Arkow (red.), *Child abuse, domestic violence, and animal abuse: Linking the circles of compassion for prevention and intervention* (s. 328–34). Purdue University Press.
- Rubinstein, G. (2006). Authoritarianism among border police officers, career soldiers, and airport security guards at the Israeli border. *The Journal of Social Psychology, 146*(6), 751–761. <https://doi.org/10.3200/SOCP.146.6.751-761>
- Rudniański, J. (1997). Klasyfikacja, źródła i ocena przemocy w stosunkach międzyludzkich. Zarys ogólny, W: B. Hołyst (red.), *Przemoc w życiu codziennym* (s. 5–15). Cinderella Books.
- Sachdev, I., Bourhis, R. Y. (1985). Social categorization and power differentials in group relations. *European Journal of Social Psychology, 15*(4), 415–434. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420150405>
- Schein, C., & Gray, K. (2015). The Unifying Moral Dyad: Liberals and Conservatives Share the Same Harm-Based Moral Template. *Personality and Social Psychology Bulletin, 41*(8), 1147–1163. <https://doi.org/10.1177/0146167215591501>
- Schiamberg, L. B., Gans, D. (1999). An ecological framework for contextual risk factors in elder abuse by adult children. *Journal of Elder Abuse & Neglect, 11*(1), 79–103. https://doi.org/10.1300/J084v11n01_05
- Schönbrodt, F. D., Perugini, M. (2013). At what sample size do correlations stabilize?. *Journal of Research in Personality, 47*(5), 609–612. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2013.05.009>
- Schröder, M. J., McEachern, M. G. (2004). Consumer value conflicts surrounding ethical food purchase decisions: a focus on animal welfare. *International Journal of Consumer Studies, 28*(2), 168–177. <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2003.00357.x>

- Schulkin, J. (2003). *Rethinking homeostasis: Allostatic regulation in physiology and pathophysiology*. MIT Press.
- Schwartz, S. H. (2007). Basic human values: Theory, measurement, and applications. *Revue française de sociologie*, 47(4), 929–968.
- Schwartz, S.H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. W: M. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology* (t. 25, s. 1–65). Academic Press.
- Serpell, J. A. (1996). Evidence for an association between pet behavior and owner attachment levels. *Applied Animal Behaviour Science*, 47(1–2), 49–60.
[https://doi.org/10.1016/0168-1591\(95\)01010-6](https://doi.org/10.1016/0168-1591(95)01010-6)
- Serpell, J. A. (2003). Anthropomorphism and anthropomorphic selection—beyond the "cute response". *Society & Animals*, 11(1), 83–100. <https://doi.org/10.1163/156853003321618864>
- Serpell, J. A. (2009). Having our dogs and eating them too: Why animals are a social issue. *Journal of Social Issues*, 65(3), 633–644. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2009.01617.x>
- Serrano–Durá, J., Serrano-Durá, A., Martínez-Bello, V. E. (2019). Youth perceptions of violence against women through a sexist chant in the football stadium: An exploratory analysis. *Soccer & Society*, 20(2), 252–270. <https://doi.org/10.1080/14660970.2017.1302935>
- Shalvi, S., Gino, F., Barkan, R., & Ayal, S. (2015). Self-Serving Justifications: Doing Wrong and Feeling Moral. *Current Directions in Psychological Science*, 24(2), 125–130. <https://doi.org/10.1177/0963721414553264>
- Shapiro, K. (1994). The caring sleuth: Portrait of an animal rights activist. *Society & Animals*, 2(2), 145–165. <https://doi.org/10.1163/156853094X00153>

- Shore, E. R., Douglas, D. K., Riley, M. L. (2005). What's in it for the companion animal? Pet attachment and college students' behaviors toward pets. *Journal of Applied Animal Welfare Science*, 8(1), 1–11. https://doi.org/10.1207/s15327604jaws0801_1
- Shweder, R. A., Mahapatra, M., Miller, J. (1990). Culture and moral development. W: J. Stigler, R. Schweder, G. Herdt (red.), *Cultural Psychology: Essays on Comparative Human Development* (s. 130–204). Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9781139173728.005>
- Shweder, R. A., Much, N. C., Mahapatra, M., Park, L. (1997). The "big three" of morality (autonomy, community, divinity) and the "big three" explanations of suffering. W: A. M. Brandt, P. Rozin (red.), *Morality and health*, (s. 119–172). New York: Rutledge.
- Sidanius, J., Haley, H., Molina, L., Pratto, F. (2007). Vladimir's choice and the distribution of social resources: A group dominance perspective. *Group processes & intergroup relations*, 10(2), 257–265. <https://doi.org/10.1177/1368430207074732>
- Signal, T. D., Taylor, N. (2007). Attitude to animals and empathy: Comparing animal protection and general community samples. *Anthrozoös*, 20(2), 125–130.
<https://doi.org/10.2752/175303707X207918>
- Singer, P. (1995). *Animal liberation*. Pimlico.
- Singer, P. (2007). *Etyka praktyczna*. Książka i Wiedza
- Singer, T., Klimecki, O. M. (2014). Empathy and compassion. *Current Biology*, 24(18), R875–R878. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2014.06.054>
- Smith, I. H., Aquino, K., Koleva, S., Graham, J. (2014). The moral ties that bind... even to out-groups: The interactive effect of moral identity and the binding moral foundations. *Psychological science*, 25(8), 1554–1562. <https://doi.org/10.1177/09567976145344>

- Stastna, K. (2021). The Impact of the Moral Foundations Arguments on Early Adolescents. *Ethics in Progress* 12(1), 95–103. <https://doi.org/10.14746/eip.2021.1.8>
- Steege, S., Tuerlinckx, F., Gelman, A., Vanpaemel, W. (2016). Increasing transparency through a multiverse analysis. *Perspectives on Psychological Science*, 11(5), 702–712. <https://doi.org/10.1177/1745691616658637>
- Stuart, T. (2011). *Bezkrwawa rewolucja: Historia wegetarianizmu od 1600 do współczesności*. WAB.
- Su, B., Zhang, C., Martens, P. (2021). Attitudes in China, Japan, and the Netherlands toward the Use of Animals in Medical Research. *Anthrozoös*, 1–14. <https://doi.org/10.1080/08927936.2021.1999609>
- Szlendak, T., Kozłowski, T. (2008). *Naga małpa przed telewizorem: popkultura w świetle psychologii ewolucyjnej*. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Środa, M. (2020). *Obcy, inny, wykluczony*. Wydawnictwo Słowo/Obraz Terytoria.
- Tajfel, H. (1970). Experiments in Intergroup Discrimination. *Scientific American*, 223(5), 96–103. <http://www.jstor.org/stable/24927662>
- Tamborini, R., Eden, A., Bowman, N. D., Grizzard, M., Lachlan, K. A. (2012). The influence of morality subcultures on the acceptance and appeal of violence. *Journal of Communication*, 62(1), 136–157. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2011.01620.x>
- Tamioso, P.R., Rucinke D.S., Miele, M., Boissy, A., Molento, CFM (2018). Perception of animal sentience by Brazilian and French citizens: The case of sheep welfare and sentience. *PLoS ONE* 13(7), artykuł e0200425. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0200425>

- Tamul, D., Elson, M., Ivory, J. D., Hotter, J. C., Lanier, M., Wolf, J., Martinez-Carrillo, N. I. (2020). Moral foundations' methodological foundations: A systematic analysis of reliability in research using the moral foundations questionnaire. <https://psyarxiv.com/shcgv/>.
<https://doi.org/10.31234/osf.io/shcgv>
- Taylor, N., Signal, T. (2006). Attitudes to Animals: Demographics Within a Community Sample, *Society & Animals*, 14(2), 147–157. <https://doi.org/10.1163/156853006776778743>
- Taylor, N., Signal, T. D. (2005). Empathy and attitudes to animals. *Anthrozoös*, 18(1), 18–27.
<https://doi.org/10.2752/089279305785594342>
- Taylor, N., Signal, T. D. (2009). Pet, pest, profit: Isolating differences in attitudes towards the treatment of animals. *Anthrozoös*, 22(2), 129–135.
<https://doi.org/10.2752/175303709X434158>
- Taylor, P. W. (1986). *Respect for nature. A theory of environmental ethics*. Princeton.
- Templer, D. I., Salter, C. A., Dickey, S., Baldwin, R., Veleber, D. M. (1981). The construction of a pet attitude scale. *The Psychological Record*, 31(3), 343–348.
<https://doi.org/10.1007/BF03394747>
- Teymoori, A., Shahrazad, W. (2012). Relationship between mother, father, and peer attachment and empathy with moral authority. *Ethics & Behavior*, 22(1), 16–29.
<https://doi.org/10.1080/10508422.2012.638820>
- Thacher, D., Rein, M. (2004). Managing value conflict in public policy. *Governance*, 17(4), 457–486. <https://doi.org/10.1111/j.0952-1895.2004.00254.x>
- Thaler, R. H., Sunstein, C. R. (2017). *Impuls. Jak podejmować właściwe decyzje dotyczące zdrowia, dobrobytu I szczęścia*. Zysk i s-ka.

- Tomasevic, I., Bahelka, I., Čítek, J., Čandek-Potokar, M., Djekić, I., Getya A., Guerrero, L., Ivanova S., Kušec, G., Nakov, D., Sołowiej, B., Stoica, M., Szabó, C., Tudoreanu, L., Weiler U, Font-i-Furnols M. (2020). Attitudes and beliefs of eastern european consumers towards animal welfare. *Animals*, 10(7), 1220. <https://doi.org/10.3390/ani10071220>
- Towarzystwo Opieki nad Zwierzętami w Polsce. (2020). Raport. Stop Przemytowi zwierząt! Kupuj odpowiedzialnie. <http://www.psitulmnie.pl/admin/download/468.pdf>
- Trivedi–Bateman, N. (2021). The combined roles of moral emotion and moral rules in explaining acts of violence using a situational action theory perspective. *Journal of interpersonal violence*, 36(17–18), 8715–8740. <https://doi.org/10.1177/0886260519852634>
- Tulloch, L., Judge, P. (2018). Bringing the calf back from the dead: video activism, the politics of sight and the New Zealand dairy industry. *Video Journal of Education and Pedagogy*, 3(1), 1–20. <https://doi.org/10.1186/s40990-018-0021-3>
- Turiel, E. (1983). *The development of social knowledge: morality and convention*. Cambridge University Press.
- Valros, A., Hänninen, L. (2018). Animal ethical views and perception of animal pain in veterinary students. *Animals*, 8(12), artykuł 220. <https://doi.org/10.3390/ani8120220>
- Van Gestel, L. C., Adriaanse, M. A., De Ridder, D. T. D. (2020). Do nudges make use of automatic processing? Unraveling the effects of a default nudge under type 1 and type 2 processing. *Comprehensive Results in Social Psychology*, 1–21. <https://doi.org/10.1080/23743603.2020.1808456>
- van Herwijnen, I. R., van der Borg, J. A., Naguib, M., Beerda, B. (2020). Dog-Directed Parenting Styles Mirror Dog Owners' Orientations Toward Animals. *Anthrozoös*, 33(6), 759–773. <https://doi.org/10.1080/08927936.2020.1824657>

- Vasquez, K., Oswald, D. L., Hammer, A. (2019). Being dishonest about our prejudices: Moral dissonance and self-justification. *Ethics & Behavior*, 29(5), 382–404.
<https://doi.org/10.1080/10508422.2019.1568877>
- Vittersø, J., Kaltenborn, B. P., Bjerke, T. (1998). Attachment to livestock and attitudes toward large carnivores among sheep farmers in Norway. *Anthrozoös*, 11(4), 210–217.
<https://doi.org/10.2752/089279398787000490>
- Vollum, S., Longmire, D., Buffington-Vollum, J. (2004). Moral disengagement and attitudes about violence toward animals. *Society & Animals*, 12(3), 209–235.
<https://doi.org/10.1163/1568530042880668>
- Walters, E. T. (2018). Defining pain and painful sentience in animals. *Animal Sentience* 3(21), artykuł 14. <https://doi.org/10.51291/2377-7478.1360>
- Wang, F., Basso, F. (2019). “Animals are friends, not food”: Anthropomorphism leads to less favorable attitudes toward meat consumption by inducing feelings of anticipatory guilt. *Appetite*, 138, 153–173. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2019.03.019>
- Warren, M. A. (1997). *Moral status: Obligations to persons and other living things*. Oxford University Press.
- Waytz, A., Cacioppo, J., Epley, N. (2010). Who Sees Human?: The Stability and Importance of Individual Differences in Anthropomorphism. *Perspectives on Psychological Science*, 5(3), 219–232. <https://doi.org/10.1177/1745691610369336>
- Waytz, A., Gray, K., Epley, N., Wegner, D. M. (2010). Causes and consequences of mind perception. *Trends in cognitive sciences*, 14(8), 383–388.
<https://doi.org/10.1016/j.tics.2010.05.006>

- Weder, F., Tungarat, A., Lemke, S. (2020). Sustainability as Cognitive “Friction”: A Narrative Approach to Understand the Moral Dissonance of Sustainability and Harmonization Strategies. *Frontiers in Communication*, 5, artykuł 8.
<https://doi.org/10.3389/fcomm.2020.00008>
- Weiner, J. (2020). *Życie i ewolucja biosfery Podręcznik ekologii ogólnej*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Westing, A. H. (1981). A note on how many humans that have ever lived. *BioScience*, 31(7), 523–524. <https://doi.org/10.2307/1308496>
- Wikström, P. O. H. (2014). Why crime happens: A situational action theory. *Analytical sociology: Actions and networks*, 74–94. <https://doi.org/10.1002/9781118762707.ch03>
- Wilkie, R. (2005). Sentient commodities and productive paradoxes: the ambiguous nature of human–livestock relations in Northeast Scotland. *Journal of Rural Studies*, 21(2), 213–230.
<https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2004.10.002>
- Wilkins, A. M., McCrae, L. S., McBride, E. A. (2015). Factors affecting the human attribution of emotions toward animals. *Anthrozoös*, 28(3), 357–369.
<https://doi.org/10.1080/08927936.2015.1052270>
- Wilson, M. L., Wallauer, W. R., Pusey, A. E. (2004). New cases of intergroup violence among chimpanzees in Gombe National Park, Tanzania. *International Journal of Primatology*, 25(3), 523–549. <https://doi.org/10.1023/B:IJOP.0000023574.38219.92>
- Włodarczyk, J. (2017). Be more dog: The human–Canine relationship in contemporary dog-training methodologies. *Performance Research*, 22(2), 40–47.
<https://doi.org/10.1080/13528165.2017.1315962>

- Włodarczyk, J. (2018). *Genealogy of Obedience: Reading North American Pet Dog Training Literature, 1850s-2000s*. Boston: Brill.
- Wojciszke, B. (2000) Postawy i ich zmiana. W: J.Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki, Tom 3, Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej* (s.79–106). Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Wojciszke, B. (2004). Systematycznie Modyfikowane Autoreplikacje: logika programu badań empirycznych w psychologii. W: J. Brzeziński (red.), *Metodologia badań psychologicznych. Wybór tekstów* (s. 44–60). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wojciszke, B., Bocian, K., Parzuchowski, M., Szymków, A. (2014). Nieuchronna tendencyjność ocen moralnych. *Nauka*, (3), 45–62.
- Wojciszke, B., Doliński, D. (2008). Wpływ społeczny. W: J. Strelau, D. Doliński, (red.), *Psychologia akademicka podręcznik*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Wood, J. T. (1994). *Who cares?: Women, care, and culture*. Southern Illinois University Press.
- Wuensch, K. L., Jenkins, K. W., Poteat, G. M. (2002). Misanthropy, idealism and attitudes towards animals. *Anthrozoös*, 15(2), 139–149. <https://doi.org/10.2752/089279302786992621>
- Wuensch, K. L., Poteat, G. M. (1998). Evaluating the morality of animal research: Effects of ethical ideology, gender, and purpose. *Journal of Social Behavior & Personality*, 13(1), 139–150.
- Zapko–Willmes, A., Schwartz, S. H., Richter, J., Kandler, C. (2021). Basic value orientations and moral foundations: Convergent or discriminant constructs?. *Journal of Research in Personality*, 92, artykuł 104099. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2021.104099>
- Zarosa, U. (2016). *Status moralny zwierząt*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Zhou, J. B., Jiang, M. M., Chen, G. Q. (2007). Estimation of methane and nitrous oxide emission from livestock and poultry in China during 1949–2003. *Energy Policy*, 35(7), 3759–3767. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2007.01.013>

Zilcha–Mano, S., Mikulincer, M., Shaver, P. R. (2011). An attachment perspective on human–pet relationships: Conceptualization and assessment of pet attachment orientations. *Journal of Research in Personality*, 45(4), 345–357. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2011.04.001>

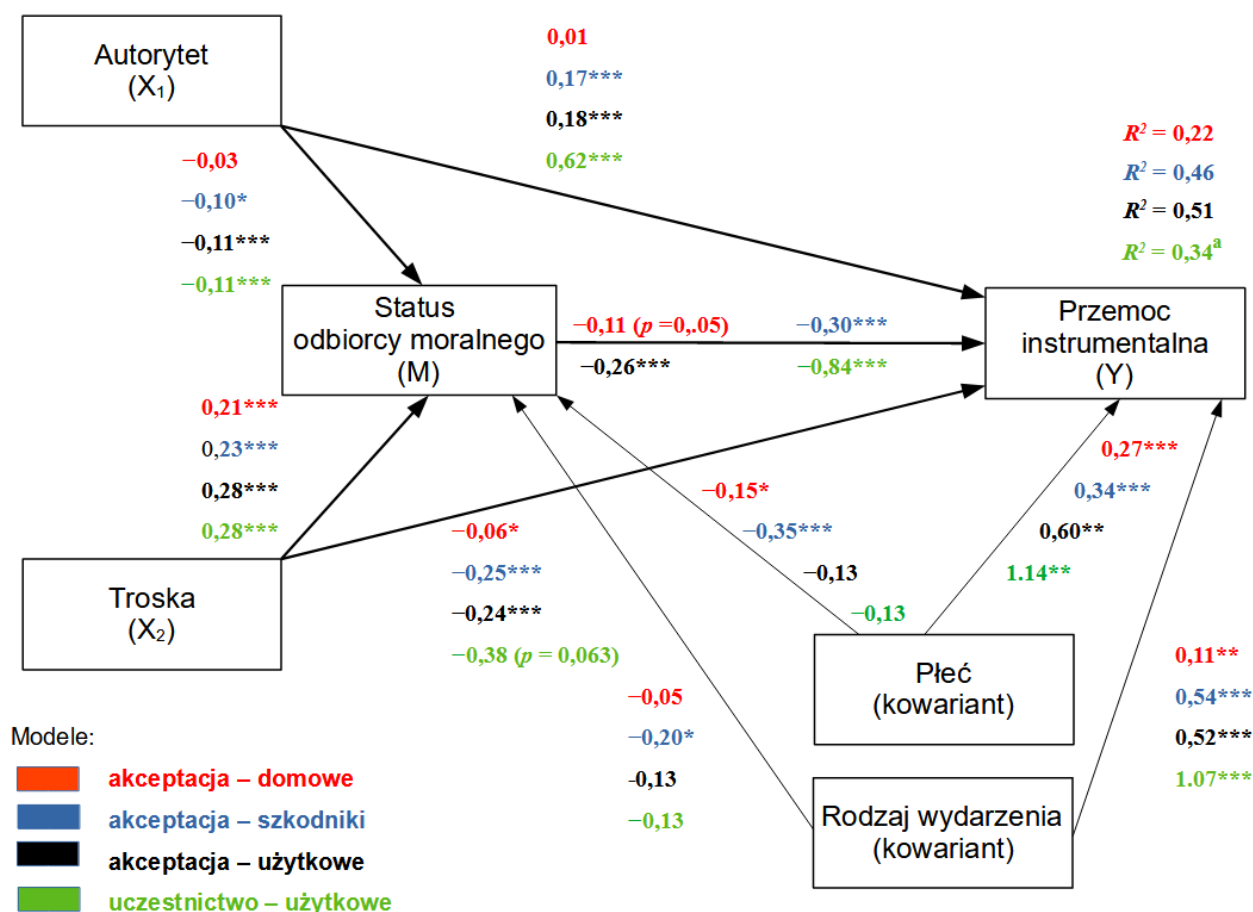
Załącznik A

Wyniki badania 1 dla modelu z uwzględnieniem efektu płci oraz rodzaju wydarzenia oraz bez kowariantów

W modelu predyktorami były autorytet (X_1) i troska (X_2), mediatorem status odbiorcy moralnego (M), a zmienną zależną przemoc instrumentalna (Y). Dla wskaźnika przemocy instrumentalnej przemoc: akceptacja – domowe mediatorem był wskaźnik doznaniowość – domowe, dla przemoc: akceptacja – szkodniki mediatorem był wskaźnik doznaniowość – szkodniki, a dla przemoc: akceptacja – użytkowe i przemoc: uczestnictwo – użytkowe mediatorem był wskaźnik doznaniowość – użytkowe. Dla modeli uwzględniających jako kowarianty płeć i rodzaj wydarzenia (dotyczące zwierząt domowych versus użytkowych) wyniki zaprezentowano na rysunku A.1 i w tabeli A.1. Natomiast wyniki dla modeli bez kowariantów zaprezentowano na rysunku A.2 oraz w tabeli A.3 i A.4.

Rysunek A.1

Model regresji przedstawiający efekty troski i autorytetu w przemocy instrumentalnej z uwzględnieniem mediatora przy kontrolowaniu efektu płci i rodzaju wydarzenia. Wartości liczbowe reprezentują niestandardyzowane współczynniki regresji (badanie 1).

Adnotacja. $N = 482$. Płeć: kobieta = 0, mężczyzna = 1, przemoc: uczestnictwo – użytkowe: każdy sposób ograniczania produktów odzwierzęcych z diety = 0, dieta wraz ze wszystkimi produktami odzwierzęcymi według własnego gustu = 1, rodzaj wydarzenia: wydarzenie dotyczące zwierząt domowych = 0, wydarzenie dotyczące zwierząt użytkowych = 1.

$a = R^2$ Nagelkerke.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Tabela A.1

Wyniki regresji bez uwzględnienia mediatora oraz wyniki pośrednie mediowane zmienną status odbiorcy moralnego dla czterech testowanych modeli z uwzględnieniem płci i rodzaju wydarzenia jako kowariantów (badanie 1)

Efekty dla badanych modeli	<i>B</i>	<i>SE</i>	<i>t</i>	95% <i>CI</i>
Akceptacja – domowe $F(5, 476) = 13,09; p < 0,001$				
Całkowity: autorytet → przemoc	0,02	0,02	1,10	-0,014; 0,050
Pośredni: autorytet → status → przemoc	0,00	0,00		-0,002; 0,010
Całkowity: troska → przemoc	-0,09	0,03	-2,51	-0,155; -0,019
Pośredni: troska → status → przemoc	-0,02	0,01		-0,051; -0,002
Akceptacja – szkodniki $F(5, 476) = 74,39; p < 0,001$				
Całkowity: autorytet → przemoc	0,20	0,04	5,45	0,126; 0,269
Pośredni: autorytet → status → przemoc	0,03	0,01		0,005; 0,062
Całkowity: troska → przemoc	-0,32	0,06	-5,00	-0,443; -0,193
Pośredni: troska → status → przemoc	-0,07	0,02		-0,118; -0,029
Model: akceptacja – użytkowe $F(5, 476) = 113,74; p < 0,001$				
Całkowity: autorytet → przemoc	0,20	0,03	5,90	0,136; 0,272
Pośredni: autorytet → status → przemoc	0,03	0,01		0,011; 0,048
Całkowity: troska → przemoc	-0,31	0,05	-6,18	-0,413; -0,214
Pośredni: troska → status → przemoc	-0,07	0,02		-0,116; -0,038
Uczestnictwo – użytkowe $-2LL = 504,75; p < 0,001$				
Pośredni: autorytet → status → przemoc	0,09	0,04		0,030; 0,177
Pośredni: troska → status → przemoc	-0,24	0,08		-0,414; -0,107

Adnotacja. $N = 482$. Całkowity = $X \rightarrow Y$, pośredni = efekt mediacji $X \rightarrow M \rightarrow Y$; status = status

odbiorcy moralnego, przemoc = przemoc instrumentalna, przemoc: uczestnictwo – użytkowe:

każdy sposób ograniczania produktów odzwierzęcych z diety = 0, dieta wraz ze wszystkimi

produktami odzwierzęcymi według własnego gustu = 1.

Tabela A.2

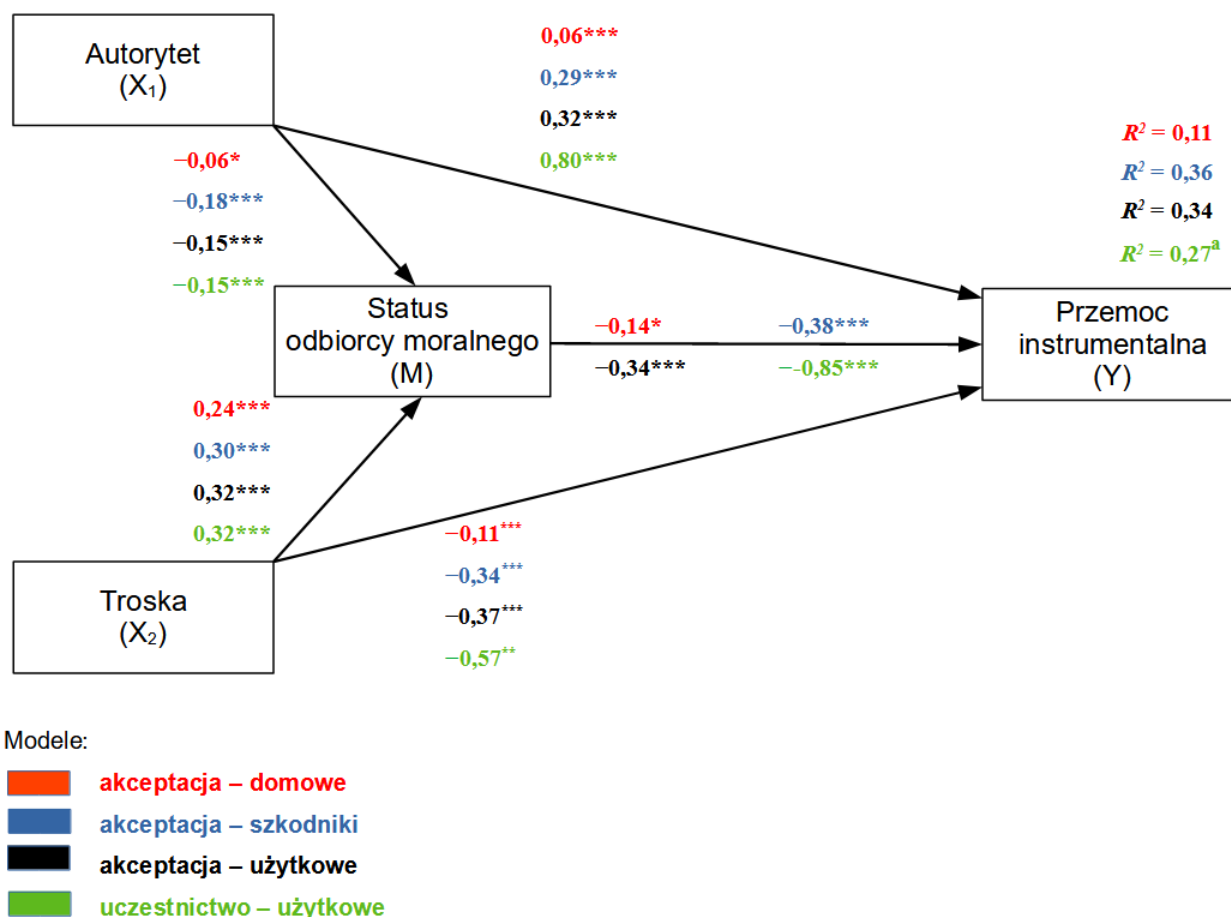
Wyniki regresji wielorakiej dla zmiennej wynikowej przemoc bez uwzględnienia płci (badanie 1)

Zmienne	<i>B</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Autorytet	0,27	4,36	< 0,001
Lojalność	0,15	2,41	0,016
Świętość	0,11	2,74	0,006
Troska	-0,76	-8,03	< 0,001
Sprawiedliwość	0,10	1,20	0,232

Adnotacja. $N = 482$. $F(5, 476) = 52,05$; $p < 0,001$; $R^2 = 0,347$.

Rysunek A.2

Model regresji przedstawiający efekty troski i autorytetu w przemocy instrumentalnej z uwzględnieniem mediatora bez kontrolowania efektu płci. Wartości liczbowe reprezentują niestandardyzowane współczynniki regresji (badanie 1)

Adnotacja. $N = 482$. Płeć: kobieta = 0, mężczyzna = 1, przemoc: uczestnictwo – użytkowe: każdy sposób ograniczania produktów odzwierzęcych z diety = 0, dieta wraz ze wszystkimi produktami odzwierzęcymi według własnego gustu = 1.

$a = R^2$ Nagelkerke.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Tabela A.3

Wyniki regresji bez uwzględnienia mediatora oraz wyniki pośrednie mediowane zmienną status odbiorcy moralnego dla czterech testowanych modeli (badanie 1)

Efekty dla badanych modeli	<i>B</i>	<i>SE</i>	<i>t</i>	95% <i>CI</i>
Akceptacja – domowe $F(3, 478) = 13,07; p < 0,001$				
Całkowity: autorytet → przemoc	0,07	0,02	4,16	0,036; 0,101
Pośredni: autorytet → status → przemoc	0,01	0,01		0,001; 0,019
Całkowity: troska → przemoc	-0,15	0,04	-2,64	-0,221; -0,070
Pośredni: troska → status → przemoc	-0,03	0,02		-0,074; -0,008
Akceptacja – szkodniki $F(3, 478) = 92,53; p < 0,001$				
Całkowity: autorytet → przemoc	0,35	0,04	9,56	0,281; 0,426
Pośredni: autorytet → status → przemoc	0,07	0,02		0,034; 0,106
Całkowity: troska → przemoc	-0,46	0,06	-7,07	-0,582; -0,329
Pośredni: troska → status → przemoc	-0,12	0,03		-0,179; -0,064
Akceptacja – użytkowe $F(3, 478) = 97,51; p < 0,001$				
Całkowity: autorytet → przemoc	0,37	0,03	10,88	0,305; 0,440
Pośredni: autorytet → status → przemoc	0,05	0,01		0,027; 0,074
Całkowity: troska → przemoc	-0,48	0,06	-8,16	-0,593; -0,363
Pośredni: troska → status → przemoc	-0,11	0,03		-0,165; -0,062
Uczestnictwo – użytkowe $-2LL = 541,12; p < 0,001$				
Pośredni: autorytet → status → przemoc	0,12	0,04		0,057; 0,213
Pośredni: troska → status → przemoc	-0,27	0,08		-0,449; -0,138

Adnotacja. $N = 482$. Całkowity = $X \rightarrow Y$, pośredni = efekt mediacji $X \rightarrow M \rightarrow Y$; status = status

odbiorcy moralnego, przemoc = przemoc instrumentalna, przemoc: uczestnictwo – użytkowe:

każdy sposób ograniczania produktów odzwierzęcych z diety = 0, dieta wraz ze wszystkimi

produktami odzwierzęcymi według własnego gustu = 1.

Dyskusja

Wyniki regresji i mediacji w dodatkowo policzonych modelach (rysunek A.1 i A.2 oraz

tabela A.1 – A.3) są spójne z wynikami otrzymanymi dla regresji i mediacji w modelu z uwzględnieniem płci jako jedynym kowariantem (rysunek 4 oraz tabele 5 i 6).

Należy jednak podkreślić, że dla modelu mediacyjnego akceptacja – domowe, gdy uwzględniono rodzaj wydarzenia (rysunek A.1 i tabela A.1) ścieżka zależności pomiędzy autorytetem i przemocą instrumentalną oraz statusem odbiorcy moralnego miała istotność poniżej $p = 0,05$, co w konsekwencji nie dało efekt całkowitego i efektu mediacji.

Ponadto, uwzględnienie w modelach mediacyjnym rodzaju wydarzenia skutkowało zwiększeniem wyjaśnianej wariancji zmiennej przemoc instrumentalna (rysunek A.1), a w modelach bez uwzględnieni kowariantów (rysunek A.2 i tabele A.2 i A.3) wyjaśniały w mniejszym stopniu wariancję przemocy instrumentalnej niż modele z uwzględnieniem płci (rysunek 4 oraz tabele 5 i 6). Wskazuje to, że efekt troski i autorytetu nie jest prostą konsekwencją różnic w poziomie fundamentów moralnych u kobiet i mężczyzn (Atari i in., 2020, Efferson i in., 2017; Stastna, 2021)

Dodatkowo, uczestnictwo w wydarzeniu związanym ze zwierzętami użytkowymi oznaczało silniejszą akceptację przemocy instrumentalnej, co interpretowane jest to, jako silniejsze zaangażowanie w praktyki tej przemocy, a tym samym bardziej instrumentalny jej charakter. Wyniki dla modelu akceptacja – domowe (rysunek A.1, A.2, tabela A.1 i A.3) sugerują, że proponowany model najslabiej wyjaśnia wariancję przemocy instrumentalnej wobec takich zwierząt jak psy i koty.

Załącznik B

Metoda i wyniki pilotażu do badania 2

Metoda

Uczestnicy. Sposób rekrutacji uczestników wraz z opisem próby przedstawiony jest w opisie badania 2 (tabela 7).

Uczestnicy wypełniając ankietę on-line odpowiadali na pytania dotyczące danych socjodemograficznych, następnie wykonywali zadanie manipulacji eksperymentalnej oraz zadanie pozwalające na kontrolę efektów manipulacji, następnie wypełniali kwestionariusze mierzące status odbiorcy moralnego, antropomorfizację i przemoc instrumentalną wobec zwierząt. Pierwszy sposób manipulacji sprawdzany był na próbie $N = 117$ (1 etap) osób, drugi sposób sprawdzano na próbie $N = 119$ (2 etap), trzeci sposób na próbie $N = 135$ (3 etap). Ponieważ jedynie w etapie 2 różnica dla autorytetu w grupie eksperymentalnej i kontrolnej wydawała się obiecująca (istotność na poziomie trendu $p = 0,082$, tabela B.7) powtórzono pilotaż z drugim sposobem manipulacji na próbie $N = 297$ (4 etap). Po odfiltrowaniu ankiet z nieprawidłowymi odpowiedziami na pytania kontrolne, ankiet które nie zostały wypełnione w całości, oraz wypełnianych przez uczestników deklarujących płeć inna niż kobieta lub mężczyzna, w pilotażu wzięły udział 532 osoby (pierwszy sposób $N = 95$ osób, drugi sposób $N = 103$ i $N = 252$, trzeci $N = 82$).

Narzędzia. *Manipulacja eksperymentalna.* Testowano trzy rodzaje manipulacji eksperymentalnej zawierających bodźce prymujące.

Pierwszy sposób polegał na pracy z tekstem opisującym charakterystykę stowarzyszenia Aroka. Uczestnicy czytali tekst opisujący organizację, a następnie odpowiadali na 2 pytania dotyczące treści. Uczestnicy otrzymali następujące zadanie do wykonania: "Prosimy Pana/Panią o uważne przeczytanie tekstu o pewnej organizacji i jak najlepsze zapamiętanie przekazu. Będzie to potrzebne do wykonania 2 kolejnych zadań". Następnie treść była zróżnicowana zgodnie z podziałem w tabeli B.1

Tabela B.1

Zadanie manipulacji w podziale na grupy w pierwszym sposobie manipulacji (badanie 2, pilotaż)

Grupa Troska (36 słów)	Grupa Autorytet (36 słów)	Grupa kontrolna (36 słów)
Stowarzyszenie Aroka. W działaniach tej organizacji ważna jest troska o innych. Pozwala to, na zapewnienie pomocy i opieki potrzebującym, gdy sytuacja tego wymaga. Pracownicy tej organizacji uważają, że empatia i współczucie często towarzyszą im w pracy.	Stowarzyszenie Aroka. W działaniach tej organizacji ważny jest szacunek dla liderów. Pozwala to, by praca opierała się na respektowaniu przełożonych i przestrzeganiu procedur. Pracownicy tej organizacji uważają, że uznawanie autorytetów jest istotne w działaniu ich stowarzyszenia	Stowarzyszenie Aroka. W działaniach tej organizacji ważne jest uwzględnianie specyfiki sytuacji. Pozwala to na utrzymanie istniejących relacji jako ważnego elementu życia społecznego. Pracownicy tej organizacji uważają, że dostrzeżenie potencjalnych możliwości jest istotne w działaniu ich stowarzyszenia
<p>1. Proszę Pana/Panią o wymienienie zasady, która jest ważna w tej organizacji: </p> <p>2. Proszę Pana/Panią o wymienienie 2 umiejętności, które są ważne w pracy w tej organizacji:</p>		

Drugi sposób polegał na pracy z tekstem opisującym wyniki badań na temat postaw. Uczestnicy wskazywali do jakiej grupy wiekowej należą, następnie czytali informacje będącą manipulacją eksperymentalną na temat fikcyjnych wyników badań, by przygotowywać krótką informację o tym badaniu jako post na Twitter lub Facebook.

Uczestnicy otrzymali następujące zadanie do wykonania: "Prosimy o zaznaczenie do jakiej grupy wiekowej Pani/Pan należy:

- 18-30 lat
- 31-44 lat
- 45-60 lat
- powyżej 60 lat"

Po zaznaczeniu grupy wiekowej uczestnik, niezależnie, która grupę wiekową wybrał, otrzymuje informacje zgodnie z warunkiem eksperymentu. Treść zgodnie z podziałem zaprezentowana jest w tabeli B.2.

Tabela B.2

Zdanie manipulacji w podziale na grupy w drugim sposobie manipulacji (badanie 2, pilotaż)

Grupa Troska (29 słów)	Grupa Autorytet (29 słów)	Grupa kontrolna (29 słów)
Badania przeprowadzone w 2018 roku wśród 1000 osób w twoim przedziale wiekowym wykazały, że troska o słabszych była najbardziej cenioną postawą. 39% osób uznało ja za najważniejszą z postaw.	Badania przeprowadzone w 2018 roku wśród 1000 osób w twoim przedziale wiekowym wykazały, że szacunek dla tradycji był najbardziej cenioną postawą. 39% osób uznało ja za najważniejszą z postaw.	Badania przeprowadzone w 2018 roku wśród 1000 osób w twoim przedziale wiekowym wykazały, że jasny kolor niebieski był najbardziej cenionym kolorem. 39% osób uznało go za najważniejszy z kolorów.
Prosimy Pana/Panią o napisanie krótkiej wiadomości do 15 słów, by jak najlepiej zaprezentować wyniki tego badania na Twitterze lub Facebooku.		

Trzeci sposób polegał na pracy z tekstem i układanie 13 zdań z rozsypanych wyrazów. Uczestnicy otrzymali następujące zadanie do wykonania: "Prosimy Pana/Panią o ułożenie zdań z podanych wyrazów. Należy wykorzystać wszystkie wyrazy w podanej formie". Następnie treść była zróżnicowana zgodnie z podziałem w tabeli B.3.

Tabela B.3

Zdania do ułożenia w podziale na grupy w trzecim sposobie manipulacji (badanie 2, pilotaż)

Grupa Troska (13 x 6 wyrazów)	Grupa Autorytet (13 x 6 wyrazów)	Grupa kontrolna (13 x 6 wyrazów)
1. Zadaniem, ochrona, Marka, słabego, brata, była.	1. W, liderzy, to, zadania, firmie, wyznaczają.	1. stała, pod, Sofa, z, oknem, ścianą.
2. dziecku, pomoc, w, sprawie, trudnej Trzeba,	2. to, człowiek, szkoły, z autorytetem, Dyrektor.	2. Krzesła, być, wygodne ładne, powinny, i.
3. ratować, w rzece, dziecko, tonące ,Ruszył .	3. było, przez, Posłuszeństwo, rodziców, Anny, wymagane.	3. Fotele, lubi, z, poduszkami, Wanda, kolorowymi.
4. Potrzebna, dla, opieka Pawła, pilna, jest.	4. Podtrzymywanie, jest, w społeczeństwie, tradycji, ważne .	4. na, powinna, książki, być Półka, solidna.
5. pogoda, wycieczkę, Słoneczna, na, pozwoliła, ciekawą.	5. pogoda, wycieczkę, Słoneczna, na, pozwoliła, ciekawą.	5. pogoda, wycieczkę, Słoneczna, na, pozwoliła, ciekawą.
6. wymagało, troski, Anny , Wychowanie, i, czasu.	6. wykonywać, polecenia, trzeba przełożonych, W, pracy.	6. szufladami, Paweł, ładne biurko, z, kupił.
7. skaleczenie, jej, Współczuję, to, głębokie, naprawdę.	7. określone, Organizacje, struktury, mają, i, procedury.	7. Rodzice, szafy, Anny, chcą, wysokiej, nie.
8. W, są , opatrunki, apteczce, bandażu, i.	8. zawsze, Wanda, zasad, w, przestrzegają, pracy.	8. jest, wąskie, tej, sypialni łóżko, W.
9. wydajna, była, Drukarka, tania, bardzo, i.	9. wydajna, była, Drukarka, tania, bardzo, i.	9. wydajna, była, Drukarka, tania, bardzo, i.
10. gdy, widzi, Złości okrucieństwa wojny, się.	10. Szef, najważniejsza, w, to osoba, firmie.	10. jadalni, To, stół, do, był, duży.
11. jabłkami, ciężarówce, były, Na, skrzynki,z.	11. jabłkami, ciężarówce, były, Na, skrzynki,z.	11. jabłkami, ciężarówce, były, Na, skrzynki, z.
12. ofiar, wzbudza, i, bezbronność, Cierpienie, współzucie.	12. ceni, do, szacunek, Paweł , nauczycieli, sobie.	12. stolik, Ładny, kawowy, salonie, jest, w.
13. jest, cnót, najważniejsza, wszelakich, Wśród, troska.	13. porządek, zasad, utrzymać, Respektowanie, pozwala, organizacji.	13. jasne, Kolory, w, kuchni, mebli, są.

Adnotacja. Zdania 5 i 11 są zdaniami maskującymi.

Do kontroli skuteczności manipulacji wykorzystano kwestionariusz *Moral Foundation Questionnaire* (MFQ; Graham i in., 2011) w polskiej adaptacji (MFQ-PL; Jarmakowski–Kostrzanowski i Jarmakowska–Kostrzanowska, 2016). Podskale MFQ-PL (tabela B.6) wykazały podobny poziom rzetelności jak w innych badaniach (Graham i in., 2011; Glover i in., 2014; Jarmakowski–Kostrzanowski i Jarmakowska–Kostrzanowska, 2016; Tamul i in., 2020). Wskaźniki troski i autorytetu liczone jako średnią z itemów dla podskal.

Przemoc instrumentalna. Przemoc instrumentalna wobec zwierząt mierzona była jako akceptacja przemocy. Wykorzystano *Animal Attitude Scale* (AAS) (Herzog i in., 1991, 2015), zawierającą 20 itemów, oraz pięciostopniową skalę odpowiedzi od 1 (*nie zgadzam się całkowicie*) do 5 (*zgadzam się całkowicie*). AAS przetłumaczono na język polski i dodano trzy pozycje dotyczące zwierząt gospodarskich (21R–23, tabela B.4). Wskaźnik akceptacji przemocy instrumentalnej wobec zwierząt przemoc: akceptacja – użytkowe utworzono, licząc średnią z dziewięciu pozycji dotyczących zwierząt gospodarskich (6, 8, 9, 13, 14, 18, 21R, 22, 23), które były tematem tego badania: krowy, konie, świnie, kozy i owce (współczynnik rzetelności alfa Cronbacha przedstawiono w tabeli B.6). Itemy tworzące wskaźnik odnoszą się do hodowli, zaniechania, uboju i wykorzystywania zwierząt do produkcji żywności. Odpowiedzi uczestników rekodowano, tak by wyższe wyniki odzwierciedlały wyższą przemoc (przeciwnieństwo metody zastosowanej w oryginalnej skali).

Tabela B.4

Skala AAS-PL

Prosimy Pana/Panią o ustosunkowanie się do każdego ze stwierdzeń posługując się skalą od 1 do 5, w której 1 oznacza „nie zgadzam się całkowicie”, a 5 „zgadzam się całkowicie”.

1. Polowanie dla sportu na dzikie zwierzęta jest złe.
2. Testowanie leków na zwierzętach nie jest czymś złym.
3. Osoby organizujące lub uczestniczące w walkach psów powinny podlegać surowym karom, z

karą więzienia włącznie.

4. Dzikie zwierzęta, takie jak norki i lisy, nie powinny być trzymane w klatkach, w celu pozyskania ich skóry na futra
5. Polowanie na dzikie zwierzęta w celu uzyskania pożywienia nie jest złe.
6. Uważam, że ludzie, którzy sprzeciwiają się hodowli zwierząt na mięso, są zbyt sentymentalni.
7. Wiele badań naukowych przeprowadzonych na zwierzętach jest niepotrzebnych i okrutnych.
8. Uważam, że hodowla bydła i świń na mięso jest całkowicie usprawiedliwiona.
9. Zasadniczo ludzie mają prawo wykorzystywać zwierzęta według własnego uznania i potrzeb.
10. Polowania na delfiny, foki i bobry powinny zostać natychmiast wstrzymane, nawet jeśli oznacza to, że niektórzy ludzie stracą pracę.
11. Czasami ogarnia mnie złość, gdy widzę dzikie zwierzęta w klatkach w zoo.
12. Generalnie uważam, że korzyści ekonomiczne ludzi są ważniejsze niż pozostawianie dzikiej przyrodzie większych obszarów.
13. W dzisiejszych czasach jest zbyt wiele zamieszania w sprawie dobrostanu zwierząt, podczas gdy jest tak wiele ludzkich problemów, które należy rozwiązać.
14. Uważam, że hodowla zwierząt na potrzeby przemysłu skórzanego i futrzarskiego jest uzasadnionym sposobem wykorzystania zwierząt
15. Niektórych aspektów biologii można się nauczyć tylko poprzez sekcję zwłok, takich zwierząt jak np. myszy.
16. Jeśli chcemy pokonać takie choroby jak nowotwory, choroby serca czy AIDS musimy kontynuować badania naukowe na zwierzętach.
17. W sytuacji gdy tysiące psów jest uśmiercanych każdego roku w schroniskach hodowla psów rasowych jest po prostu niemoralna.
18. Produkcja taniego mięsa, jajek i produktów mlecznych w pełni usprawiedliwia hodowlę zwierząt w niedużych klatkach, kojcach czy oborach.
19. Wykorzystywanie zwierząt, takich jak króliki, do testowania bezpieczeństwa kosmetyków i produktów gospodarstwa domowego jest niepotrzebne i należy go zaprzestać.
20. Wykorzystywanie zwierząt w cyrkach jest okrutne.
21. Zwierzęta hodowlane, takie jak krowy i świny, powinny wychodzić często na wybieg lub pastwisko.
22. Zaprzęgi konne dowożące turystów w atrakcyjne miejsca są akceptowalnym sposobem wykorzystywania zwierząt.
23. Ponieważ w obecnych czasach wysokie jest zapotrzebowanie na produkty odzwierzęce takie jak mięso, wędliny, nabiał i produkty skórzanego, zwierzęta muszą być hodowane szybko i masowo.

Status odbiorcy moralnego i antropomorfizacja. Status odbiorcy moralnego i antropomorfizację operacjonalizowano jako dwa różne wymiary percepcji umysłu zwierząt. Zastosowano *Kwestionariusz percepcji umysłu zwierząt (AMQ)*, przedstawiony w tabeli B.5. Jest

on 0party na 18 pozycjach z badań Graya i in. (2007, 2011). Status odbiorcy moralnego, tworzony na podstawie wymiaru doznaniowości, mierzony był podskalą *AMQ Doznaniowość*, a antropomorfizacja podskalą *AMQ Sprawczość*. Oryginalne pozycje dotyczące zdolności umysłowych zostały przetłumaczone oraz zastosowane jako pytania dotyczące zwierząt.. Rzetelność podskal zaprezentowano w tabeli B.6. Wskaźniki statusu odbiorcy moralnego (*AMQ Doznaniowość*) i antropomorfizacji (*AMQ Sprawczość*) liczone jako średnią z itemów podskal.

Tabela B.5

Kwestionariusz percepcji umysłu zwierząt (AMQ)

Prosimy o wskazanie posługując się skalą od 0 do 6, w której 0 oznacza „wcale”, a 6 oznacza „bardzo mocno”, jak Pan/Pani zdaniem koń, krowa świnia, koza, owca są zdolne:							
	0	1	2	3	4	5	6
1. odczuwać głód,							
2. odczuwać strach i lęk,							
3. doświadczać bólu fizycznego i psychicznego,							
4. odczuwać fizyczną lub psychiczną przyjemność,							
5. przeżywać gwałtowną lub niekontrolowaną złość,							
6. odczuwać tęsknotę lub nadzieję,							
7. posiadać cechy osobowości, które czynią je wyjątkowymi,							
8. mieć świadomość własnych doświadczeń oraz zjawisk i rzeczy,							
9. odczuwać dumę,							
10. odczuwać wstyd,							
11. przeżywać radość.							

Adnotacje. Podskala Doznaniowość

Prosimy o wskazanie posługując się skalą od 0 do 6, w której 0 oznacza „żadne”, a 6 oznacza „bardzo wysokie”, jakie Pan/Pani zdaniem są zdolności konia krowy świni, kozy, owcy do:							
	0	1	2	3	4	5	6
12. kontrolowania własnych pragnień, emocji i reakcji,							
13. zapamiętywania różnych wydarzeń i rzeczy,							
14. odróżniania dobra od zła i postępowania właściwie,							
15. tworzenia planów i dążenia do celu,							
16. myślenia,							
17. zrozumienia, jak czują się inni,							
18. wyrażania swoich myśli lub uczuć.							

Adnotacje. Podskala Sprawczość

Tabela B.6

Wyniki rzetelności podskal (badanie 2, pilotaż)

Podskale	alfa Cronbacha
<i>AAS Przemoc: akceptacja – użytkowe</i>	0,81
<i>MFQ Autorytet</i>	0,70
<i>MFQ Lojalność</i>	0,72
<i>MFQ Świątość</i>	0,72
<i>MFQ Troska</i>	0,63
<i>MFQ Sprawiedliwość</i>	0,61 ^a
<i>AMQ Doznaniowość</i>	0,85
<i>AMQ Sprawczość</i>	0,88

Adnotacja. a = wynik skali składającej się z 5 itemów (rzetelność podskali *Sprawiedliwości* z sześcioma pozycjami wyniosła $\alpha = 0,57$, w celu poprawy rzetelności odrzucona została pozycja 27).

Wyniki

W celu sprawdzenia skuteczności manipulacji i różnic pomiędzy grupą kontrolną a eksperymentalnymi przeprowadzono jednoczynnikową analizę wariancji na planie dla grup niezależnych. Wyniki wykazały, brak skuteczności manipulacji dla wszystkich etapów (tabela B.7).

Tabela B.7

Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla każdego etapu pilotażu (badanie 2, pilotaż)

	Etap 1 ^a (N = 95)		Etap 2 ^b (N = 103)		Etap 3 ^c (N = 82)		Etap 4 ^b (N = 252)	
	F(2, 90)	p	F(2, 100)	p	F(2, 79)	p	F(6, 520)	p
Troska	0,97	0,384	0,63	0,535	1,23	0,299	0,49	0,613
Autorytet	0,70	0,501	2,56	0,082	0,99	0,378	0,18	0,837

Adnotacja. N = 532. a = 1 sposób manipulacji, b = 2 sposób manipulacji 2, c = 3 sposób manipulacji.

Ponieważ manipulacja okazała się bezskuteczna (tabela B.7) przeprowadzono analizę wariancji by ustalić czy dane można wykorzystać do analiz korelacyjnych. W tym celu zastosowano ogólny model liniowy i policzono dwuczynnikową analizę wariancji, w której zmiennymi zależnymi były wszystkie fundamenty moralne, status odbiorcy moralnego, antropomorfizacja i przemoc instrumentalna, a czynnikami grupa i etap. Wyniki zaprezentowane są w tabeli B.8.

Dyskusja

Analiza wariancji wykazała brak efektów głównych etapu i grupy eksperymentalnej dla wszystkich zmiennych różnicowanych, oraz brak efektu interakcji dla czynników etap i grupa (tabela B.8). Oznacza to, że nie było różnic pomiędzy grupami eksperymentalnymi i kontrolną (efekt grupy), na żadnym etapie (efekt interakcji) oraz brak było różnic pomiędzy etapami (efekt etapu). Wyniki te pozwoliły wykorzystać dane do analiz korelacyjnych.

Tabela B.8

Wyniki dwuczynnikowej analizy wariancji w ogólnym modelu liniowym policzone dla przemocy instrumentalnej, wszystkich fundamentów moralnych oraz statusu odbiorcy moralnego i antropomorfizacji. (badanie 2, pilotaż)

	Etap			Grupa			Etap x Grupa		
	$F(3, 520)$	p	η_p^2	$F(2, 520)$	p	η_p^2	$F(6, 520)$	p	η_p^2
Przemoc	0,36	0,786	0,002	0,38	0,681	0,001	0,76	0,602	0,009
Troska	1,60	0,189	0,009	0,29	0,748	0,001	1,08	0,373	0,012
Sprawiedliwość	0,76	0,515	0,004	0,66	0,519	0,003	0,45	0,845	0,005
Autorytet	0,50	0,681	0,003	.98	0,375	0,004	1,36	0,231	0,015
Lojalność	1,35	0,257	0,008	0,40	0,671	0,002	0,37	0,896	0,004
Świętość	0,63	0,596	0,004	1,31	0,272	0,005	0,51	0,805	0,006
Status	0,89	0,447	0,005	0,34	0,714	0,001	0,51	0,800	0,006
Antropomorfizacja	0,59	0,625	0,003	0,01	0,993	0,000	0,92	0,481	0,010

Adnotacja. $N = 532$. η_p^2 = cząstkowe eta kwadrat. Przemoc = przemoc instrumentalna, status = status odbiorcy moralnego, etap = etap testowania manipulacji, grupa = przynależność do grupy (kontrolna lub jedna z eksperymentalnych).

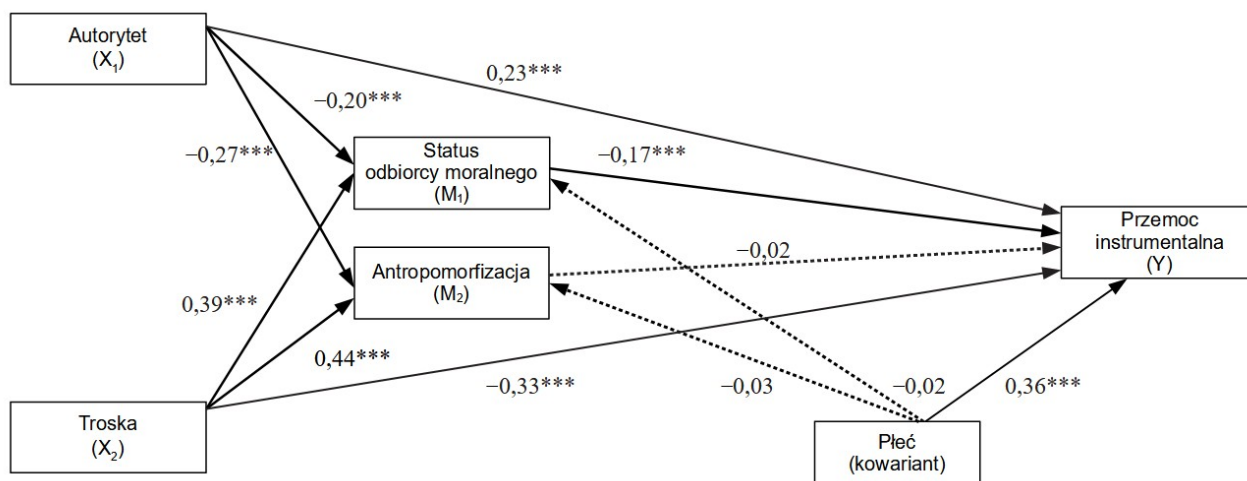
Załącznik C.

Wyniki badania 2 dla danych niefiltrowanych ($N = 624$) z uwzględnieniem płci jako kowariantu

W modelu predyktorami były autorytet (X_1) i troska (X_2), mediatorami status odbiorcy moralnego (M_1) i antropomorfizacja (M_2), a zmienną zależną przemoc instrumentalna (Y), jako kowariant uwzględniona została płeć. Wyniki przedstawia rysunek C.1 i tabela C.1.

Rysunek C.1

Model regresji przedstawiający efekty troski i autorytetu z uwzględnieniem mediatora oraz pośredniczącej roli statusu odbiorcy moralnego i antropomorfizacji w przemoc instrumentalnej przy kontrolowaniu efektu płci. Wartości liczbowe reprezentują niestandardowane współczynniki regresji (badanie 2, dane niefiltrowane)

Adnotacja. $N = 624$; Płeć: kobieta = 0, mężczyzna = 1.

$R^2 = 0,35$; $F(5, 618) = 59,97$; $p < 0,001$.

*** $p < 0,001$.

Tabela C.1

Wyniki regresji bez uwzględnienia mediatora oraz wyniki pośrednie mediowane zmienną status odbiorcy moralnego i antropomorfizacja, przy kontrolowaniu efektu płci (badanie 2, dane niefiltrowane)

Efekty	<i>B</i>	<i>Boot SE</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>95% CI</i>
Całkowity: autorytet → przemoc	0,27	0,03	10,12	< 0,001	0,217; 0,321
Pośredni: autorytet → status → przemoc	0,03	0,01			0,016; 0,056
Pośredni: autorytet → antropomorfizacja → przemoc	0,01	0,01			-0,006; 0,020
Całkowity: troska → przemoc	-0,41	0,05	8,56	< 0,001	-0,500; -0,321
Pośredni: troska → status → przemoc	-0,07	0,02			-0,106; -0,031
Pośredni: troska → antropomorfizacja → przemoc	-0,01	0,01			-0,033; 0,009

Adnotacja. $N = 624$. Czcionką pogrubioną zaznaczono wyniki istotne statystycznie. Całkowity = $X \rightarrow Y$, pośredni = efekt mediacji $X \rightarrow M \rightarrow Y$. Status = status odbiorcy moralnego, przemoc = przemoc instrumentalna.

Wyniki analizy regresji i mediacji badania 2 w modelu bez zmiennej płeć dla danych odfiltrowanych ($N = 532$)

W modelu predyktorami były autorytet (X_1) i troska (X_2), mediatorami status odbiorcy moralnego (M_1) i antropomorfizacja (M_2), a zmienną zależną przemoc instrumentalna (Y). Wyniki przedstawia rysunek C.2 i tabela C.2.

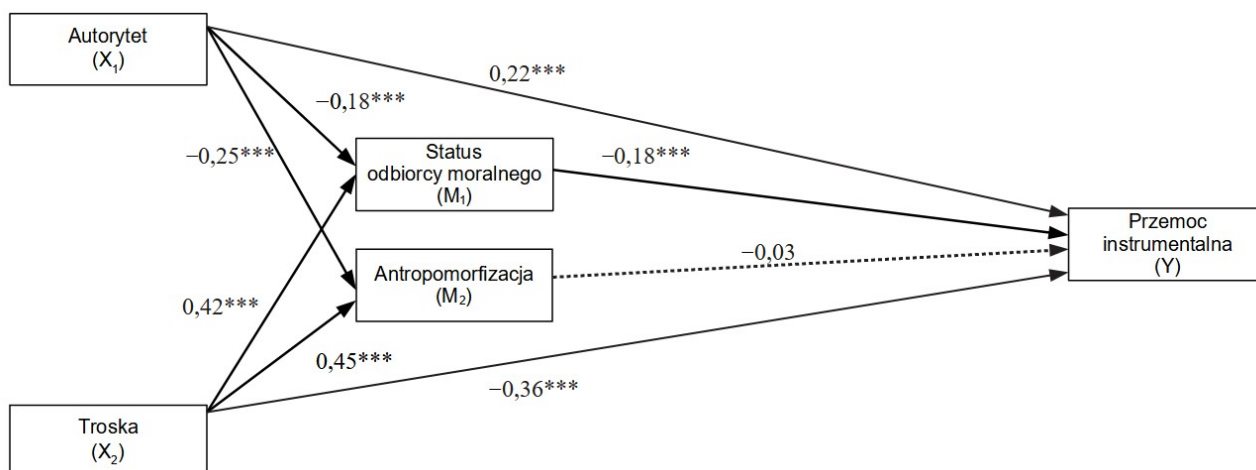
Dyskusja

Wyniki dla danych niefiltrowanych (rysunek C.1 i tabela C.1) są zgodne z wynikami dla danych odfiltrowanych (rysunek 5, tabela 10) – zależności pomiędzy zmiennymi zachowują analogiczny kierunek i siłę, procent wyjaśnianej wariancji pozostaje bez zmian. Sugeruje to, że błędne odpowiedzi na pytania kontrolne nie można w prosty sposób wyjaśnić jako brak zaangażowania w wypełnienie ankiety. Tym samym w kolejnych badaniach wskazane jest

zastosowanie odmiennego sposobu oznaczenia ankiet w których odpowiedzi były udzielane losowo, przypadkowo i bez czytania pytań i instrukcji.

Rysunek C.2

Model regresji przedstawiający efekty troski i autorytetu z uwzględnieniem mediatora oraz pośredniczącej roli statusu odbiorcy moralnego i antropomorfizacji w przemoc instrumentalnej w modelu bez kontrolowania efektu płci. Wartości liczbowe reprezentują niestandardyzowane współczynniki regresji (badanie 2)

Adnotacja. $N = 532$.

$R^2 = 0,33$; $F(4, 527) = 54,25$; $p < 0,001$.

*** $p < 0,001$.

Wyniki modelu regresyjnego bez kontrolowania efektu płci jako kowariantu (rysunek C.2 i tabela C.2) wyjaśnia wariancję zmiennej przemoc instrumentalna w nieznacznie mniejszym stopniu niż w modelu z uwzględnieniem płci ($R^2 = 0,33$ vs $R^2 = 0,35$ w modelu z płcią jako kowariantem). Zależności pomiędzy zmiennymi pozostawały zgodne z założeniami teoretycznymi modelu (rysunek 3) i wynikami modelu analizowanym z uwzględnieniem płcią jako kowariant (rysunek 5).

Tabela C.2

Wyniki regresji bez uwzględnienia mediatora oraz wyniki pośrednie mediowane zmienną status odbiorcy moralnego i antropomorfizacja w modelu bez kontrolowania efektu płci (badanie 2)

Efekty	<i>B</i>	<i>Boot SE</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>95% CI</i>
Całkowity: autorytet → przemoc	0,26	0,03	8,70	< 0,001	0,201; 0,319
Pośredni: autorytet → status → przemoc	0,03	0,01			0,014; 0,057
Pośredni: autorytet → antropomorfizacja → przemoc	0,01	0,01			-0,004; 0,021
Całkowity: troska → przemoc	-0,45	0,05	8,28	< 0,001	-0,561; -0,346
Pośredni: troska → status → przemoc	-0,07	0,02			-0,125; -0,034
Pośredni: troska → antropomorfizacja → przemoc	-0,01	0,01			-0,041; 0,008

Adnotacja. $N = 532$. Czcionką pogrubioną zaznaczono wyniki istotne statystycznie. Całkowity = $X \rightarrow Y$, pośredni = efekt mediacji $X \rightarrow M \rightarrow Y$. Status = status odbiorcy moralnego, przemoc = przemoc instrumentalna.

Załącznik D

Wyniki analizy regresji i mediacji dla danych niefiltrowanych ($N = 595$) badania 3 z uwzględnieniem płci jako kowariantu

Najpierw ponownie policzono rzetelność skal (tabel D.1)

Tabela D.1

Alfa Cronbach'a subskal (badanie 3, dane niefiltrowane)

Podskale	alfa Cronbacha
<i>AAS Przemoc: akceptacja – użytkowe</i>	0,82
<i>MFQ Autorytet</i>	0,65
<i>MFQ Lojalność</i>	0,56
<i>MFQ Świątość</i>	0,68
<i>MFQ Troska</i>	0,76
<i>MFQ Sprawiedliwość</i>	0,70
<i>AMQ Doznaniowość</i>	0,86
<i>AMQ Sprawczość</i>	0,87

Adnotacja. $N = 595$

Aby przetestować HR.1 i HR.2, przeprowadzono testy ANOVA oraz testy kontrastu (tabela D.2)

Wyniki pozwoliły na potwierdzenie HR.1 i HR.2, jednak w grupie mundurowi podwyższonemu poziomowi autorytetu towarzyszył obniżony poziom sprawiedliwości.

Tabela D.2

Różnice w fundamentach moralnych pomiędzy grupami mundurowi i wolontariusze a grupą marketing (badanie 3, pilotaż)

Fundamenty moralne	ANOVA		Średnie		Średnie w grupach i testy kontrastu (marketing jako grupa kontrolna)													
	<i>F</i> (2, 595)	<i>p</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	Marketing				Marketing				Wolontariusze					
Moral Foundation			<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	Contrast	<i>SE</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	Contrast	<i>SE</i>	<i>t</i>	<i>df</i>
Troska	7,56	0,001	4,87	0,86	4,85	0,84	4,73	0,92	-0,12	0,08	-1,42	592	5,05	0,78	0,21*	0,09	2,43	592
Autorytet	2,26 ^a	0,086	3,99	0,89	3,92	0,94	4,10	0,80	0,17*	0,09	1,99	385.82	3,95	0,91	0,02	0,09	0,25	393.85
Lojalność	1,43	0,241	4,12	0,78	4,14	0,80	4,17	0,71	0,03	0,08	0,33	592	4,04	0,84	-0,10	0,08	-1,27	592
Sprawiedliwość	4,70	0,009	4,73	0,81	4,79	0,76	4,59	0,86	-0,20*	0,08	-2,46	592	4,82	0,79	0,03	0,08	0,36	592
Świętość	2,87	0,058	4,23	0,90	4,24	0,88	4,12	0,93	-0,11	0,09	-1,25	592	4,34	0,88	0,10	0,09	1,15	592

Adnotacja. *N* = 595. Czcionką pogrubioną zaznaczono wyniki istotne statystycznie.

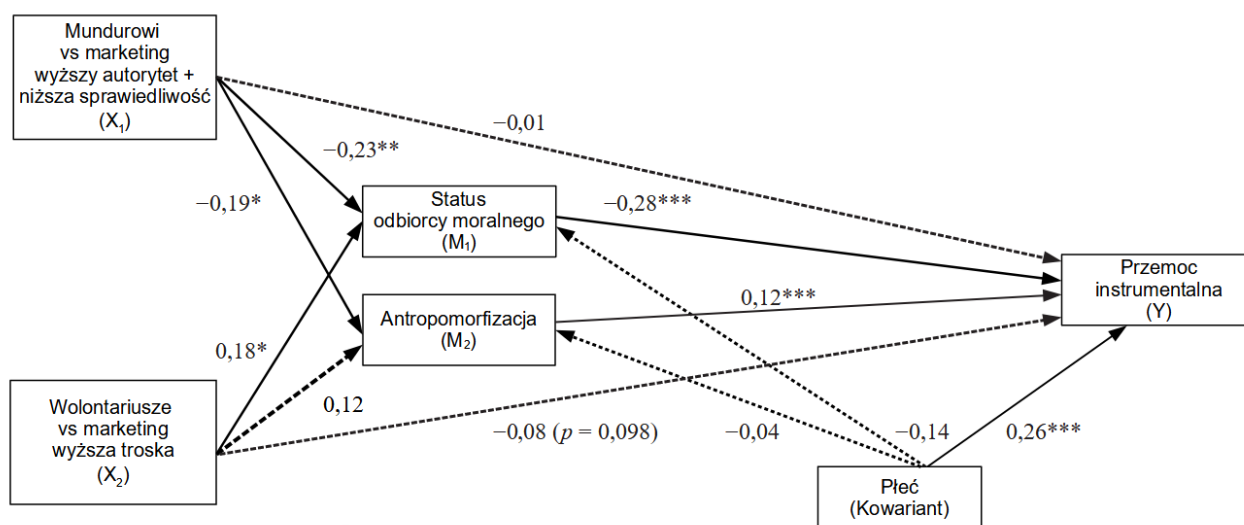
^a = test Welch'a $F(2, 392,34)$, test Leven'a $F(2, 592) = 3,31$; $p = 0,037$.

* $p < 0,05$.

Następnie, aby przetestować hipotezy H1A–H5, testowano model równoległej mediacji. Grupa była predyktorem wielokategorialnym (X), mediatorami były status odbiorcy moralnego (M₁) i antropomorfizacja (M₂), zmienną zależną przemoc instrumentalna (Y), a jako kowariant wprowadzono płeć. Wyniki dla danych niefiltrowanych przedstawia rysunek D.1 oraz tabela D.3.

Rysunek D.1

Model regresji przedstawiający efekty troski i autorytetu w przemocy instrumentalnej z uwzględnieniem dwóch mediatorów: statusu odbiorcy moralnego i antropomorfizacji, przy kontrolowaniu efektu płci. Wartości liczbowe reprezentują niestandardyzowane współczynniki regresji (badanie 3, dane niefiltrowane)

Adnotacja. N = 595. Płeć: kobieta = 0, mężczyzna = 1.

$R^2 = 0,11$; $F(5, 589) = 13,31$; $p < .001$.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Tabela D.3

Wyniki regresji bez uwzględnienia mediatora oraz wyniki pośrednie mediowane zmienną status odbiorcy moralnego i antropomorfizacja (badanie 3, dane niefiltrowane)

Efekty	<i>B</i>	<i>Boot SE</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>95% CI</i>
Całkowity: mundurowi (wyższy autorytet + niższa sprawiedliwość) → przemoc	0,03	0,05	0,67	0,50	-0,062; 0,127
Pośredni: mundurowi → status → przemoc	0,06	0,02			0,026; 0,105
Pośredni: mundurowi → antropomorfizacja → przemoc	-0,02	0,01			-0,050; -0,003
Całkowity: wolontariusze (wyższa troska) → przemoc	-0,11	0,05	2,06	0,040	-0,208; -0,019
Pośredni: wolontariusze → status → przemoc	-0,05	0,02			-0,093; -0,015
Pośredni: wolontariusze → antropomorfizacja → przemoc	0,01	0,01			-0,004; 0,040

Adnotacja. $N = 533$. Czcionką pogrubioną zaznaczono wyniki istotne statystycznie. Całkowity = $X \rightarrow Y$, Pośredni = efekt mediacji $X \rightarrow M \rightarrow Y$. Status = status odbiorcy moralnego, przemoc = przemoc instrumentalna.

Wyniki badania 3 dla danych filtrowanych w modelu bez kontrolowania efektu płci ($N = 533$).

W celu przetestowania hipotez H1A–H5 testowano model równoległej mediacji. Grupa była predyktorem wielokategorialnym (X), mediatorami były status odbiorcy moralnego (M_1) i antropomorfizacja (M_2), zmienną zależną przemoc instrumentalna (Y). Wyniki dla danych odfiltrowanych przedstawia rysunek D.2 oraz tabela D.4.

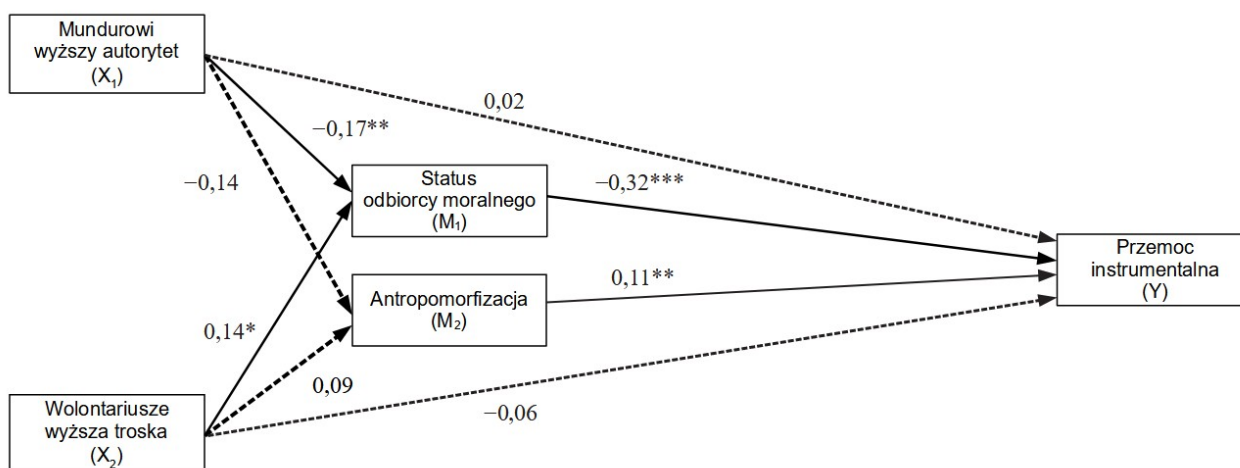
Dyskusja

Wyniki dla danych niefiltrowanych (tabela D.2) pokazują, że w grupie mundurowi wystąpiły dwie różnice w fundamentach – wyższy autorytet i niższa sprawiedliwość, co dawało zakłócenia przy analizie wyników modelu mediacyjnego (rysunek D.1 i tabela D.3). Dodatkowo, nieoczekiwany efekt niższego poziomu sprawiedliwość wśród pracowników mundurowych (policja, żołnierze, straż miejska, ochrona, celnicy) sugeruje, że jest to konsekwencją braku

zaangażowania w wypełnianie ankiety i udzielanie odpowiedzi przypadkowych. Rozważając różnice w tym fundamencie należałoby się spodziewać raczej wyższej, niż niższej sprawiedliwości u pracowników służb mundurowych jako strażników prawa (Farmer i in. 2003). Tym samym trudno zinterpretować wyniki pośrednie przez antropomorfizację dla grupy mundurowi szczególnie, że spośród trzech grup, to w grupie mundurowi najwięcej (14%) respondentów udzieliło takiej samej odpowiedzi na wszystkie pytania przynajmniej w jednym z kwestionariuszy. Wskazuje to, że wyniki dla grupy mundurowi bez filtrowania danych są sumą różnych efektów – zarówno rzeczywiście istniejących zależności pomiędzy zmiennymi jak i przypadkowych odpowiedzi.

Rysunek D.2

Model regresji przedstawiający efekty troski i autorytetu w przemocy instrumentalnej z uwzględnieniem dwóch mediatorów: statusu odbiorcy moralnego i antropomorfizacji, w modelu bez kontrolowania efektu płci. Wartości liczbowe reprezentują niestandardyzowane współczynniki regresji (badanie 3)

Adnotacja. $N = 533$. Płeć: kobieta = 0, mężczyzna = 1.

$R^2 = 0,11$; $F(4, 528) = 15,01$; $p < 0,001$.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Tabela D.4

Wyniki regresji bez uwzględnienia mediatora oraz wyniki pośrednie mediowane zmienną status odbiorcy moralnego i antropomorfizacja, w modelu bez kontrolowaniu efektu płci (badanie 3)

Efekty	<i>B</i>	<i>Boot SE</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>95% CI</i>
Całkowity: mundurowi (wyższy autorytet) → przemoc	0,06	0,05	1,20	0,23	-0,037; 0,154
Pośredni: mundurowi → status → przemoc	0,05	0,02			0,014; 0,098
Pośredni: mundurowi → antropomorfizacja → przemoc	-0,02	0,01			-0,038; 0,001
Całkowity: wolontariusze (wyższa troska) → przemoc	-0,10	0,05	2,07	0,039	-0,198; -0,005
Pośredni: wolontariusze → status → przemoc	-0,05	0,02			-0,093; -0,005
Pośredni: wolontariusze → antropomorfizacja → przemoc	0,01	0,01			-0,007; 0,031

Adnotacja. $N = 533$. Czcionką pogrubioną zaznaczono wyniki istotne statystycznie. Całkowity = $X \rightarrow Y$, Pośredni = efekt mediacji $X \rightarrow M \rightarrow Y$. Status = status odbiorcy moralnego, przemoc = przemoc instrumentalna.

Natomiast efekt grupy wolontariusze (X_2) jest zgodny z wynikami dla danych odfiltrowanych: wyższy poziom troski oznacza niższą przemoc instrumentalną zarówno bez uwzględnienia status odbiorcy moralnego mediatora, jak i z jego uwzględnieniem. W grupie wolontariuszy 8% respondentów udzieliło takiej samej odpowiedzi na wszystkie pytania przynajmniej w jednym z kwestionariuszy, a w grupie Marketing 10%.

Zależności pomiędzy statusem odbiorcy moralnego oraz antropomorfizacją z przemocą instrumentalną są zgodne z wynikami dla danych odfiltrowanych (rysunek 6).

Wyniki dla danych odfiltrowanych w modelu bez płci jako kowariantu (rysunek D.2 i tabela D.4) są zgodne z wynikami uzyskanymi w modelu z uwzględnieniem płci (rysunek 6 i tabela 16) – kierunek i siła zależności pomiędzy zmiennymi został zachowany, model jednak był słabiej dopasowany do danych i wyjaśniał 11% wariacji (model z uwzględnieniem płci $R^2 = 0,14$).

Załącznik E

Badanie pilotażowe do badania 4

W badaniu pilotażowym testowano skuteczność manipulacji statusem odbiorcy moralnego przez zwiększenie percepcji wymiaru doznaniowego umysłu zwierząt. Badanie miało na celu przygotowanie manipulacji eksperymentalnej do badania 4.

Hipoteza

HP.1 W grupach eksperymentalnych doznaniowość¹ i doznaniowość² percepcja wymiaru doznaniowego umysłu zwierząt będzie wyższa niż w grupie kontrolnej.

Metoda

Uczestnicy. Badanie przeprowadzono w od września do listopada 2021 roku na portalu społecznościowym Facebook, na próbie 229 uczestników z Polski. Uczestnicy byli losowo przydzielani do jednej z trzech grup: kontrolnej, doznaniowość¹, doznaniowość², a następnie wypełnili ankietę online. W ankiecie uczestnicy podawali swoje dane socjodemograficzne, wykonywali zadanie maskujące i manipulacji eksperymentalnej, a na dalszych etapach wypełniali kwestionariusze AMQ i MFQ-PL. Badanie było maskowane w celu zminimalizowania efektu oczekiwań społecznych. Uczestnicy na wstępie otrzymywali informację, że badanie dotyczy znaczenia emocji w zarządzaniu rolnictwem, natomiast w odkłamaniu informację, że prawdziwym celem badania było zbadanie, jakie znaczenie ma sposób postrzegania zdolności umysłowych zwierząt na przemoc wobec nich i sposób ich traktowania. Przed rozpoczęciem analiz dokonano kontroli jakości danych. Wykluczono osoby, które udzieliły tej samej odpowiedzi dla wszystkich pozycji w podskalach AMQ ($n = 5$), udzieliły nieprawidłowej odpowiedzi na pytanie kontrolne ($n = 15$) oraz uczestników, którzy deklarowali płeć inną niż kobieta i mężczyzna ($n = 4$). Dodatkowo, mając na względzie, że efekt manipulacji mógł być krótkotrwały, po sprawdzeniu czasu wypełniania ankiety, wykluczono osoby udzielające odpowiedzi w najdłuższym czasie ($n = 41$,

maximum czasu wypełniania ankiety wyniosło 48 godz.). Ostateczna próba liczyła 165 uczestników – opis próby w tabeli E.1.

Tabela E.1

Charakterystyka próby (badanie 4, pilotaż)

	Ogółem	Grupa kontrolna	Grupa doznaniowość ¹	Grupa doznaniowość ²
N	165	58	49	58
Wiek	18–70	19–66	18–62	18–70
M	31,39	32,93	30,98	30,19
SD	13,14	14,15	12,49	12,69
			%	
Płeć				
Kobiety	86,7	87,9	81,6	87,9
Mężczyźni	13,3	10,3	18,4	12,1
Miejsce zamieszkania				
Miasto	83,6	81,0	81,6	87,9
Wieś	16,4	19,0	18,4	12,1
Wykształcenie				
Podstawowe	3,0	3,4	0	5,2
Zawodowe	0,6	–	2,0	–
Średnie i policealne	47,9	48,3	53,1	43,1
Wyższe	48,5	48,3	44,9	51,7
Posiadanie zwierzęcia domowego	84,8	87,9	81,6	84,5

Adnotacja. N = 165

Narzędzia. Manipulacja eksperymentalna. Jako manipulację zastosowano pracę tekstem, który angażował uczestnika w zrozumienie i zapamiętanie treści dotyczących zdolności doznaniowych zwierząt. Uczestnicy czytali informacje na temat wyników badań, by przygotowywać krótką informację o tym badaniu jako post na Twittera lub Facebooka. Zadanie przygotowane zostało w 3 wariantach (warunkach eksperymentalnych) różniących się wykorzystanym materiałem.

W grupie kontrolnej treść dotyczyła preferowanych kolorów wśród kobiet, mężczyzn i dzieci. W grupach eksperymentalnych manipulowano percepcją wymiaru doznaniowego umysłu krów i świń by podnieść ich status odbiorcy moralnego. W grupie doznaniowość¹ treść dotyczyła zdolności do przeżywania przez krowy i świnie głodu, bólu, pragnienia, lęku/strachu, a w grupie doznaniowość² treść dotyczyła zdolności do przeżywania przyjemności, radości oraz posiadania osobowości przez te zwierzęta – pełny opis zadania w tabeli E.2.

Do kontroli skuteczności manipulacji statusem odbiorcy moralnego wykorzystano 11-itemową podskalę *AMQ – Doznaniowość* kwestionariusza AMQ (alfa Cronbacha wyniosła 0,86) zastosowaną w badaniu 2 i 3. Pytania dotyczyły zdolności umysłowych krów i świń.

Antropomorfizacja. Kontrolowano także poziom antropomorfizacji, który mierzony był jako percepcja wymiaru sprawczego umysłu zwierząt z wykorzystaniem 7-itemowej podskali *AMQ – Sprawczość* (alfa Cronbacha wyniosła 0,90) kwestionariusza AMQ stosowanego w badaniu 2 i 3.

Fundamenty moralne troski i autorytetu. Dodatkowo kontrolowano poziom fundamentów moralnych troski i autorytetu. Podobnie jak w poprzednich badaniach mierzono je za pomocą MFQ-PL (Jarmakowski–Kostrzanowski i Jarmakowska–Kostrzanowska, 2016). Alfa Cronbacha wyniosła dla troski 0,67, a dla autorytetu 0,72.

Zadanie maskujące. Uczestnicy rozwiązywali cztery proste zadania matematyczne.

Wyniki

Najpierw policzono statystyki opisowe (tabela E.3). Następnie policzono testy kontrastów w ogólnych modelach liniowych w celu porównania grupy kontrolnej z grupami eksperymentalnymi (kontrast1) oraz grup eksperymentalnych pomiędzy sobą (kontrast2). Czynnikiem była grupa, a zmiennymi wyjaśnianymi: status odbiorcy moralnego, antropomorfizacja i wszystkie fundamenty moralne. Wyniki testów kontrastów zaprezentowano w tabeli E.4.

Tabela E.2

Manipulacja eksperymentalna - polecenie i treść w podziale na grupy (badanie 4, pilotaż)

Prosimy Pana/Panią przeczytanie tekstu, a następnie wykonanie krótkiego zadania związanego z przeczytanym tekstem.		
Grupa kontrolna (89 słów)	Grupa Doznaniowość1 (89 słów)	Grupa Doznaniowość2 (89 słów)
<p>Badania naukowe pokazują, że ludzie preferują pewne kolory w zależności od wieku, płci i nastroju. Dzieci lubią kolory wyraziste i mocne - na przykład intensywny czerwony, żółty lub niebieski. Dorośli natomiast, podczas zakupów ubrań lub mebli, unikają intensywnych barw wybierając, kolory stonowane, takie jak beż, różne odcienie szarości lub zielonego. Podczas gdy kobiety chętnie kupują zarówno produkty różowe, błękitne, pomarańczowe jak i czarne, mężczyźni znacznie częściej wybierają towary czarne, brązowe, szare lub granatowe. Kolory mogą wpływać na poprawę lub pogorszenie nastroju, bardziej optymistyczne myśli lub obniżenie lęku i niepokoju.</p>	<p>Badania naukowe pokazują, że świnie i krowy odczuwają głód, ból i strach. Boją się gdy w ich otoczeniu pojawia się nieznany człowiek i próbuje się do nich zbliżyć. Młode prosiaki podczas przycinania ogonów głośno kwiczą, a po zabiegu uciekają i starają się ukryć. Krowy boją się elektrycznego pastucha na pastwiskach ponieważ ból jaki czują w przypadku porażenia prądem est dla nich bardzo dotkliwy. Zarówno krowy jak i świnie w przypadku braku pożywienia silnie odczuwają głód. Podczas długiego transportu potrafią zasłabnąć z powodu stresu związanego z brakiem paszy lub wody.</p>	<p>Badania naukowe pokazują, że świnie i krowy mogą przeżywać złość lub depresję, być zmartwione lub przybite - świat wydaje się wtedy mniej wesoły i kolorowy. Krowy są dużymi śpiochami – uwielbiają spać, śpią nawet piętnaście godzin dziennie – to duża przyjemność dla nich. Świnie natomiast bardzo lubią się bawić. Mogą to być zabawy piłką lub w berka z innymi świniami – sprawia im to dużą radość. Krowy są czułymi matkami, gdy opiekują się cielętami na pastwiskach. Każda krowa czy świnia jest trochę inna, ma cechy które pozwalają odróżniać każdego osobnika w stadzie.</p>
<p>Prosimy Pana/Panią o napisanie krótkiej wiadomości do 15 słów, by zaprezentować przeczytane treści na Twitterze lub Facebooku</p> <p>.....</p>		

Tabela. E.3

Statystyki opisowe. Średnie badanych zmiennych (badanie 4, pilotaż)

Zmienne	Ogółem N = 165		Kontrolna N = 59		Doznaniowość1 N = 52		Doznaniowość2 N = 63	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Status odbiorcy moralnego	4,51	0,95	4,28	1,07	4,60	0,86	4,66	0,84
Antropomorfizacja	2,66	1,40	2,36	1,54	2,93	1,25	2,73	1,32
Troska	5,26	0,63	5,37	0,64	5,22	,64	5,20	0,60
Autorytet	2,67	0,93	2,74	0,82	2,57	,97	2,69	0,99

Tabela. E.4

Różnice w statusie odbiorcy moralnego, antropomorfizacji i fundamentach moralnych pomiędzy grupami. Wyniki testów kontrastów (badanie 4, pilotaż)

Zmienne	Kontrast1			Kontrast2		
	Różnica	SE	p	Różnica	SE	p
Status odbiorcy moralnego	0,35	0,15	0,025	0,06	0,18	0,739
Antropomorfizacja	0,47	0,23	0,041	-0,20	0,27	0,468
Troska	-0,16	0,10	0,111	-0,02	0,12	0,855
Autorytet	-0,11	0,15	0,472	0,12	0,18	0,523

Adnotacja. N = 165. Czcionką pogrubioną zaznaczono wyniki istotne statystycznie. Kontrast1 = obie eksperymentalne łącznie (doznaniowość1 i doznaniowość2) versus kontrolna, kontrast2 = doznaniowość2 versus doznaniowość1.

Dyskusja

Wyniki (tabela E.4) potwierdziły skuteczność manipulacji i hipotezę HP.1 wskazując w kontraście¹, że status odbiorcy moralnego był wyższy łącznie w obu grupach, w których uczestnicy czytali wyniki badań dotyczących zdolności doznaniowych niż w grupie kontrolnej. Test kontrastu² pomiędzy grupą doznaniowość¹ i doznaniowość² wykazał brak wzrostu statusu odbiorcy moralnego i antropomorfizacji. Dodatkowo wykazano, że manipulacja eksperymentalna nie wpływa na troskę i autorytet (tabela E.4).

Należy jednak zaznaczyć że, w kontraście¹ podwyższonemu statusowi odbiorcy moralnego towarzyszyła podwyższona antropomorfizacja (tabela E.4) jednak mając na uwadze wyniki badania 2 i 3 (rysunki 5 i 6) nie wpływa ona na zmniejszenie przemocy, a tym samym testowaną manipulację można wykorzystać w kolejnym badaniu, należy jednak traktować ją jako zmienną kontrolowaną.

Załącznik F
Zadanie *Animal Matrix*

Zadanie z ekonomiki rolnictwa - wynik finansowy hodowli i jej opłacalności.

Przy wykonaniu tego zadania może Pan/Pani korzystać z kalkulatora.

Jesteś hodowcą zwierząt gospodarskich o masie zwierząt dorosłych powyżej 350 kg (np. świnie lub krowy). W hodowli jest 10 szt zwierząt.

Wiesz, że wg. Izby Rolniczej w roku 2019 w Polsce minimalne koszty hodowli jednego zwierzęcia do momentu sprzedaży wyniosły 1150 zł.

Przewidujesz, że ze sprzedaży 10 sztuk w dobrej kondycji otrzymasz 23 000 zł.

Twój zysk będzie różnicą pomiędzy kwotą otrzymaną ze sprzedaży zwierząt, a kwotą zainwestowaną wcześniej w ich hodowlę: paszę, ściólkę, utrzymanie i ogrzanie budynku, opiekę weterynaryjną, wybieg i inne potrzeby oraz atrakcje dla zwierząt.

Jeśli na zwierzęta przeznaczysz zbyt mało pieniędzy cena skupu może być niższa lub mogą one paść w trakcie hodowli, a tym samym nie będziesz mieć zysku z hodowli. Im więcej środków przeznaczysz na lepsze warunki dla zwierząt, tym mniej zarobisz.

Zaznacz ile środków finansowych przeznaczysz na hodowlę zwierząt.

	Środki na hodowlę 10 zwierząt – koszty utrzymania zwierząt (w złotych)	Twój zysk - Twój zarobek (w złotych)
☐	18 000	5 000
☐	17 000	6 000
☐	16 000	7 000
☐	15 000	8 000
☐	14 000	9 000
☐	13 000	10 000
☐	12 000	11 000
☐	11 000	12 000
☐	10 000	13 000
☐	9 000	14 000
☐	8 000	15 000
☐	7 000	15 000 (zwierzęta w słabej kondycji, niższa cena sprzedaży)
☐	6 000	0 (zwierzęta padną w trakcie hodowli z powodu niedożywienia i złych warunków)
☐	5 000	0 (zwierzęta padną w trakcie hodowli z powodu niedożywienia i złych warunków)

Załącznik G

Wyniki badania 4 dla danych niefiltrowanych ($N = 597$)

Najpierw ponownie policzono rzetelność skal (tabela G.1)

Tabela G.1

Alfa Cronbacha podskal (badanie 4, dane niefiltrowane)

Podskale	alfa Cronbacha
AMQ-Doznaniowość	0,90
AMQ-Sprawczość	0,89
MFQ Autorytet	0,68
MFQ Lojalność	0,67
MFQ Świętość	0,73
MFQ Troska	0,70
MFQ Sprawiedliwość ^a	0,74

Adnotacja. $N = 597$. a = wynik dla skali 5-itemowej (dla podniesienia rzetelności wykluczono pozycję 27, dla podskali 6 itemowej alfa Cronbacha wyniosła 0,65)

Następnie policzono testy kontrastów w ogólnych modelach liniowych w celu porównania grupy kontrolnej z grupami eksperymentalnymi (kontrast1) oraz grup eksperymentalnych pomiędzy sobą (kontrast2). Czynnikiem była grupa, a zmiennymi wyjaśnianymi: status odbiorcy moralnego, antropomorfizacja i wszystkie fundamenty moralne. Wyniki testów kontrastów zaprezentowano w tabeli G.2.

Wyniki pozwoliły na potwierdzenie skuteczności manipulacji jednak w kontakcie z podwyższoną percepcją umysłu (status odbiorcy moralnego i antropomorfizacja) towarzyszyła podwyższona troska.

Tabela. G.2

Różnice w statusie odbiorcy moralnego, antropomorfizacji i fundamentach moralnych pomiędzy grupami. Wyniki testów kontrastów (badanie 4, dane niefiltrowane)

Zmienne	Kontrast1			Kontrast2		
	<i>Różnica</i>	<i>SE</i>	<i>p</i>	<i>Różnica</i>	<i>SE</i>	<i>p</i>
Status odbiorcy moralnego	0,39	0,09	< 0,001	0,26	0,11	0,017
Antropomorfizacja	0,35	0,11	0,002	0,25	0,13	0,053
Troska	0,12	0,05	0,022	0,03	0,06	0,567
Sprawiedliwość	0,09	0,05	0,107	-0,05	0,06	0,456
Autorytet	0,05	0,07	0,469	-0,05	0,08	0,521
Lojalność	0,04	0,06	0,567	0,02	0,07	0,798
Świętość	0,11	0,07	0,131	-0,08	0,08	0,321

Adnotacja. $N = 597$. Czcionką pogrubioną zaznaczono wyniki istotne statystycznie. Kontrast1 = obie eksperymentalne łącznie (doznaniowość1 i doznaniowość2) versus kontrolna, kontrast2 = doznaniowość2 versus doznaniowość1.

W następnym kroku, testowano model równoległej mediacji. Grupa była predyktorem wielokategorialnym (X), mediatorami były status odbiorcy moralnego (M_1) i antropomorfizacja (M_2), a zmienną zależną przemoc instrumentalna (Y). System kodowania zmiennej X pozwalał na porównanie grupy kontrolnej z grupami eksperymentalnymi (X_1) oraz grup eksperymentalnych pomiędzy sobą (X_2) (tabela 20). Wyniki przedstawiają rysunek G.1 i tabela G.3.

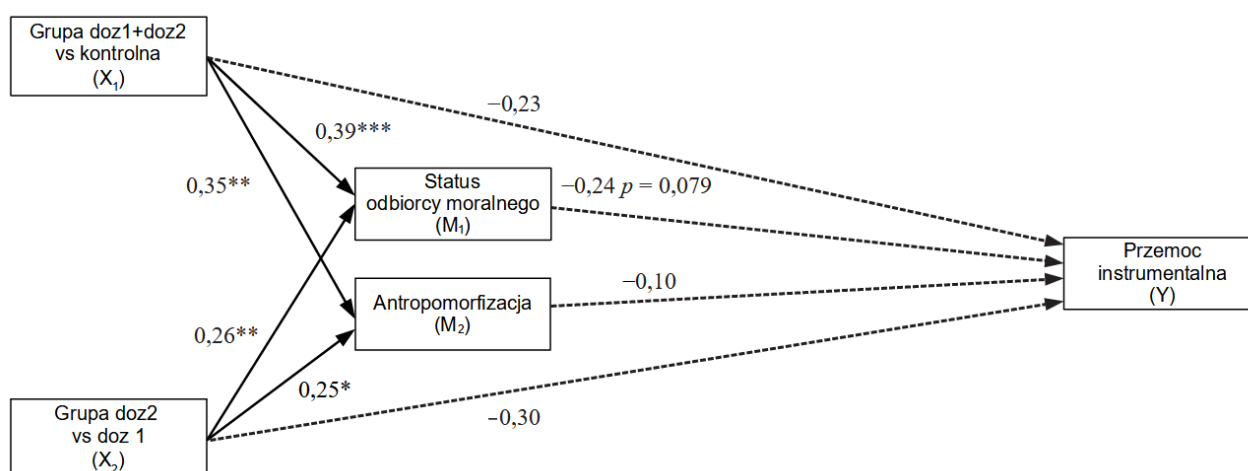
Dyskusja

Dla danych niefiltrowanych z uwagi na wystąpienie różnic nie tylko w statusie odbiorcy moralnego i antropomorfizacji, konstruktach opartych na percepcji umysłu, ale wystąpieniu różnicy

także w poziomie Troski (tabela G.2) interpretacja wyników jest ograniczona z uwagi na fakt, że związek troski i przemocy instrumentalnej jest pośredniczony przez status odbiorcy moralnego (wyniki badania 1, 2 i 3). W modelu mediacyjnym ścieżka pomiędzy statusem odbiorcy moralnego i przemocą instrumentalną oraz efekt bez uwzględnienia mediatora uzyskały analogiczny kierunek jak w danych odfiltrowanych jednak istotność była na poziomie trendu, lub nieco słabszą. Interpretacja wyników jest możliwa jedynie w zakresie zachowania kierunku zależności pomiędzy zmiennymi.

Rysunek G.1

Model mediacji przedstawiający wpływ zwiększenia statusu odbiorcy moralnego na przemoc instrumentalną przy kontrolowaniu efektu antropomorfizacji. Wartości liczbowe reprezentują niestandardyzowane współczynniki regresji (badanie 4, dane niefiltrowanie)

Adnotacja. $N = 597$. doz1 = grupa doznaniowość1, doz2 = grupa doznaniowość2

$R^2 = 0,03$; $F(4,592) = 3,75$; $p = 0,005$.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Tabela G.3

Wyniki regresji bez uwzględnienia mediatora oraz wyniki pośrednie mediowane zmienną status odbiorcy moralnego i antropomorfizacja (badanie 4, dane niefiltrowane)

Efekty	<i>B</i>	<i>Boot SE</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>95% CI</i>
X ₁ Całkowity: doz1 + doz2 vs kontr. → przemoc	-0,36	0,22	-1,61	0,110	-0,806; 0,080
Pośredni: doz1 + doz2 vs kontr. → status → przemoc	-0,09	0,06			-0,224; 0,009
Pośredni: doz1 + doz2 vs kontr. → antrop → przemoc	-0,04	0,04			-0,136; 0,045
X ₂ Całkowity: doz2 vs doz 1 → przemoc	-0,39	0,25	-1,55	0,122	-0,883; 0,105
Pośredni: doz2 vs doz 1 → status → przemoc	-0,06	0,04			-0,168; 0,007
Pośredni: doz2 vs doz 1 → antrop → przemoc	-0,03	0,04			-0,114; 0,033

Adnotacja. *N* = 597. Doz1 = grupa doznaniowość1, doz2 = grupa doznaniowość2, kontr. = grupa

kontrolna, status = status odbiorcy moralnego, antrop = antropomorfizacja, przemoc = przemoc

instrumentalna, całkowity = $X \rightarrow Y$, pośredni = efekt mediacji $X \rightarrow M \rightarrow Y$.

Słabsze wyniki dla danych niefiltrowanych sugerują, że efekt manipulacji utrzymywał się krótko i miał większe znaczenie dla osób, które szybko i spontanicznie podejmowały decyzje, a mniejsze w przypadku osób poświęcających temu czas i rozważających różne argumenty.

Różnice w poziomie troski sugerują, że przy uwzględnieniu uczestników, którzy przewali zadanie nastąpił efekt racjonalizacji i dostosowanie odpowiedzi dotyczących ocen moralnych do już wykonanego zadania *Animal Matrix*, mierzącego przemoc instrumentalną.

Spis rysunków

Rysunek 1: Schemat zależności przemoc instrumentalnej wobec zwierząt od fundamentów autorytetu i troski oraz statusu odbiorcy moralnego	14
Rysunek 2: Ujęcie teoretyczne pokazujące typowanie moralne	38
Rysunek 3: Model teoretyczny testowany w badaniach	47
Rysunek 4: Model regresji przedstawiający efekty troski i autorytetu w przemocy instrumentalnej z uwzględnieniem mediatora przy kontrolowaniu efektu płci. Wartości liczbowe reprezentują niestandardyzowane współczynniki regresji (badanie 1)	59
Rysunek 5: Model regresji przedstawiający efekty troski i autorytetu z uwzględnieniem mediatora oraz pośredniczącej roli statusu odbiorcy moralnego i antropomorfizacji w przemocy instrumentalnej przy kontrolowaniu efektu płci. Wartości liczbowe reprezentują niestandardyzowane współczynniki regresji (badanie 2)	71
Rysunek 6: Model regresji przedstawiający efekty troski i autorytetu w przemocy instrumentalnej z uwzględnieniem dwóch mediatorów: statusu odbiorcy moralnego i antropomorfizacji, przy kontrolowaniu efektu płci. Wartości liczbowe reprezentują niestandardyzowane współczynniki regresji (badanie 3)	81
Rysunek 7: Model mediacji przedstawiający wpływ zwiększenia statusu odbiorcy moralnego na przemoc instrumentalną przy kontrolowaniu efektu antropomorfizacji. Wartości liczbowe reprezentują niestandardyzowane współczynniki regresji (badanie 4)	91
Rysunki w załącznikach	
Rysunek A.1: Model regresji przedstawiający efekty troski i autorytetu w przemocy instrumentalnej z uwzględnieniem mediatora przy kontrolowaniu efektu płci i rodzaju wydarzenia. Wartości liczbowe reprezentują niestandardyzowane współczynniki regresji (badanie 1).	155

Rysunek A.2: Model regresji przedstawiający efekty troski i autorytetu w przemocy instrumentalnej z uwzględnieniem mediatora bez kontrolowania efektu płci. Wartości liczbowe reprezentują niestandardyzowane współczynniki regresji (badanie 1)	158
Rysunek C.1: Model regresji przedstawiający efekty troski i autorytetu z uwzględnieniem mediatora oraz pośredniczącej roli statusu odbiorcy moralnego i antropomorfizacji w przemocy instrumentalnej przy kontrolowaniu efektu płci. Wartości liczbowe reprezentują niestandardyzowane współczynniki regresji (badanie 2, dane niefiltrowane)	171
Rysunek C.2: Model regresji przedstawiający efekty troski i autorytetu z uwzględnieniem mediatora oraz pośredniczącej roli statusu odbiorcy moralnego i antropomorfizacji w przemocy instrumentalnej w modelu bez kontrolowania efektu płci. Wartości liczbowe reprezentują niestandardyzowane współczynniki regresji (badanie 2)	173
Rysunek D.1: Model regresji przedstawiający efekty troski i autorytetu w przemocy instrumentalnej z uwzględnieniem dwóch mediatorów: statusu odbiorcy moralnego i antropomorfizacji, przy kontrolowaniu efektu płci. Wartości liczbowe reprezentują niestandardyzowane współczynniki regresji (badanie 3, dane niefiltrowane)	177
Rysunek D.2: Model regresji przedstawiający efekty troski i autorytetu w przemocy instrumentalnej z uwzględnieniem dwóch mediatorów: statusu odbiorcy moralnego i antropomorfizacji, w modelu bez kontrolowania efektu płci. Wartości liczbowe reprezentują niestandardyzowane współczynniki regresji (badanie 3)	179
Rysunek G.1: Model mediacji przedstawiający wpływ zwiększenia statusu odbiorcy moralnego na przemoc instrumentalną przy kontrolowaniu efektu antropomorfizacji. Wartości liczbowe reprezentują niestandardyzowane współczynniki regresji (badanie 4, dane niefiltrowanie)	190

Spis tabel

Tabela 1: <i>Miejsca rekrutacji uczestników (badanie 1)</i>	51
Tabela 2: <i>Charakterystyka próby (badanie 1)</i>	52
Tabela 3: <i>Alfa Cronbacha podskal (badanie 1)</i>	55
Tabela 4: <i>Średnie, odchylenia standardowe oraz korelacje pomiędzy zmiennymi (badanie 1)</i> ...	56
Tabela 5: <i>Wyniki regresji wielorakiej dla zmiennej wynikowej przemoc (badanie 1)</i>	57
Tabela 6: <i>Wyniki regresji bez uwzględnienia mediatora oraz wyniki pośrednie mediowane zmienną status odbiorcy moralnego dla czterech testowanych modeli z uwzględnieniem płci jako kowariantu. (badanie 1)</i>	60
Tabela 7: <i>Charakterystyka próby (badanie 2)</i>	66
Tabela 8: <i>Alfa Cronbacha podskal (badanie 2)</i>	69
Tabela 9: <i>Średnie, odchylenia standardowe oraz korelacje pomiędzy badanymi zmiennymi (badanie 2)</i>	70
Tabela 10: <i>Wyniki regresji bez uwzględnienia mediatora oraz wyniki pośrednie mediowane zmienną status odbiorcy moralnego i antropomorfizacja, przy kontrolowaniu efektu płci (badanie 2)</i>	72
Tabela 11: <i>Charakterystyka próby (badanie 3)</i>	77
Tabela 12: <i>Alfa Cronbacha podskal (badanie 3)</i>	78
Tabela 13: <i>Średnie, odchylenia standardowe oraz korelacje pomiędzy zmiennymi (badanie 3)</i>	78
Tabela 14: <i>Różnice w fundamentach moralnych pomiędzy grupami mundurowi i wolontariusze a grupą marketing (badanie 3)</i>	79
Tabela 15: <i>Kodowanie zmiennej X (badanie 3)</i>	80

Tabela 16: <i>Wyniki regresji bez uwzględnienia mediatora oraz wyniki pośrednie mediowane zmienną status odbiorcy moralnego i antropomorfizacja, przy kontrolowaniu efektu płci (badanie 3)</i>	82
Tabela 17: <i>Charakterystyka próby (badanie 4)</i>	87
Tabela 18: <i>Statystyki opisowe. Średnie badanych zmiennych (badanie 4)</i>	89
Tabela 19: <i>Różnice w statusie odbiorcy moralnego, antropomorfizacji i fundamentach moralnych pomiędzy grupami. Wyniki testów kontrastów (badanie 4)</i>	90
Tabela 20: <i>System kodowania zmiennej X (badanie 4)</i>	90
Tabela 21: <i>Wyniki regresji bez uwzględnienia mediatora oraz wyniki pośrednie mediowane zmienną status odbiorcy moralnego i antropomorfizacja (badanie 4)</i>	92
Tabela 22: <i>Podsumowanie czterech badań przedstawiające schematy badawcze, sposób operacjonalizacji przemocy instrumentalnej, stosowane narzędzia oraz wyniki dotyczące testowanych hipotez</i>	97
Tabele w załącznikach	
Tabela A.1: <i>Wyniki regresji bez uwzględnienia mediatora oraz wyniki pośrednie mediowane zmienną status odbiorcy moralnego dla czterech testowanych modeli z uwzględnieniem płci i rodzaju wydarzenia jako kowariantów(badanie 1).</i>	156
Tabela A.2: <i>Wyniki regresji wielorakiej dla zmiennej wynikowej przemoc (badanie 1)</i>	157
Tabela A.3: <i>Wyniki regresji bez uwzględnienia mediatora oraz wyniki pośrednie mediowane zmienną status odbiorcy moralnego dla czterech testowanych modeli (badanie 1)</i>	159
Tabela B.1: <i>Zadanie manipulacji w podziale na grupy w pierwszym sposobie manipulacji (badanie 2, pilotaż)</i>	162
Tabela B.2 <i>Zdanie manipulacji w podziale na grupy w drugim sposobie manipulacji (badanie 2, pilotaż)</i>	163

Tabela B.3: <i>Zdania do ułożenia w podziale na grupy w trzecim sposobie manipulacji (badanie 2, pilotaż)</i>	164
Tabela B.4: <i>Skala AAS-PL</i>	165
Tabela B.5: <i>Kwestionariusz percepcji umysłu zwierząt (AMQ)</i>	167
Tabela B.6: <i>Wyniki rzetelności podskal (badanie 2, pilotaż)</i>	168
Tabela B.7: <i>Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla każdego etapu pilotażu (badanie 2, pilotaż)</i>	169
Tabela B.8: <i>Wyniki dwuczynnikowej analizy wariancji w ogólnym modelu liniowym policzone dla przemocy instrumentalnej, wszystkich fundamentów moralnych oraz statusu odbiorcy moralnego i antropomorfizacji. (badanie 2, pilotaż)</i>	170
Tabela C.1: <i>Wyniki regresji bez uwzględnienia mediatora oraz wyniki pośrednie mediowane zmienną status odbiorcy moralnego i antropomorfizacja, przy kontrolowaniu efektu płci (badanie 2, dane niefiltrowane)</i>	172
Tabela C.2: <i>Wyniki regresji bez uwzględnienia mediatora oraz wyniki pośrednie mediowane zmienną status odbiorcy moralnego i antropomorfizacja w modelu bez kontrolowania efektu płci (badanie 2)</i>	174
Tabela D.1: <i>Alfa Cronbach'a subskal (badanie 3, dane niefiltrowane)</i>	175
Tabela D.2: <i>Różnice w fundamentach moralnych pomiędzy grupami mundurowi i wolontariusze a grupą marketing (badanie 3, pilotaż)</i>	176
Tabela D.3: <i>Wyniki regresji bez uwzględnienia mediatora oraz wyniki pośrednie mediowane zmienną status odbiorcy moralnego i antropomorfizacja (badanie 3, dane niefiltrowane)</i>	178
Tabela D.4: <i>Wyniki regresji bez uwzględnienia mediatora oraz wyniki pośrednie mediowane zmienną status odbiorcy moralnego i antropomorfizacja, w modelu bez kontrolowaniu efektu płci (badanie 3)</i>	180

Tabela E.1: <i>Charakterystyka próby (badanie 4, pilotaż)</i>	182
Tabela E.2: <i>Manipulacja eksperymentalna - polecenie i treść w podziale na grupy (badanie 4, pilotaż)</i>	184
Tabela. E.3: <i>Statystyki opisowe. Średnie badanych zmiennych (badanie 4, pilotaż)</i>	185
Tabela. E.4: <i>Różnice w statusie odbiorcy moralnego, antropomorfizacji i fundamentach moralnych pomiędzy grupami. Wyniki testów kontrastów (badanie 4, pilotaż)</i>	185
Tabela G.1: <i>Alfa Cronbacha podskal (badanie 4, dane niefiltrowane)</i>	188
Tabela. G.2: <i>Różnice w statusie odbiorcy moralnego, antropomorfizacji i fundamentach moralnych pomiędzy grupami. Wyniki testów kontrastów (badanie 4, dane niefiltrowane)</i>	189
Tabela G.3: <i>Wyniki regresji bez uwzględnienia mediatora oraz wyniki pośrednie mediowane zmienną status odbiorcy moralnego i antropomorfizacja (badanie 4, dane niefiltrowane)</i>	191